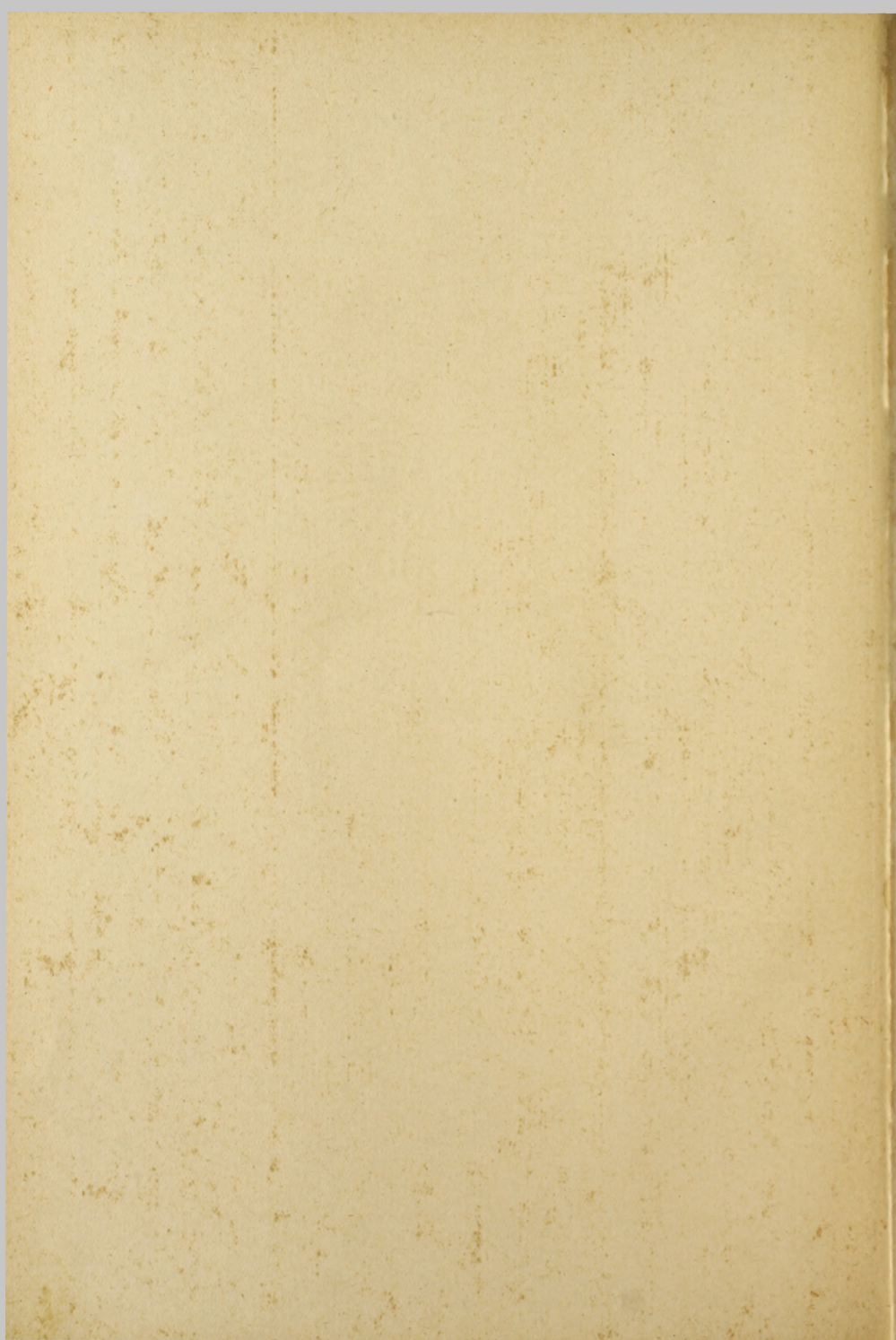

A MAGYAR
FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI
CHOLNOKY JENŐ

Hölödr. U. 816 / 62.

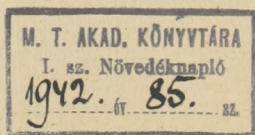
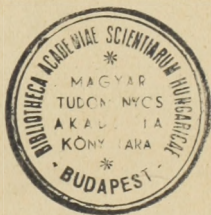
CHOLNOKY JENŐ

ERDÉLYI KÉPEK

43 KÉPPEL ÉS 36 ÁBRÁVAL

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

102230

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Néhány érdekes képet ragadtunk ki azok közül a rendkívül változatos és érdekes képek közül, amelyek Erdély sokat szenvedett csodavilágát teszik össze. Most politikai országhatár metszi ketté Erdélyt, de a természetvizsgáló előtt ez múltó emberi alkotás, de Erdély olyan szigorúan meghatározott, olyan pompás, természetes határokkal körülbástyázott földrajzi egység, amelynek neve mindig megmarad s mindig mint természetes földrajzi tájegységet kell tekintenünk. A történelem kerekai most gyorsan forognak, ki tudja, mit hoz a jövő? Államok keletkeznek és pusztulnak, országok határai gyorsan változnak, de a természet adta földfelszíni alakulatokat az ember megváltoztatni nem képes, azért az ilyen alakulatokról mindig, mint egészekről beszélhetünk. Annál könnyebben megtehetjük ezt Erdéllyel, mert hiszen majdnem ezer esztendeig Magyarország elidegeníthetetlen része volt, tehát ha valaki az utolsó ezer esztendő történetét megírja, bizony Erdélyről mindig mint egységes országról kénytelen beszélni. Minden más történelem hamisítás volna.

Dr. Cholnoky Jenő.

I. KÉP.

A Királyhágó.

Ezelőtt száz esztendővel még csak kocsival lehetett Nagyváradról Kolozsvárra utazni. Akkor nagyon kevesen lehettek, akik Rév falunál kiszálltak a kocsiból s gyalog vagy lóháton elsétáltak a Révi-sziklaszoroshoz, hogy ezt a bűvös természeti szépséget megcsodálják. Hajtattak föl egyhangú, döcögős országúton Révtől Nagybáródig, aztán lassan, lépésben felmásztak a Királyhágóra, a kanyargós, nagy emelkedésű úton. A Királyhágón megpihentek, a lovakat megetették, aztán meredek úton lebaktattak a Sebes-Körös völgyébe oda, ahol ma Királyhágó vasútállomás van. Éppen a hágón, 582 m magasan a tenger szintje fölött s 260 m magasan Nagybáród, 200 m magasan a Sebes-Körös völgye fölött, vendéglő van már igen régi idők óta. Most persze csak szegény emberek, szekeresek állnak meg ott, de hajdan nagy forgalom volt ezen a nem nagy magasságú hágón, hisz csak 260 m-t kell emelkedni és 200 m-t leszállni. Ha valaki Budapesten a Dunapartról a Normafához sétál föl, az 370 métert emelkedik! A Svábhegyen átkelni tehát sokkal nagyobb feladat, mint a Királyhágón.

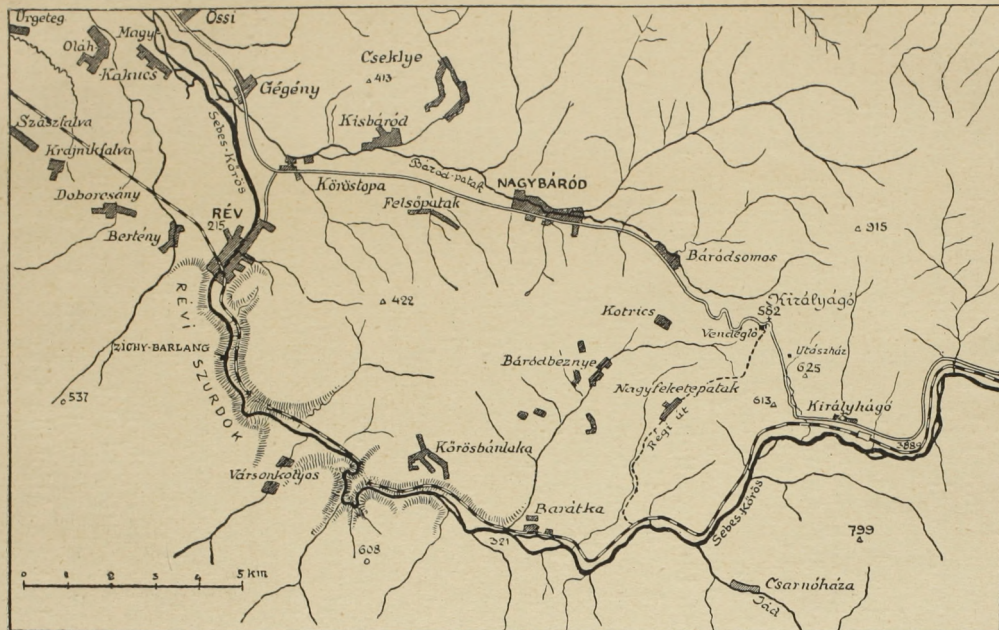
Nagyváradról az út a széles, hosszú, alföldi öbölben vezet. Nem mondhatjuk a Sebes-Körös völgyének, mert ez valami nagy besüllyedés lehet, olyan mint valami folyónak a tölsértorkolata. Valóban, öböl is volt, tengeröböl, a legutolsó tenger egészen Rév faluig benyomult ebben az öbölben. Az öblöt kitöltötte a folyók hordaléka, s szépen művelt, alföldies jellegű síkság keletkezett benne. A Sebes-Körös zátonyok közt, szerteszét ágazva folyik a síkságon, hatalmas árvizei sokszor igen nagy területet öntöttek el. Az országút

a síkság északi szélén, a hegy lábához símuló törmelékletű árvízmentes magaslatain visz Elesd felé. Egész Elesdig az út mellett emelkedő hegyek lankás lejtőjű, nem nagy magasságú halmok, de Elesddel szemben Esküllő falu mögött, a síkság déli szélén már meredek sziklafalak látszanak. Ide fehérlik a Királyerdő nevű mészkőfelvidék legészakibb nyúlványa. Ebben van az Igréc-barlang, bővízű kis patak folyik ki belőle. A barlang nagyon érdekes, temérdek pleisztocén-kori állat csontját találtuk meg benne, mert vannak olyan magasan levő üregei, amelyeket a patak vize már nem önt el. A forrásbarlangot a patak miatt nehéz átkutatni, pedig megérdemelné (1. kép).

Elesd után az út délkeletre fordul Tinód, Tötös, Őssi, Gégény, szép magyar nevű falvakon át Köröstopa faluba. Itt hagyja el az út a Sebes-Körös völgsíkját s befordul a báródi patak széles síkságára, hogy Nagybáród faluba jusson, a hágóra felkapaszkodó út talppontjához. Köröstopától nincsen messze délre a nagy Rév falu, a gyönyörű révi szakadékvölgy északi nyílásában.

A helyzetről a 2. ábra kis térképe tájékoztat. Nagybáródig síkságon vitt az út, nyár elején mindenfelé érik a gabona, aranykalászos mezők virítanak körülöttünk. A Sebes-Körös árterén üdezöld réteken, festőiesen elszórt fűzfa és nyárfa csaltok közt legelészik a tehéncsorda, az út mellett virágzik a pipacs meg a búzavirág, a lejtőkön arany-sárgán virít a királygyertya sokágú kandelábere, fejünk fölött a pacsirta énekel! Milyen jó dolga van! Nem törődik vele, hogy milyen nyelven beszélnek egymással az emberek, őt a maga nyelvén megérti a párja s boldogan száll vissza hozzá a jó tüdejű énekes. Egész Nagybáródig tart ez az ismerős, kedves, alföldi hangulat, különösen addig lehetett ezt egészen Alföldnek érezni, ameddig csak magyar szó csengett ezen a tájon s nem is tudták az emberek, hogy vannak más nyelven beszélő emberek is.

Nagybáródnál kezd az út felkapaszkodni, eleinte a szűkülő völgyben, majd a hegyoldalon kanyarogva. Ezelőtt itt mindent erdő fedett be, még a fejedelmek korában, de

2. ábra. A Királyhágó környékének térképe.

most román tanyák lepik el a hegyoldalt, kaszálóik közt. Az erdei út nagyon szép, Kornicel szétszórt házain túl. Ott csend van, nyugalom van. A fenyők úgy szegélyezik az utat, mintha erővel el akarnák takarni a kilátást. Mintha a színpadon, az első felvonás után leeresztették volna a függönyt.

A fejedelmek korában a hágón álló vendéglő gazdája kalotaszegi magyar volt, ügyesen tudott rendet tartani a karavánok közt. Az urakat külön, szép szobában vendégelte meg, a kocsisok ebédeltek a nagy ivóban, ha hoztak magukkal valamit, mert bizony mindenkinek nem tudott enni adni, olyan nagy volt a forgalom.

Ujabb időben alighanem megint felvirul a kocsmának, mert most autók járnak az úton. A magyar kormánynak mindenesetre egyik legfontosabb teendői közé tartozik ezt az autóutat teljesen rendbeszedni.

A hágóról meglehetősen nagy esésben, hirtelen ereszkedik le az út a szűk Csurgó-völgyön át.* Ez a kis völgy már kemény kőzetben, meredek oldalak közt nagy esésben lejt le a Sebes-Körös völgyére. Elérjük a folyót, de nem ismerünk rá! Ahol elhagytuk, ott csendesen folyik virányos zátonyai közt, itt meg zúgva, harsogva tör utat az óriási kőgörgetek közt. Most már 300 méter magas, meredek, de erdős lejtők szorítják össze a völgyet, alig van helye a pataknak, az útnak és a vasútnak. Az erdős hegyoldalak csörömpölve visszhangozzák a szekér zörgését, a patak mellett szétszórt házak óriási szalmateteje szinte agyonnyomni látszik a fagerendákból összerótt falakat. A házak olyanok, mint amikor valami vad ember mélyen behúzza fejébe a bozontos báránybőr süveget, hogy gonosz, kegyetlenkedésre vágyó szeme úgy villog ki alóla, mint az éhes sakálé. A viskók is behúzták szalmasüvegjüket, alig látni a szennyes emberi lakást. Odaát az Alföldön fehér vászonruhában köszörülte

* Ezt az utat, a hágóról lefelé a Csurgó-völgyben József-császár építtette. Az ősi út a hágóról dényugatra vitt le Feketepatak felé s nagy kerülővel, Barátkánál érte el a Sebes-Köröst. A hágó akkor is ott volt, ahol ma, mert az útnak okvetlenül meg kellett kerülnie a Beznyei-patak völgyfejét.

kaszáját a magyar arató, itt vastag condrába burkolódzott, bocskoros alakok bámulva néznek az idegenre. Birkákat legeltetnek, vagy az erdőben dolgoznak, földművelésről itt szó sem lehet.

A kép tehát varázsütésre megváltozik. Mintha felhúzták volna a függönyt s egészen más színpad látszik. Az első felvonás csupa derű, csupa lelki kultúra, a második felvonás csupa sötétség, csupa szomorúság.

Ezt a hirtelen változást vették észre már az Árpádok idejében. Királyhágótól fölfelé a Sebes-Körös völgyén mindig ugyanaz a tájkép. Királyhágó falutól (románul Bucsa volt a neve) fölfelé Fekete tó, Csucsá és Kissebes felé mindig ugyanaz a hegyvidéki kép: de most már a hegyek 800—900 m. magasak s nagy részük régi kristályos kőzetből van, egy részük meg a geológiai középkorból származó, kemény vulkáni kőzetekből. A szűk völgyben levő helységek szép magyar neve (Sebes, Fekete tó, Barátka, Magyarós, Bánlaka, Vársonkolyos stb.) kétségtelenül tanúskodik róla, hogy itt hajdan szebb élet volt, s tudjuk a történelemből, hogy csak a török időben lepték el a románok ősei. Eleinte csak a hegytetőkön jelent meg, mint havasi pásztor, aztán, ahogy a magyarság a szörnyű időkben fogyatkozott, lassankint leszivárgott a völgyekbe is, olyan kultúra-zuhanást idézve elő, amilyent majd a Mezőségen fogunk szomorúan kimutatni.

Miért kellett az országútnak erre a hágóra felkapaszkodni? Hisz a Sebes-Körös völgyén minden észrevehető emelkedés nélkül juthatott volna Révről ugyanide, Királyhágó faluhoz! Igaz, hogy a völgy kanyargós, de ez nem hosszabbította volna meg az utat annyira, hogy érdemes lett volna a hágóval kikerülni. És a Sebes-Körös völgyén itt sohasem volt út, még a völgyben fekvő falvak is a hegyhátaikon át közlekedtek egymással.

Mert a völgy helyenkint olyan szűk, hogy járhatatlan volt. Különösen járhatatlan volt a vársonkolyosi meg a révi szakadékvölgy. A vasút is csak drága építkezéssel, alagútakon át tudja legyőzni a nehézségeket. Ezek miatt

kellett az utat a hágón át vinni, s mivel a hágón egyszerre változik meg a kép: az alföldies tájképekből egy két óra alatt a legzordonabb hegyi tájképek közé jutunk, azért ezt a hágót tartották Erdély határának s így beszéltek Királyhágón innen és Királyhágón túl fekvő területekről. Pedig a hágó közlekedéstechnikai szempontból egészen jelentéktelen, csak a völgy nehezen járható, szakadékos szakaszait kerüli ki. Az igazi hágó mindig egyik folyó völgyéből a másikba vezet. Például a Tömösi-hágó a Barcaság felé lefutó Tömös-patak szoros völgyéből a Bukarest felé folyó Prahova völgyébe vezet át. A Szent Gotthard-hágó a Maggiore-tóba ömlő Ticino folyó völgyéből a Vierwaldstätti-tóba ömlő Reuss folyó völgyébe vezet át stb.

A hágó helyzetét a szorosokhoz képest a 4. ábra mutatja, úgynevezett tömbszelvényben. Ez olyan rajz, mintha a vidékről domborművű térképet készítettünk volna s azt aztán egyszerű vonalakkal lerajzolnók. Az ilyen tömbszelvény mindig nagyon világosan és értelmesen magyarázza meg a dolgokat.

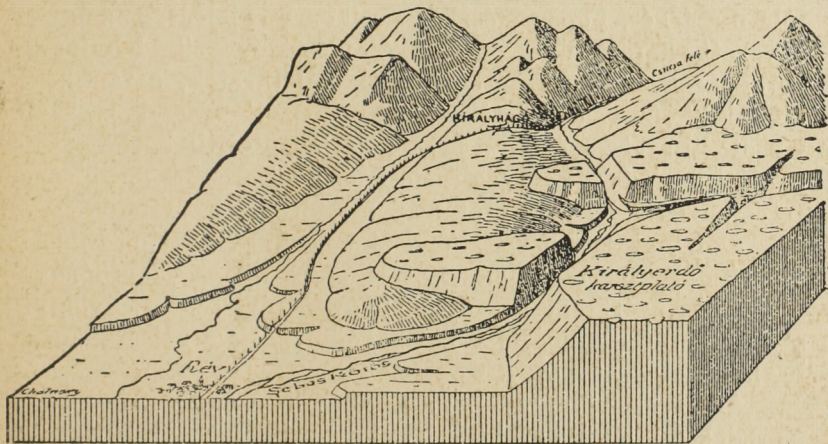
Barátka fölött a Sebes-Körös völgye régi, kemény kőzetekből álló hegységbe vágódott bele, azért szűk ugyan, de mégis elég széles volna az országút számára. Barátkán alul azonban a Királyerdő mészkőfelvidékének szélébe vágódott bele, a mészkő pedig nem mállik, tehát nagyon meredek, függőleges falakban is megáll s a völgy olyan szűk, hogy nem marad hely az útnak. Még gyalogösvényt is nehéz volt a két mészkőszakadékon átvinni.

A Királyerdő egyike azoknak a nagy kiterjedésű mészkő felvidékeknek, amelyek itt az Erdélyi-medence és az Alföld közt kiemelkedtek. Eredetileg magas hegység volt, de aztán lepusztult úgy, hogy a geológiai újkorban ellepte a tenger. Ez az újkori tenger puha rétegekkel (agyaggal, homokkal) betemette a lepusztult hegyvidék tönkjét. Telt, múlt azonban az idő (több millió év) és a hegytönk ismét kiemelkedett s fennsík lett belőle. A fennsík tetején újkori tengeri rétegek feküdtek s ezekbe vágódott bele a Sebes-Körös völgye. A folyó mind mélyebbre és mélyebbre vágta

völgyét, mert a nagyváradí öböl — amint már említettem — besüllyedt, tehát a folyónak nagy esése támadt.

A folyónak persze sejtelve sem lehetett róla, hogy olyan helyen vágta be völgyét, ahol a puha rétegek alatt mészkő rejtőzködik. Egyszer csak elérte a mészkövet, mint ahogy a fűrészeléri a fában rejlő csomót s most nehezen halad előre.

De a mészkőnek az a tulajdonsága, hogy nincsen málladéka, ami a kőzet repedéseit eltömné. A mészkő-

4. ábra. A Királyhágó és környékének tömörszelvénye.

tönkről lassankint lepusztultak a puha rétegek s a mészkő hasadécai lassankint kitisztultak s elnyelték a Sebes-Körös vizét. Az akkor élő lények láthatták, hogy a folyó egyszer csak eltűnik a mészkő hasadékaiban s hosszú földalatti futás után Révnél hatalmas forrás alakjában bukkanik ismét elő! Nagyszerű barlang alakult ki, óriási boltozatai alatt mennydörögve rohant alá a Sebes-Körös megáradt vize, mint ahogy a Rekka folyik a Sancanzianói barlang 80 m. magas, inferniális boltozatai alatt.

A folyó minden árvize tágított egyet a barlangon. Ezt annál inkább megtehetette, mert hisz olyan területről jött,

ahol temérdek hordalékot szedhetett föl, már pedig a folyó hordaléka az a marószerszám a folyó kezében, amivel legjobban tudja bevágni, bevésni a völgyét.

A barlang lassankint annyira kitágult, hogy beomladozott s nyílt völgy lett belőle. Sok példát látunk erre a természetben. Ilyen eredetű a Torda-hasadék, a Szamosbázár, az Alduna gyönyörű szakadékvölgye, a Kazán-szoros stb.

A Királyerdőt takaró puha kőzetek szintén elpusztultak, letakarodtak, s a mészkőtönk nagykiterjedésű felülete szabadon maradt. A szél az utolsó morzsákat is lehordta róla s a fehér, kopár mészkőfennsíkon megjelentek az úgynevezett karszt-tünemények. A mészkőfennsík felszínén berogyások, úgynevezett dolinák keletkeztek, aztán helyenkint víznyelő kürtőket, úgynevezett zsombolyokat mosott ki a víz, mélyen a hegy belsejében pedig barlangokban folyt a víz a hegység széle felé. Ezek közé tartozik az Igréc-barlang is, amelyről már beszéltünk.

Az így átalakult mészkőfelszínt nem nevezhetjük többé fennsíknak, mert hiszen nem sík. Az ilyent *planinának* nevezzük, azért azt mondjuk, hogy a révi szakadékvölgy a Királyerdő planinájába belevágódott, vagy beleszakadt, barlangi eredetű völgy.

Az ilyen völgyek mindig nagyon szépek, rendkívül meredek sziklafalai szoktak lenni s a sziklafalakon barlangnyílások, a hajdani főbarlang oldalbarlangjainak nyílásai látszanak.

A Révi-völgy valóban gyönyörű szép! A meredek sziklafalak lábánál, a mindig nedves levegőben gyönyörű növényzet díszlik. Olyan sűrű a bozót, hogy alig lehet keresztül-törni rajta. A völgy szeszélyes, hirtelen kanyarulatai miatt mindig más és más a kép, egyik meglepetés a másik után. A vasút ezeket az éles kanyarulatokat nem tudja követni, kénytelen az előugró fokokat alagutakkal levágni. A völgy hajdani, barlangi eredetéről tanúskodik az úgynevezett Kétszemű-szikla (5. kép). Ez a két «szem» a hajdani barlangnak két nagy fülkéje. Lehetetlen másképpen magyarázni őket. Igen szép részlet az a kis várrom, amely

a jobboldal egyik sziklafokát díszíti. Ez az úgynevezett Tündér Ilona vára. Valószínűleg a völgy elzárására szolgáló kis erőd volt. (6. kép).

De a legszebb részlet a *Zichy-cseppköves-barlang*. Zichy Ödön gróf szívesen megengedte, hogy az Erdélyi Kárpát-Egylet kezelésbe vegye, turista utat építsen hozzá, sőt a barlang előtt levő kis sziklapárkányra menedékházat és kis vendéglőt is szabad volt építeni. A gróf jóindulatú, a túristáskodást pártoló eljárásának némi elismerésképpen neveztük el a barlangot Zichy-barlangnak. A barlang patakja szép vízeséssel zuhanik le a Sebes-Körösbe. Sajnos, a vonat itt csak kivételesen állhat meg, azért az utasok csak egy pillanatra láthatják, sőt hallhatják a vízesés zúgását. Körülbelül 16 méter magasról zuhanik le a víz egyenesen a Sebes-Körösbe, azért zúg olyan hangosan. Mint minden olyan vízesésnél, amelyen dús mésztartalmú víz zuhog alá, travertino csapódik ki, itt is hatalmas tömeg travertino képződött s képződik most is állandóan.

A barlangnyílás tehát körülbelül 15—16 m magasban van a folyó fölött. Ugyanebben a magasságban látjuk a Sebes-Körös régi völgyfenékmaradványait abból az időből, amikor még a folyó ilyen nagy magasságban folyt, még nem vágta be völgyét ilyen nagy mélységig. Az ilyen völgyfenékmaradványt terrasznak nevezzük. Látni fogjuk, hogy Erdélyben a nagy városok, mint pl. Kolozsvár, az ilyen 15—16—20 méter magas terraszon vannak, azért ezt városi terrasznak nevezzük.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a révi szoros helyén barlang volt a városi terraszkok szintjében. Ebbe nyíltak bele az oldalbarlangok. A Zichy-barlangon kívül néhány egészen kicsiny is van ezen a szinten. Amióta a barlang beszakadt és nyílt völgygé lett, azóta igen gyorsan mélyebbre vágódott a folyó völgye, s az oldalbarlangok nyílásai fennmaradtak, a régi völgyfenék szintjében. Mert ezek nem tudtak bevágódni. A barlangi pataknak nincsen hordaléka, tehát nem tud dolgozni, nincsen szerszáma. A Sebes-Körös ugyancsak megrakodik kemény dacittal, gránittal stb. s

ezzel a durva hordalékkal tudja nagy munkáját elvégezni. A barlangi patak vize azonban eltűnhet a barlang fenekén, ha egyszer a fővölgy mélyen bevágódott, s a víz aztán a völgyfenéken hatalmas források alakjában bukkanik elő. Az Aggteleki-cseppköves-barlangban is eltűnik a Styx és sokkal mélyebben keres új utat. Vize Jósfafőnél nagy forrásokban jut ismét napvilágra.

A révi Zichy-barlang vize is eltűnt volna a barlang fenekén, voltak is már a Sebes-Körös partján bővízű források, de Czárán Gyula, a lelkes erdélyi turista, és különösen Handl József révi állomásfőnök, a barlang leglelkesebb kutatója, eltömték a víznyelő nyílásokat s kényszerítették a patakot, hogy ezentúl is a vízesésen zuhanjon le a folyóba. Nagyon érdemes megnézni azt a hatalmas travertino- vagy mésztufa-lerakódást, ami a barlang nyílása előtt halmozódott föl. Ez a travertino építi föl azt a párkányt is, amelyen most a turista-ház áll. Néhány hónappal ezelőtt a túlfejlődött travertino-lerakódás egy része leomlott.

A barlang nem nagyon nagy, a főág eddig ismert hossza mintegy 150 méter, a két oldalág közül az egyik 45 m, a másik 20 méter körül van (7. ábra). Mi ez pl. az Aggteleki-barlang 20,000 méter hosszához képest! De nagyon kedves, érdekes részletei vannak. Czárán Gyula, a vérbeli turista, minden kis formát elnevezett valami fantasztikus, gyakran tréfás névvel. Az ilyen elnevezéseknek csak annyiban van értelme, hogy beszéd közben meg tudjuk mondani, hogy a barlangnak melyik helyéről vagy képződményéről van szó. Persze, rendesen hasonlítják valamihez (Koporsó, Korona, Mohamed szakáll, Lótusz-virág stb.), de ezek a hasonlatok sokszor nagyon sánták, erőszakoltak és rendesen semmi értékük sincs.

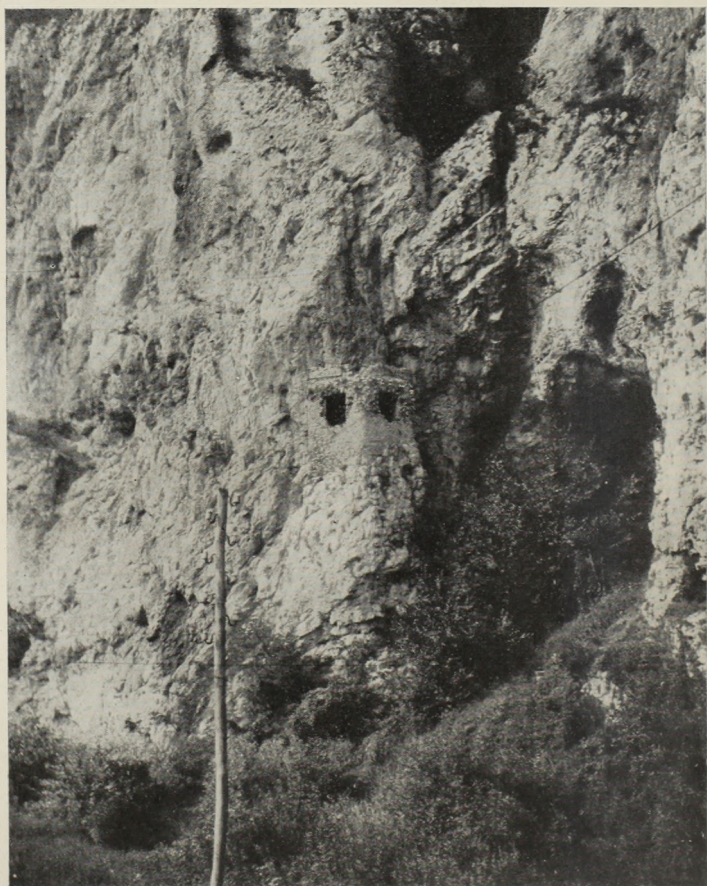
A barlangnak van egy főfolyósója, ezen folyik végig a patak. A folyósó méretei mérsékeltek, a legszélesebb helyeken 5—6 méter széles, magassága csak néhány méter, legmagasabb 22 méter, ott ahol a patak megjelenik a barlangban, az úgynevezett Kórus alatt, de ez a magasság is csak úgy értendő, hogy a Kórus magasságát is beleszámítjuk.

1. kép. Az Igréc-barlang alsó része, a forrásbarlang,
Élesddel szemben, a Sebes-Körös déli partján. (Szerző felvétele.)

3. kép. A Királyhágó útja, a hágó legmagasabb pontja közelében.

6. kép. Tündér Ilona vára a révi szakadékvölgyben.
(Szerző fényképe.)

13. kép. A Bethlen-bástya, a Kolozsvárt kerítő bástyafal délkeleti sarka.

5. kép. A Kétszemű-szikla a révi szakadékvölgyben.
(Szerző fényképe.)

9. kép. Barlanglakások a kolozsvári Fellegvár déli oldalán.
(Szerző fényképe.)

a kitűnő Kessler Hubert bizonyosan fel fogják tární a folytatást s meglehet, hogy még remek dolgok, érintetlenül maradt részletek kerülnek szemünk elé. Hisz a barlang fölött a karszt-planina óriási kiterjedésű. Nem nehéz felmászni a barlang fölé, a planina tetejére, hisz csak valami 100 métert kell másznunk. Fenn dolina dolina mellett, nagyon egyenetlen a felület s gyér erdő borítja, nagy kopárságokkal váltakozva. A dolinák közt van néhány igazán festőies, sűrűn benőve bozóttal és fákkal. Némelyikben állandó kis tó vize csillog. Olyan elrejtett szépségek ezek, hogy ember csak ritkán pillantja meg, pedig érdemes volna kis turistaösvényekkel feltární őket. A szép, magas fák sűrű lombjának árnyékában még a szellő is alig fér oda a kis tóhoz, ezért felszíne rendesen tükörsíma s tökéletesen tükrözi a kis darab eget, ami a lombok közt nyitva maradt, meg a fák ábrándos körvonalait. Itt igazán csend és nyugalom van, aki el akar rejtőzni a világ elől, hogy idegeit kipihentesse, az itt igazán békességre talál.

A barlang fölött levő planináról nagyszerű a kilátás kelet felé, a Királyhágó magaslataira. Látní a Sebes-Körös mélyen bevágott völgyét a Szilágysági-hegyvidékhez tartozó Rézhegység (északon) és a Kalotahegység közt. Régi térképeink a Kalotaszeg fölött emelkedő hegységet Kalotahegységnek nevezik, ezt a románok Vlegyászának nevezték el és sajnos, az osztrák katonai térképészek mindig örömmel jegyezték föl az idegen neveket, csakhogy a magyar elnevezéseket háttérbe szorítsák. A Vlegyásza szláv szó, nincs semmi értéke. Turistáink próbálták ezt Vigyázóra magyarosítani, de ezt nem tartom helyesnek, mert ennek az elnevezésnek semmi más létjogosultsága nincs, csak annyi, hogy kiejtése hasonlít a román elnevezéshez. Ezért ez teljesen jogtalanává válik, ha előkerült az ősi, jogos magyar neve, a Kalota-hegység elnevezés.

A Kalota-hegység a Gyalui-havasok folytatása, csak az a különbség, hogy a Gyalui-havasok kristályos kőzetei takaratlanul emelkednek 1200—1400 méter magas, fölemelt tönkfelületté, a Kalota-hegységben pedig ez a kristályos

tönk el van takarva régi vulkáni kőzettel, az úgynevezett dacittal.

A dacit olyan láva, amelyben sok a kova. Ebben különbözik — mondjuk — az andezittől. A szépen csillogó kvarc-kristályok igen keménnyé teszik a kőzetet. Némileg hasonlít ez a kőzet a gránithoz, azért el is nevezték — helytelenül — dakogránitnak. Ez jogosította föl a kissebesi kőbányavállalatot arra, hogy kőbányáit «gránit-bányáknak» nevezze el. Ezek a bányák ott vannak a Sebes-Körös völgyében, Csucsán felül, Kissebes községnél, a Sebesi-vár szomorú romjai alatt. Jó kő, az erdélyi közutak nagy részét ezzel kavicsolják, de a gránit nevet mégsem érdemli meg.

A Révi-barlang fölött levő planináról bele látni a Körös völgyébe ott messze keleten, a két magas hegység között. Kanyargós a völgy, azért nem látunk rajta keresztül, de ha kis szerencsénk van, a kissebesi gránitbányák nagy kéményének füstjét megpillanthatjuk.

Nagyon érdekes volt a tájkép rögtönös megváltozása, amint a Királyhágón átkeltünk. Gyönyörű hegyi tájképek változatai közt folytatjuk utunkat a Sebes-Körös völgyén fölfelé, Fekete tó, Csucsá, Kissebes felé. A kissebesi vár alatt elhaladva, meglepetéssel tekintünk körül az új látványon. A hegyek szűk szorosából földműveléssel borított hullámos síkságra jutunk s kelet felé nem látunk többé hegyeket. Mintha nagy kapun keresztül léptünk volna be a tágas udvarra. Valóban, ez az Erdélyi-medence egy öble, az úgynevezett Kalotaszeg. A Kalota-hegység «szeg»-e, vagy «zug»-a. Semmi sem bizonyítja jobban a Kalota-hegység elnevezésének jogosultságát, mint éppen a Kalotaszeg szó.

A Révi-barlang planinájáról a kilátás már magában egész földrajz és történelem, meg természettudomány! És hogy elhanyagoltuk, milyen kevesen sétáltak át a csodálatos Királyhágón!

II. KÉP.

Kolozsvár.

Kalotaszeg ugyan az Erdélyi-medence öble, de azért mégis külön medencének tekinthető, mert erről a területről a vizek a Sebes-Körösbe folynak le. Itt egyesül a Sebes, a Körös és a Kalota patak. Nem egészen helyesen mondom, mert a Sebes patak a medence déli zugában ered ugyan, de belevágódik a Kalota-hegység kemény kőzeteibe s szűk, festőies völgyön, hosszú úton át jut le a Köröshöz Sebesvár alatt. A Körös Bánffyhunyard fölött ered, tőle keletre s egyenesen nyugatnak futva belejut a sebesvári kapuba, hogy megkezdje gyönyörű útját a Kalota-hegység és a Rézhegység közt. Mindjárt a kapun túl veszi föl a Sebest s így lesz belőle Sebes-Körös, mert nem lehet eldönteni, melyik a fő forrásfolyó, a Sebes-e vagy a Körös-e. A harmadik patak, a Kalota, a medence közepén fut s Kalotaszeg igazi főpatakja, de kevesebb vizet visz, mint a Körös.

Bánffyhunyardtól keletre az út fölemelkedik arra a hármás vízvásztó csomópontra, amelynek közelében a vasút a sztánai alagúton át töri keresztül a vízvásztót. A vízvásztó csomóponttól nyugatra a Körös, északra a Szamos egyik mellékpatakja, az Almás, keletre pedig a Kolozsvár felé futó Nádas patak indul el. A vízvásztó azonban széles hátság, nincsenek itt meredek lejtők, alig lehet kijelölni a vízvásztót. Bánffyhunyard mintegy 550 méter magasan van a tenger szintje fölött, a vízvásztó csomópont meg valami 747 méter magasan. Ezt a helyet nevezik Ricsegnak, de nem tudom, ez-e a helyes elnevezés.

Az országút Bánffyhunyardról nem a Nádas völgye, hanem a Kapus völgye felé visz s mintegy 702 méter magas

hágón át jut Kalotaszegről a festőies Kapus-völgybe. Ez Gyalunál éri el a Szamost, s az út aztán most már a Szamos partján visz Kolozsvárra.

A vasutat könnyebb volt úgy vezetni, hogy Bánffy-hunyadról először az Almás-völgy fejeinél kerül körül, jól lehet látni a vonatról a kis Zsobok helységet, a híres «Zsoboki márvány» szülőhelyét. A sztánai alagút az Almás és Nádas vízválasztóját fúrta keresztül 525 méter magasan. A pálya legmagasabb pontja a Körös és Almás vízválasztóján, 570 méter magasan van, tehát csakugyan lényegesen kisebb magassággal kellett megküzdenie, mint akkor, ha a Kapus völgyén vitték volna le.

Erdős, bérces vidék ez még erre, mert hisz az Erdélyi-medencét betakaró puha kőzetek vízszintes rétegei itt még eredeti magasságukban, 600—700 méter magasan vannak, s ebbe a fennsíkba a patakok mély völgyeket vágtak, hisz Kolozsvár csak 340—350 méter magasan van a tenger szintje fölött.

Itt a kőzetek még alkalmasak arra, hogy erdő telepedjék meg rajtuk. Ezek még nem sós agyagok, mint a mező-ségi rétegek. Vannak itt is agyagok, homokok, keményebb homokkövek, sőt kevés mészkő is, de a rétegek közt tekintélyes gipsz-lerakódások vannak, ezeket bányásszák és örlelik Egeres nagy gipsz-műveiben. A zsoboki «márvány» is csak gipsz, de szép, márványos rajzai vannak, s ha bepolítúrozzák, akkor valóban olyan lesz, mint a márvány. Nagyon szép kis asztalkákat, dísztárgyakat készítenek belőle, de persze az asztallap nem olyan kemény, mint a márvány, aztán nem szabad pálinkát kicseppenteni rája, mert az leszedi a politúrt és előbukkanik a szerény, fehér, könnyen morzsolódó gipsz.

A hegyek domború, de széles, lapos hátait erdők takarják, a homorú részleteken földművelés meg kaszálók vannak. A kép még nem mező-ségi. Csak éppen Kolozsvárnál végződnek el a keményebb kőzetek s kezdődik a kopár, fátlan, kietlen, szomorú Mezőség! Kolozsvár tehát azon a vonalon van, amelyik elválasztja a két különböző termelésű területet,

a hegyvidéket a mezőségtől. Hajdan a Mezőség volt Erdély éléstára, sűrű népesség befogadására alkalmas, földműves vidéke, a hegyvidéken meg idegen pásztornépek (nem románok) laktak s a bronzkori ember művelt vidékeit fenyegették betöréseikkel. A római műveltség is fenn tartotta a Mezőség gazdasági jólétét s határmenti erősségekkel és táborokkal védekezett a vad hegyi lakók ellen. A rómaiak sohasem nyomultak be a hegyek közé, ott minden megmaradt eredeti vadságában.

Ezért kellett Kolozsvár vidékén is »határt« »limest«-létesíteni, de a Magyar-medencével való közlekedés fenn tartása végett a limesen kapuknak is kellett lenni. Ennek emléke maradt meg a »Kapus«-völgy elnevezésében, meg Kolozsvár »Kolozs« nevében is. Mert a kolozs, klauza, klissza záróerődöt jelent, ez volt a hivatása annak a várnak, amit ide építettek a kapusi út, tehát a Királyhágón átvezető út elzárására. A közlekedés itt már a rómaiak idejében is élénk lehetett s az itt épült római városnak, »Napocá«-nak élénk kereskedelme lehetett. Nem különös dolog-e, hogy a románok, akik magukat a rómaiak utódjának hirdetik, nem nevezik Kolozsvárt a latin Napoca néven, hanem a magyar »kolozs« szó elferdítésével »Cluj«-nak. Furcsa! A földrajzi helynevek a legmaradandóbb emlékei az ott élt népeknek!

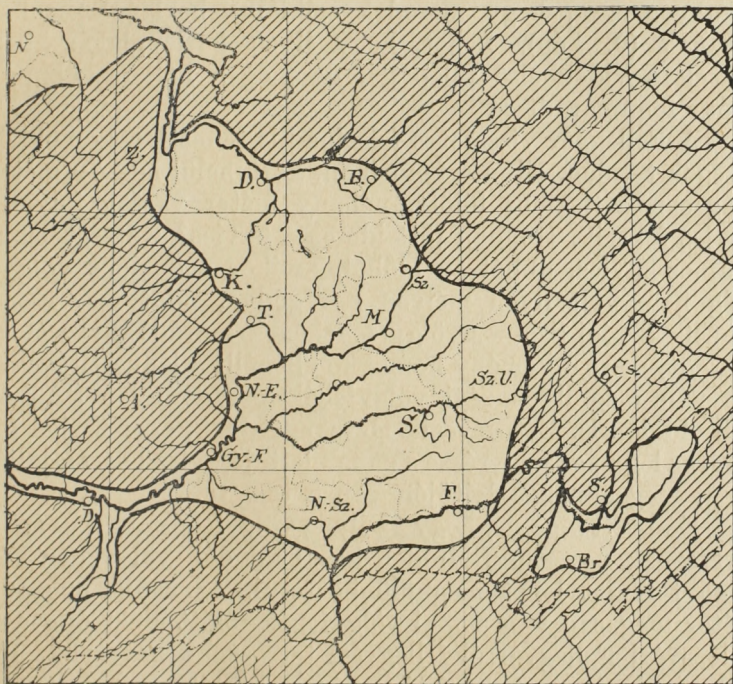
Az Erdélyi-medence dombvidékét a hegyvidéktől elválasztó vonalat körös-körül élesen ki lehet jelölni. Az ilyen vonalat vásárvonalnak nevezzük, mert ezen cserélik ki áruikat a hegyilakók és a mezőségi földművesek.

Ahol a vásárvonalat nevezetes út metszi, ott keletkeznek a vásárhelyek, a városok. Annál jelentékenyebbek, minél fontosabb a vásárvonalat metsző út.

Az Erdélyi-medence vásárvonalát és vásárhelyeit a 8. ábra kis térképvázlata mutatja. Látjuk, hogy milyen szépen sorakoznak Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Déva, Szászváros, Nagyszeben, Fogaras, Székelyudvarhely, Szászrégen, Beszterce, Dés és Zsibó a vásárvonalon. A medence belsejében csak Marosvásárhely,

Medgyes és Segesvár a nagyobb helyek, ezeket majd még meg fogjuk magyarázni.

Kolozsvár mindenesetre annak köszönheti uralkodó jelentőségét, hogy a legnevezetesebb, legforgalmasabb ke-

8. ábra. Az Erdélyi-medence]vázlatos térképe. A vonalkázott terület magas hegyvidék, a fehérén hagyott rész mezőgazdaságra alkalmas dombvidék.

A kettőt egymástól a «vásárvonal» választja el.

reskedelmi és közlekedő út itt metszi a mezőségi vásárvonalat. Mert hisz Erdélynek a külvilággal való érintkezése legfőképpen két fő útvonalon történt, az egyik a Királyhágó útja, a másik a Tömösi-hágó útja. Az előbbi Kolozsvárnak, az utóbbi Brassónak adta meg a jelentőségét.

Kolozsvárnál a Szamos völgye már széles, terraszos

völgy. Különösen kiszélesedik ott, ahol a Nádas völgye bele torkol. A Nádas és a Szamos völgye közt nyúlik el a hegyvidék utolsó foka, a kemény homokkőből álló Fellegvár. A geológiai újkor első feléből, az úgynevezett oligocén-korszakból való, rendetlen településű homokkő ez, de alkalmas arra, hogy meredek szikláiba barlanglakásokat ássanak (9. kép). Lehet, hogy ilyen barlanglakásokban laktak a vidék első telepesei, de még a kőkorszakban, s azóta fennmaradtak.

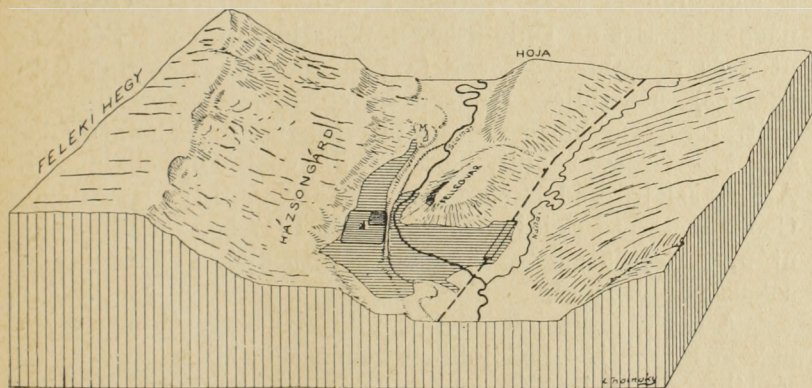
A Fellegvár vízszintes felszíne kis fennsík a homokkő-rétegek tetején. Ezen a fennsíkon, körülbelül 50—70 méter magasan a Szamos fölött, néhány méter vastag folyami kavics fekszik. Honnan jött ide ez a kavics? Kétségtelenül Szamos-kavics, abból az időből, amikor a Szamos völgye még nem volt ilyen mélyen bevágódva, mint ma. Ez a fennsík a régi Szamos-völgy fenekének maradványa. Megmaradt, mert a kemény homokkő ellenállt a lepusztításnak. De van még ilyen régi völgyfenék-maradvány a Szamos déli oldalán is. Ezt nevezik Házsongárdnak, erre terjed föl a város legmagasabb része s ennek lejtőjén visz le a Majális-utca, meg ennek a lejtőjén van a temető.

Említettem már, hogy az ilyen völgyfenék-maradványt terrasznak nevezzük. Minden hazai folyónk völgyében két ilyen terraszt lehet megkülönböztetni. Az egyik 50—100 méter magasan van a mai völgyfenék fölött s ezt éppen a kolozsvári Fellegvárról fellegvári terrasznak nevezzük. Jól illik rá a szó, mert másfelé is várak, kastélyok, kolostorok stb. vannak rajta. Segesvár legmagasabb része, Gyulafehérvár vára stb. szintén ezen a terraszon van, de ezen van az esztergomi főtemplom meg a budai Vár is. A másik terraszt jóval alacsonyabb és rendesen igen vastag folyami kavicsréteg takarja. Ez 10—20 méter magas a mai völgy-sík felett s rendesen igen nagy kiterjedésű. Mivel folyam-parti városaink (Kolozsvár, Nagyenyed, Marosvásárhely, Torda, Dés, Kassa, Miskolc, Pest, Mohács, Eszék stb.) ezen vannak, azért ezt városi terrasznak nevezzük.

A városi terraszkok rendkívül alkalmasak emberi letele-

pülésre, mert árvízmentes magasságban vannak, de azért mégis közel a folyóhoz. Kavicssal és ártéri iszappal fedett felszínük kitűnő termőföld s elég szilárd, hogy nagy épületek is biztosan álljanak rajta. Rendszeren a legszebb síkságok ezek, azért igen gyakran választották útközetek színteréül (Mohács, Kenyérmező, Morvamező, Wagram, Miriszló, tordai Keresztesmező, Romhány és Vadkert, Szentgott-hard stb. stb.).

Kolozsvár túlnyomóan legnagyobb része erre a városi terrasra épült, csak a Hóstát és a Kétvízköz van a mai

10. ábra. Kolozsvár környékének tömbszelvénye.]

völgsíkon, ezért ezek a nagy árvizektől sokat szenvednek. A város fekvését a 10. ábra tömbszelvénye mutatja, természetesen csak vázlatosan.

Római leletek sokfelé kerültek elő a városban, mindig a terraszon, de hogy hol volt Napoca, azt nem lehet ma már megmondani. Véleményem szerint ott lehetett, ahol ma az Óvár nevű városrész van, mert hisz a római telep helyére építették a későbbi telepések házaikat, sőt valószínűleg beleköltöztek a római házakba, amikor a rómaiak mindent felpakolva, kiűrtették Erdélyt. A rómaiak idejében mindenesetre jelentős hely volt, a római hadi utaknak egyik csomópontja s a közigazgatásnak is egyik székhelye. Lakói

nem voltak sem rómaiak, sem dákok, hanem leginkább Kis-Ázsiából betelepített népek meg idetelepített kelták.

Amikor a rómaiak a Kr. u. III. század végén Erdélyből kivonultak, minden elpusztult, de a nép, az »istenadta nép» nagy része itt maradt, tovább művelve földjét és igazgatván minden telep önmagát. Állandósulást csak a magyarok létesítettek ezen a nagyon gyéren lakott, elvadult vidéken. De ők hamar rendet teremtettek, s a békeséges fejlődés megindult. Az Árpádházi királyok alatt kis városka volt, bástyákkal körülvéve. Jól lehet látni, hogy ez a legrégibb magyar városka az volt, amit ma Óvárnak neveznek. Ezt az Unio-utca, a Wesselényi-utca, a Sétatér-utca és a malom-csatorna (a nép elnevezése szerint Kis-Szamos) határolja. Főtere, középpontja a Karolina-tér volt. Ez a városka a városi terrasznak kissé előugró, félszigetszerű részén épült, mert így könnyebb volt védelmezni. A terraszejtő védelmét nagyon szépen mutatja Houfnagel Georg metszete Egidius van der Rye 1617-ben készült képe után. A lejtőt sűrűn egymás mellett álló, hegyes karók sokasága borítja.*

A kis városka jelentőségét földrajzi helyzeti energiájának köszönheti. Minél jobban benépesült Magyarország és Erdély, annál jobban növekedett a Királyhágó útjának forgalma. Ez az út Nagybárádtól Kolozsvárig olyan vidéken vitt át, amelynek csak az út mentén volt sűrűbb lakossága s tőle északra és délre néptelen hegyvidék terült el. Csak Kalotaszegen tágult ki a lakott terület s itt forgalmas hely, Bánffyhunyard virult fel, azonban ennek is csak kisebb jelentősége lehetett, mert délre tőle zord hegyvidék emelkedik, északra pedig olyan terület, amelyet a Szamos völgyén fölfelé, Szatmár felől, vagy Szilágy-vármegye könnyen járható útjaival sokkal egyszerűbb volt megközelíteni, mint a Királyhágó útjával.

Bánffyhunyadtól a kapusi völgyön vitt le az út, megint magas hegyek közt. Gyalunál jutott a széles Szamos-

* L. Dr. Balogh Jolán: Kolozsvár műemlékei. Kolozsvár, 1935. — Kitűnő összeállítás és végre szakszerű ismertetés.

völgybe, de Gyaluból sem északra, sem délre nem vihet könnyű út, ezért tovább kellett haladni a Szamos völgyén lefelé, mindaddig, amíg olyan helyre nem jutottak, ahol szétágazhatnak az utak.

Ebből a szempontból Apahida volna a jó hely, ámde ott nincs fellelgyári szikla! A Fellelgyvár sziklái, a sziklák tetejére épített mentsvár döntötte el a kereskedők letelepülésének helyét. Budapest fővárossá alakulását a középkori, védhető város építésére rendkívül alkalmas Várhegy döntötte el. A védhetőség «sine qua non» minden város fejlődésében.

Az Árpádházi királyok idejében valószínűleg lassan fejlődő kis városka volt Kolozsvár, egyrészt saját bástyái, sáncai közé húzódva, de másrészt fenntartva a Fellelgyvár tetején a mentsvárat. A mentsvár intézménye talán sehol sem fejlődött ki olyan nagy arányban, mint Erdélyben, hisz minden helységnek a temploma, vagy a templomot körülvevő erődje mentsvár volt.

A Fellelgyvár oldalán lehettek a legrégibb emberi lakások, de ezek barlanglakások voltak és semmi nyomuk sem maradt, mert a Fellelgyvár déli oldalán, az úgynevezett Kómálon mindig voltak sziklaomlások, hisz a Szamos állandóan alámossa a hegy lábát. A hegy lábát borító nagy törmelékletjén ma is szűk sikátorok közt összevissza épített viskók vannak. Kétségtelen, hogy a kőkorszakban itt már emberi telep volt, ezt bizonyítja a Monostori-úton, a teraszt borító agyagos lerakódásban fölfedezett cserépégető kemence. Csak ott lehetett az ilyennek értelme, ahol már elég sűrű népesség lakott.

Bronzkori leletünk Kolozsvár területéről nincs, de tudjuk, hogy a bronzkorban Erdélyben sűrű népesség lakott, temérdek halastavat készítettek. Kolozsvár határában is voltak halastavak, de ezek úgy fel vannak iszapolva, hogy ma már nem használhatók, de éppen feliszapoltságuk arra enged következtetni, hogy nagyon régiiek, legalább is néhány ezer évesek, tehát lehetnek bronzkoriak. A «Város tója» ott volt, ahol a Békás-patak délről belejut a Szamos-

völgybe. Sajnos, ásátások még itt nem történtek, nem lehet biztosat mondani. Annyi bizonyos, hogy ez és még néhány más tó a XVIII. században megvolt s a város nagyon értékeseknek tartotta őket. A Szamosból a monostori templom alatt levő két régi malmon felül vezették ki a jobbparton a Malom-árkot, éppen azon a helyen, ahol a terraszok a folyó alluviális völgsíkját a legjobban összeszorítják. Ennek a csatornának vizével is tápláltak halastavakat s táplálták a város falainak sáncárait. A Gazdasági Tanintézet kertje mellett levő tó meg a Sétatér szép tava alighanem ilyen bronzkori halastavaknak a maradványa.

A rómaiak természetesen magas kultúrát létesítettek ezen a helyen is. Tanúskodik erről annak a fürdőépületnek maradványa, amit a székesegyház építése alkalmával találtak. Több feliratos kő, bronzszobrocskák, edények kerültek elő a város különböző részeiből s mind arra vallanak, hogy elég nagyszámú nép lakott a városban, a művelt római népekhez méltó civilizációban. Ha ezek ittmaradtak volna, akkor bizonyosan beolvadtak volna a rendet, civilizációt teremtő magyarságba s a történelem beszélne róluk, de a Kr. u. 105-ben ide betelepült rómaiak 170 év múlva, 274-ben feladták Erdélyt és mindenestől kihurcolkodtak innen, nem bírván védekezni a barbárok folytonos betörései ellen. Pedig a várost Antoninus Pius municipiummá, Aurelius Commodus coloniává tette, tehát nevezetes, forgalmas hely lehetett. A római «limes» azonban nem a városon ment keresztül, hanem valószínűleg a mai Kapusnál, mert itt lehet a völgybejáratot legkönnyebben védelmezni. Ezt persze még be kellene bizonyítani. Napoca semmiesetre sem volt a rómaiak idejében megerősített város vagy vár, mert a rómaiak sohasem építettek bástyákat és várakat, legfeljebb kisebb erődöket, toronyszerű fedezékeket.

A rómaiak kivonulása után nem néptelenedett el a vidék. Dr. Kovács István, Erdély legszorgalmasabb régésze, a Zápolya-utca táján, tehát a Hunyadi-tér délkeleti sarkából, a tanítók háza mellől keletre kivezető nagy út mellett,

nagykiterjedésű, népvándorláskorabeli temetőt fedezett föl, tehát elég sűrű népességnek kellett akkor itt laknia.

A magyarok honfoglalása után megindult a sűrű érintkezés Magyarországgal. A székelyeket odatelepítették az ország keleti határaitra, hogy mint határőrök védelmezzék az értékes területet. De Erdélyt is be kellett osztani közigazgatás okából vármegyékre, s egyelőre hét királyi várat emeltek, ezért volt Erdély neve egy ideig Septem Castra, hét vár, s ezt a szászok betelepítése előtt használt latin nevet fordították aztán le a németek Siebenbürgenre. (Hét vár.) A hét vár egyike volt a hegyi utat elzáró Klauza, Kolozs vára. A záróvárak külföldön is ismert berendezések voltak. Franciaországban Cluse a nevük, Németországban Klausen. Például Bolzanótól északkeletre a Brenner-hágó útját zárta el a ma is meglevő Klausen vára. Spalatót védelmezi Klissza vára stb. Kolozsvár is ennek a záróvár-jellegének köszönhetné nevét, a Kolozsvárt. A kolozs magyar szó, ott van a kolostorban is, semmi köze a rómaiakhoz, még kevésbé a románokhoz.

A vár tulajdonképpen a falakkal körülvett város is lehetett, de azt hiszem, hogy a királyi vár fenn épült a Fellegváron. Ez volt a város mentsvára és királyi hatóságok székhelye. Gyulafehérváron, Segesváron, Déván stb. mindenfelé megtaláljuk az ősi mentsvárat a hegytetőn. Legépebben maradt meg Barcarozsnyón. Brassónak is volt Fellegvára, meg a Cenk tetején ott állt Brassovia-vára.

Már kolozsvári egyetemi tanárságom idején sürgettem, hogy rendszeres ásásokat kellene végezni a Fellegváron, de hát ott katonaság volt s ilyen helyen nehéz ásásokat végezni.

Az a vélemény is fölmerült, hogy talán a Kolozsmonostoron épült apátság olasz szerzeteseitől származott legyen a Clusium vagy Clusi elnevezés és ebből lett a Kolozs. A magyarázat tarthatatlan. A kolostor lakói beszélhették a maguk latin vagy olasz nyelvét, annak semmi befolyása sem lehetett a város elnevezésére. De nem kell magyarázat, mert a kolozs szó a clausa szóból származott magyar el-

nevezés, úgy ahogy átvettük a latinból a templom, iskola, apát, monostor, kolostor, oltár, lámpa stb. elnevezéseket. Nem tudom, hogy a balatonarácsi Koloska-völgy nem ugyan-ebből a szóból vette-e nevét?

A városka mellett már a XII. században falvak voltak. Keletre volt Szentpéter. Ma is így nevezik a város legkeletibb részét s ott áll a kis Szent Péter-templom, ma is a kolozsváritól külön egyházközség temploma. Délkeleten volt Szentgyörgy. Így nevezik ma is a városnak egyik dűlőjét errefelé. A mai Kétvízközön lehetett Eperjes falu, nevét őrzi még az Eperjes-utca elnevezés. Talán helységnevek voltak a ma is élő határnevek: Sala, Szopor, Bóstelke (Bós község ma is van), Tarcsaháza stb.

Minthogy azonban a városban egyesültek azok az utak, amelyeken az Erdélyi-medence különböző részeiből kiinduló szállítás a legrövidebb magyarországi utat, a Királyhágó útját kerestek, azért a városka jelentősége folytonosan emelkedett, a növekvő forgalommal együtt.

Az ide összefutó utak közül a legfontosabbak voltak:

1. A Nádas völgyén fölfelé, Magyarnádason, Magyarszentpálon keresztül vitt az út át az Almás völgyébe s onnan Zsibóhoz, a Szamos nagy kanyarulatához. Mindenesetre sokkal rövidebb út ez, mint a kanyargós Szamos-völgyön végig.
2. A Szamos-völgyön igen nevezetes út ment lefelé Déshöz, aztán a Nagy-Szamos völgyén fölfelé Besztercének és a Borgói-hágónak.
3. Talán mindegyiknél fontosabb volt a Tordára vivő út, mert ez ment le a Maros völgyére, a legsűrűbben lakott, leggazdagabb területekre. Ez az út a Kolozsvártól délre emelkedő Feleki-hegyen át a legrövidebb, de ennek az útnak legmagasabb pontja Felek faluban 677 méter magas, tehát a 350 méter magasan fekvő városból 327 métert kell emelkedni, rossz, suvadásokkal zavart, meredek úton fölfelé, aztán ugyanilyen úton le a Túr-patak völgyébe. Ez a völgy már egyenesen Tordára vitte az utast, csak a Túri-hasadékot kellett kikerülnie, mert abban nem lehetett kocsival közlekedni.

Lehetett azonban Kolozs felé is elkerülni, dehát ez sem volt sokkal jobb és ezt még több suvadás háborgathatta.

Aki nem látta az ilyen suvadásos vidéket, el sem tudja képzelni, hogy milyen nehézségei vannak a közlekedésnek az ilyen vidéken. Kolozsvártól délkeletre van a kis Györgyfalva, tiszta magyar falu. A kolozsváriak innen szerződtek a legtöbb cselédlányt, mert derék, jóra való, becsületes magyar lányok. Sőt olyan jó hírnevök van, hogy a város előljárósága sok árva vagy elhagyott csecsemőt ad dajkaságba, mert jól bánnak a gyerekekkel, rendesen úgy megszeretik, hogy el sem eresztik. Így tehát ezzel a faluval igen szoros a város kapcsolata és mégis sokszor megesik, hogy heteken át nem lehet kocsival odautazni, mert a suvadás elvitte az útnak egy darabját, vagy elsodorta valamelyik hidat stb. A legmodernebb technikai eljárásokkal sem lehet ezeket a suvadásokat megakadályozni.

Sajnos, a fejlődő várost tönkretették a mongolok, a tatárjárás idején. A monostor mindenesetre elpusztult, a város lakossága azonban alighanem fölmenekült a Fellegvárba s ott meg tudta magát védelmezni, mert sem Rogerius siralmas énekei, sem más források nem említik a város tökéletes elpusztulását. Lakosai mindenesetre megfogyatkoztak, ezért IV. Béla és utódai szászokat hívtak be, mint vendégeket! Az oklevelekben mindig mint «hospites», «vendégek» említettnek! Nem ők alapították tehát a várost és nem ők adták neki a nevet, hanem ők csak lefordították a Kolozsvárt Klausenburgra. Ezek a szászok voltak az iparosok és kereskedők, de gyorsan elmagyarosodtak, bár eleinte ők voltak a város urai, a tanácsosok, polgármesterek stb. mind németek voltak. Néhány száz év alatt azonban teljesen beleolvadtak a magyarságba, sőt közülük került ki néhány lelkes magyar hazafi (Heltai, Linczegh János, Dávid Ferenc stb.).

A német egyeduralomnak Mátyás király vetett véget 1458-ban. Ezentúl évenként váltakozva magyar és német polgármester volt, de a reformáció teljesen a magyarokhoz sodorta a kolozsvári németeket s a fejedelmek korának végén már nem beszélt senki németül Kolozsvárott.

A nagy arányokban megindult kereskedelem az utak javítását és biztonságát követelte meg. Az az út, amely a mai Felek falun keresztül Tordára visz, sűrű erdőn, lakatlan,

suvadásos területen ment át. Felek falu akkor még nem létezett, hisz a nép magától ide nem települt volna 600—700 méter magas, viharos, zord éghajlatú, földművelésre alig alkalmas fennsíkra. Csak lenn a Túr völgyében volt Bányabükk falu. Az erdőn át vivő utat azonban az erdőben bujkáló rablók állandóan veszélyeztették. Ezért Nagy Lajos királyunk 1367-ben, Sályiban kelt adománylevelében megengedte Kolozsvár polgárainak, hogy a város és Bányabükk falu közt, a Felek nevű, erdős hegy tetején új falut alapítsanak s azt minden más hatóság alól kivonva, Kolozsvár uralma alá rendelte örök időkre, azzal a kötelezettséggel, hogy az út biztonságát őrködésükkel fenntartják. Ekkor telepítettek oda 20 román családot s megalakították Felek falut. Kétségtelen oklevél bizonyítja tehát, hogy csak a XIV. század végén jelennek meg itt a románok ősei, mint hegyi lakók. Felek egészen 1848-ig volt Kolozsvár XII. kerülete (tizede) s csak ekkor lett külön község.

Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás király korában Kolozsvár már gazdag, nagy város volt. 1387-ben kezdték a város falain kívül levő nagy vásártérre a gótikus székesegyházat fölépíteni. A templom nagysága és szépsége mutatja, hogy milyen magas műveltség és milyen gazdagság volt a városban. 1405-ben Zsigmond a várost királyi várossá tette s elrendelte a már beépített területnek bástyafalakkal való körülkerítését. A régi és új bástyák helyét 12. ábránk térképe mutatja. A nagy bástyák kettősek voltak. Kívül, a várárok partján kisebb fal emelkedett, aztán néhány méternyi széles előtér s aztán a nagy fal, hatalmas bástyatornyokkal. A két fal közt az előteret kőkertnek nevezték.

A felépítésben és a bástyák berendezésében és védelmében a céhekre hárult a fő feladat, mert hisz nekik volt legtöbb féltenivalójuk. A XV. és XVI. században 33 céhet említenek az oklevelek.* Ezek közt legtekintélyesebb volt

* Mészáros, fazekas, kádár, szappanos, kupás, üstkészítő, nemezkészítő, kötélgyártó, takács, lakatos, ötvös, aranyműves, kovács, szűcs, csizmadia, sarkantyús, esztergályos, varga, asztalos, szekeres, kerekes, csiszár, késes, szíjjártó, kőműves, tímár, szabó, szűrszabó, nyerges, kannás, ostorkészítő, borbély és sebész.

15. kép. A kolozsvári Szent Mihály székesegyház belseje.

14. kép. A kolozsvári Szent Mihály székesegyház.

16. kép. A kőszegi, Farkas-utcai református templom déli oldala.

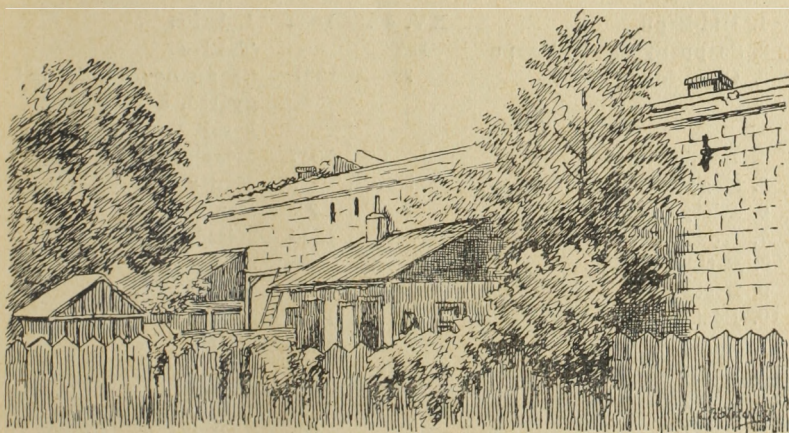
24. kép. Háromlábú-szikla a Torda-hasadék felső bejárájában. Az eredeti barlang egyik oldalbarlangjának utolsó maradványa. (Szerző fényképe.)

31. kép. Részlet a csoklovinai barlangból. Domború, kérgezett travertinhalmaz és lépcsős tetaratók. (Szerző fényképe.)

az ötvös-céh, mert ez remekeit messze földre szállította, minthogy világhírűk volt.

Lassankint a lakosság nem fért el a bástyafalak közt. Kénytelenek voltak a falakon kívül letelepedni, de nem volt szabad közvetlenül a bástyák mellé építeni, hanem széles előteret kellett hagyni, hogy a támadó ellenség a házakban ne találjon fedezéket. Ennek az előtérnek egyik maradványa keleten a Hunyadi-tér és Emke-tér, délen a

11. ábra. A kolozsvári bástyafal maradványa a Fogoly-utca mellett.
(Szerző rajza.)

temető, nyugaton azok a kertek, amelyekben most az egyetemi intézetek és klinikák vannak. Északon a Széchenyi-tér is ennek a maradványa.

A város belsejében a székesegyházon kívül még a mai református templom meg a ferencesek zárdája épült gót ízlésben. A főúri paloták építését csak a barokk-időkben engedték meg, addig a polgárság nem engedte meg, hogy földbirtokosok a városban építkezzenek. Mátyás király szülőháza is egy gazdag polgár háza volt. Eredetileg Méhfi Jakab magyar iparos építette, tőle örökölte veje, Kolb

KOLOZSVÁR FALAI ÉS BÁSTYÁI.

(Jelmagyarázat a 12. ábrához.)

A várost kerítő fal teljes vonallal kihúzott részletei ma is megvannak. A pontozott vonal a külső, kisebb falat ábrázolja. A főfal és a kiskfal közt levő övezetet nevezik «Kőkert»-nek.

I. A bástyák és kapuk.

Neve	Épült	Lebontották	A védelmező céh:
1. Híd-kapu	XV. sz.	1868	Lakatos
2. Szappany-utcai kiskapu	1574	—	Takács
3. Olasz-fokos bástya	?	1821	Szappanos, kupás, üstgyártó, később csapó, kerekés
4. Kerek-bástya	1603	1817	Mészáros
5. Magyar-kapu	?	?	Kádár
6. Bástya	?	?	Fazekas
7. Közép-kapu	1449	1839	Mészáros
8. Bethlen-bástya	XV. sz.	—	Szabó
9. Bástya	?	1808	Timár
10. Bástya	?	1810	Kőműves
11. Bástya	?	1817	Szíjjártó
12. Thorda-kapu	XV. sz.	1839	Késcsináló
13. Bástya	?	?	Posztócsináló
14. Bástya	?	?	Asztalos
15. Vargák bástyája	?	—	Varga
16. Széna-utcai kisajtó	?	?	Csizmadia
17. Monostor-kapu	1476	1822	Szűcs
18. Bástya	?	?	Kovács
19. Puskaoros-bástya	?	?	Ötvös
20. Óvári-kapu	?	1815	?

II. Templomok.

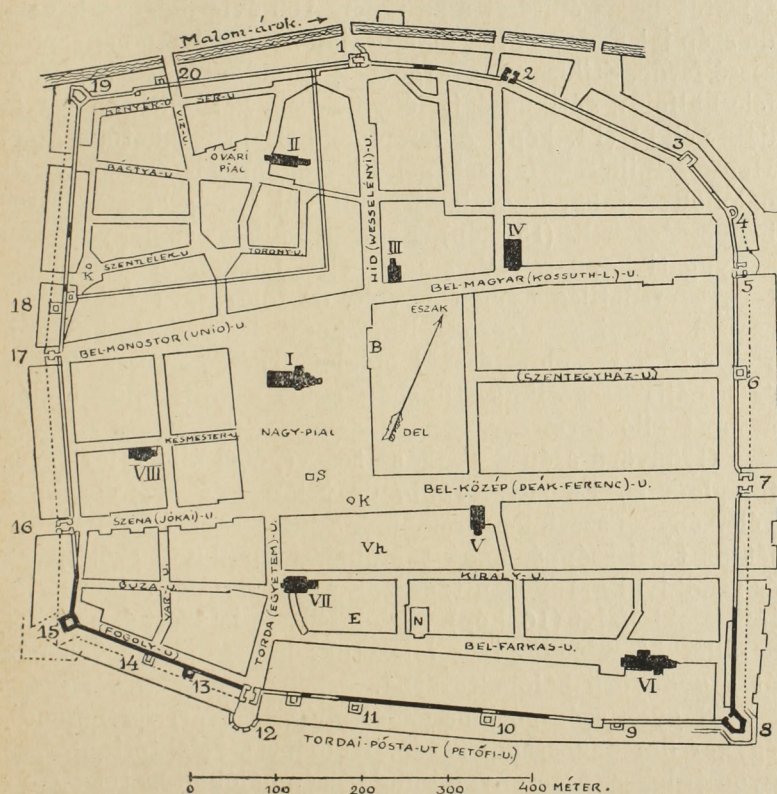
- I. Szent Mihály plébánia
- II. Szent Ferenc rend
- III. Ág. ev. t.
- IV. Unitárius t.
- V. Minoriták t.
- VI. Ev. ref. t.
- VII. Kegyesrendiek t.
- VIII. Görög-egyesült t.

III. Egyéb.

- B. Bánffy-palota
- F. Egyetem
- K. Kút
- N. Nemzeti színház
- S. Szégyenfa (vesztőhely)
- Vh. Városháza

István szász iparos, s akkor szállt meg benne, szokott szállásán, Hunyadi János és neje Szilágyi Erzsébet, amikor Mátyás megszületett.

Az újabb időkben Kolozsvár kézműiparát teljesen el-

12. ábra. Kolozsvár város régibb és újabb bástyafalai.

sorvasztotta a gyáripár. Erre pedig Kolozsvár nem alkalmas, mert nincs semmiféle nyersanyaga, hisz az újkori nagy épületeket mind a sajnálatosan lebontott bástyák köveiből építették föl. Nem maradt más, csak a Bethlen-bástya (13. kép), a tűzoltóórtonnyá alakított kaputorony a Szappany-utcában meg a Petőfi-utca és a Majális-utca sar-

kán álló ház udvarában egy darab fal. Ezt különösen a Fogoly-utca felől lehet jól látni, ezt mutatja 11. ábránk.

A város mai középpontja a Fötér vagy Mátyás királytér, ezen áll a szép Szent Mihály székesegyház. 1444-ben fejezték be az építését s majdnem 100 évig dolgoztak vele, de szép is! Erdekes, hogy alaprajza nem egészen négyzetes, kissé ferde. Stílusa magyargótnak mondható, mert semmiféle külföldi, gótikus építményhez nem hasonlítható maradvék nélkül (14. kép). A templom belseje meghatóan szép. Hogy a pillérek fejezet nélkül mennek át a mennyezet hálóboltozatába, az valami rendkívül fenséges, magasztos benyomást kelt (15. kép). Egészen különös és nagyon szép a nyugati kapu a XV. század első feléből. A templom-tornya eredetileg nyugaton volt, de földrengés és villámcsapás annyira megrongálta, hogy le kellett bontani. Helyette a templom északi oldalán, egészen rossz helyre és banális neogótikus stílusban épült a gubernium idején a most álló torony.

Gyönyörű szép a Farkas-utca végénél álló református templom is. Ez egyszerűbb, de talán még arányosabb s véleményem szerint ugyanannak a mesternek műve. Külsőjét az teszi széppé, hogy támpillérei rendkívül erőteljesek és rendkívül arányosan tagozzák a templom egyetlen hajójának oldalfalát (16. kép). Ennek belseje is azért szép, mert a pillérkötegeknek nincs fejezetük, hanem símán mennek át a gyönyörű hálóboltozatba.

Nagyon szép gótikus emlék még az óvári ferencrendi, egykor domonkosrendi zárda. Különösen refektórium a nagyon érdekes. Alacsonyan induló, szép hálóboltozatos mennyezetét egyetlen nagy pillér tartja a hosszas terem közepén. Ezek a részletek el voltak rejtve egy barokkízlésű, csúnya dongaboltozattal. A faragott kövek vastagon be voltak vakolva, úgy hogy senki sem sejtette a mesés szép részleteket. Boldogult Pósta Béla és a szerzetesek azonban észrevették, hogy itt más valami rejlik a csunya, pince-szerű burkolat mögött s amikor leverték az idétlen takarót, előbukkant a gyönyörű, gótikus építmény.

Nagyon sok reneszánsz- emlék is van a városban, de hogy több nincs, azt a temérdek pusztulás okozta, mert hisz a város rengeteget szenvedett, nemcsak ellenséges ostromoktól, hanem borzalmas tűzvészekről is. A város házainak nagy része fából volt még a XVI. és XVII. században, s ha erős szélben tűz támadt valahol, bizony annak nagyon szomorú következményei lehettek. Misztótfalusi Kis Miklós, az európai hírnő nyomdász maga írta meg és nyomtatta ki «Siralmas Panasza» című könyvében az 1697. évi tűzvész szörnyűségeit. Már 1689 május 17-én leégett a Hidelve városrész, 1697 május 6-án a város nagy része a Farkas- és Torda-utcák kivételével, 1723-ban megint nagy tűzvész volt. De nem csoda! Az 1703. évi összeírás szerint a városban 300 kőház és 477 faház volt! Az egyszerű iparosok házai szász házak voltak, olyanok, amilyenek minden szász faluban és városban láthatók, s amilyeneket még Kolozsvárott is lehet itt-ott látni. Bővebben majd a Brassóról szóló képből beszélünk róluk. Csakhogy ezek a házak régebben nem voltak egészen kőből és nem volt cseréptetejük, hanem szalmazsúp fedte a fedelet és fából volt a «tűzfal», sőt esetleg az egész ház, mert hisz ezeknek a szász házaknak eredete alighanem a faépületekben keresendő.

Kolozsvár első felvirágzását kétségtelenül a magasra fejlődött iparnak köszönhetette. A Prága főterén álló Szent György-szobor minden szónál szebben beszél a kolozsvári testvérek zsenialitásáról és a bronzöntés magas fejlettségéről.

Kolozsvár második felvirágzását magas szellemi műveltségének köszönhetette. Erdélynek szellemi központja lett. Írói, művészei, könyvnyomdái, iskolái világhírűek voltak s ma is valóságos iskolaváros, hisz a világháború előtt 70,000 lakosából 16,000 volt az iskolába járó egyetemi, kereskedelmi akadémiai, gazdasági tanintézeti, tanítóképző-intézeti, teológiai fakultásbeli, közép- és elemi iskolai tanulója. Nagy ipari és kereskedelmi gócpont nem lehet, mert nincs semmi nyersanyaga az igazi modern nagyipar kifejlesztésére, de van hatalmas szellemi tőkéje a tanárok seregében s reméljük, hogy marad is mindörökké a magyar szellem egyik lobogó fényszórója!

III. KÉP.

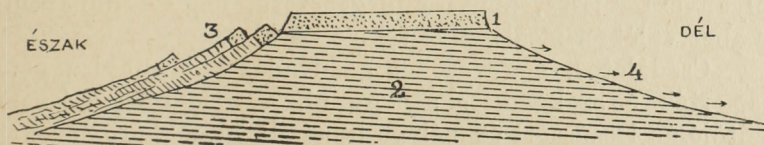
A Torda-hasadék.

Ha dunántúli ember Kolozsvárról Felek falun át utazik Tordára, egészen meglepetve szemléli az idegenszerű képet. Kolozsvár házai közt kell fölkapaszkodni a Házsongárdra. Az út a Hunyadi-tér nyugati széléről indul, majdnem egyenesen délre, s nagyot kapaszkodik, amíg az új temető fölé, mintegy 420 m magasra jutunk, tehát majdnem 100 métert emelkedhetünk. A Házsongárd (Hasengarten) lejtőjén megtekinthetjük a régi temetőt s csodálkozva látjuk, hogy majdnem minden sírkő ferdén áll, pedig gondolják a temetőt, sok derék ember sírja is van köztük. Nem lehet róla tenni, itt a talaj állandó lassú mozgásban van, itt folytonosan dolgozik az Erdélyi-medence legnagyobb csapása, a suvadás. Onnan az új temető felől végigtekinthetjük már a Feleki-hegyet, olyan, mintha hosszú kelet-nyugati irányú gerinc volna, pedig keskeny fennsíkmaradvány, az Erdélyi-medence eredeti felszínének épen megmaradt kis fennsíkmaradványa, 750—760 m magasan a tenger szintje fölött. A fennsík azért maradt meg, mert kemény homokkőtábla fedi. Ennek a táblának vastagsága helyenkint 10—20 méter, de néhol 30—40 m is. Ez a tábla védelmezte meg az alatta levő agyagrétegeket a lepusztulástól. Az agyagrétegek nem fekszenek tökéletesen vízszintesen, hanem kissé, nem nagyon lankásan dél felé lejtenek. A homokkő azonban az agyagrétegek hajdan letarolt felszínét egészen vízszintes táblaként fedi be, legalább itt, Felek falu körül.

E szerint a hegy keresztmetszete észak-déli irányban olyan, mint a 17. ábra mutatja. Ne ijedjünk meg ettől a

metszettől. Gondoljuk el, hogy a dobostorta puha rétegeit nagyon éles késsel kissé ferdén el metszenénk, majdnem vízszintesen, de mégis lejtősen. Az így keletkezett lejtős felületen tehát előbukkannak a keményebb ostya- és a puhább krém-rétegek sorban. Ezt a felületet aztán beborítjuk a kemény karamell-fedővel s úgy emeljük meg a tortaszelet végét, hogy az a karamellréteg vízszintes legyen. Akkor előttünk áll a Feleki-hegy szerkezete.

Ennek pedig nevezetes következménye van. Emiatt a homokkő pórúsein és repedésein az agyagig leszivárgó víz az agyagrétegekben a rétegek lankás lejtője szerint szivárog tovább és a hegy déli oldalán temérdek apró fakadékokban, cuppogós, sáros förlázásokban kerül ismét napvilágra. Valóban, a Feleki-hegy déli lejtője alig járható, fakadókos,

17. ábra. A kolozsvári Feleki-hegy keresztmetszete. 1. Szármáciai homokkő, 2. Mezőségi agyag. 3. Suvadások. 4. Apró fakadékok.

folyton lefelé húzódnak és iszappal borított felszín, úgyszólván semmire sem lehet használni, csak kaszálónak. Az erdő fáit nem maradnak meg rajta, mert olyan súlyosak, hogy mindjárt lecsúsznak, amint egy kicsit megbokrosodtak.

A Feleki-hegy északi oldalán nem szivárog elő víz, csak egyes helyeken, közvetlenül a homokkőtakaró alól. Itt a víz előbukkanása mintegy koncentrálódik s helyenként kedves források vannak, de a források közt a lejtő száraz.

Csak hogy a föld mélyében itt is át van ázva az agyag s ha például a dühös északi szél sok port elhordott már az északi lejtőről s az eső sok anyagot lemosott, úgy hogy az a kelletténél meredekebb lett, akkor egyszerre nagy darab indul meg, elszakad a homokkőábra, mert kicsúszik alatta a kenőcsszerűvé vált agyag s megindul a *suvadás*. Kitérő

erdélyi népies kifejezés, a Dunántúlon ismeretlen. Az egész Erdélyi-medencét jellemzik ezek a kellemetlen csuszamlások, szakadások, sárfolyások, összefoglaló nevükön suvadások. Ilyeneket látunk a Feleki-hegy északi oldalán is, még pedig nagyarányúakat. Az út alig tud helyenkint felkapaszkodni a dimbes-dombos, lesuvadt homokkődombok és rücskös sárfolyások közt. A mi dunántúli hegylejtőink símák, szépen elkülönül a lejtő alsó, homorú része a felső, domború résztől. A homorú részen földművelés, a domborún erdő van. Itt a domború lejtő csak egészen rövid, csak a homokkőlapnak van domború lejtője. Az alatta levő agyagnak homorú lejtőjűnek kellene lennie, mint például a Badacsony lejtőinek. De ezt a lejtőt csak általánosságban lehet homorúnak mondani, egyébként olyan rendetlen, olyan összevejsza, annyira idegyszerű, hogy a dunántúli ember valóban meglepetve tekint körül.

Csudálatos, hogy ezeket a suvadásokat annyira nem ismerték a szakemberek, hogy pl. a Feleki-hegy északi lejtőjén a lecsúszott és mélyen lesuvadt homokkőtömegeket rárajzolták a térképre s csodálkoztak, hogy ilyen alacsony szinten találják őket.*

A suvadások Erdélyben talán sehol sem olyan nagy-szerűek, mint Kolozsvártól délre és délkeletre, Györgyfalva, Bós, Pata, Ajton táján. *Ilyen területet nem ismerek sehol máshol a világon!* Valóságos világcsodája, és még csak térképezve sincs! Ha ez a terület a művelt nyugaton volna, köteteket írtak volna róla s minden iskolakönyvben mint az efféle tüneményeknek világszerte legnagyobb meg-jelenése, ismeretes volna.

Dehát mennünk kell tovább. A Feleki-hegyre kanyarogva, a suvadások hupáit kerülgetve visz fel az út, s az út mellett megbámuljuk a feleki-gömböket. Ezek ökölnyi nagyságtól egész ötakós hordó nagyságig mindenféle méret-

* Az agyag mediterránkori, a homokkő jóval fiatalabb, szármáciai kori. A lesuvadt szármáciai homokkődarabokat mint szármáciai rétegeket rárajzolták a térképekre és metszetekre! Olyan óriási arányúak itt ezek a suvadások, hogy nem csoda, ha megtévesztették a geológusokat.

ben megjelenő, igen szabályos, gömbalakú homokkő-gombócok, nagyon kemények. Ezek a szármáciai homokkő-takaróban képződtek, ezrével. Ha kettéfűrészeljük őket, a közepükön mindig egy darab mészkövet találunk. Ez a mészkő oldódott fel a homokkő belsejében a talajvízben, az oldat minden irányban egyformán elterjedt és keményen összecementezte a homokkő szemcséit. Ha elpusztul a homokkő, ezek a kőgombócok, tudományos nevükön konkréciók,* megmaradnak és mivel nagyon szép, síma gömbalakú golyók, messze elgurulnak eredőhelyükről s egyes helyeken összegyűlve, szinte csodálatos látványt nyújtanak.

Ezeket a gömböket Kolozsvárott is mindenfelé lehet látni, mint sarokköveket vagy kerítések díszítéseit. A Házsongárd kertjeiben és kerítésein stb. szinte jellemzőek s máshol nem igen látni hasonlót.

Felekről az ősi úton, a nyirkos, tocsogós lejtők közt megyünk le Bányabükk faluba. Benne vagyunk a Túr-patak völgyében. Bányabükk, Pusztaszentmárton, Komját-szeg, Túr és Koppánd gyönyörű magyar nevű falvakat érintjük. A falvak mindig a Túr völgyének kis oldalvölgyeiskéi nyílásában helyezkednek el a patak árizei miatt.

Köröskörül az Erdélyi-medencét kitöltő, harmadkori, puha rétegek lankás, de suvadásos lejtői. A dombokat jobbra is, balra is a homokkőtábla maradványai fedik, de itt már ezeknek a teteje alacsonyabb. Az eredeti térszín, mielőtt a folyók völgyüket bevágták volna, a fennsík erre-felé hanyatlott s Túr falu körül már csak mintegy 600 m magasan lehetett a tenger szintje fölött.

De ennek a fennsíknek egyszerre végét vetette egy meredeken kiemelkedő mészkőgerinc, az Erdélyi-Érchegység legészakibb nyúlványa. Az Erdélyi-Érchegység hosszú, keskeny, kiflialakú hegylánc. Arad vidékén, Világos vára hegyével emelkedik ki az Alföldből és mindig a Maros jobb-partján vonul, egészen északra fordulva, Torda vidékéig. A hegylánc másik oldalát a Fehér-Körös meg az Aranyos

* A Túr völgyében lakó magyarság «forogmány»-nak nevezi őket.

völgye határolja, de az Aranyos aztán Torockó alatt, Borévnél keresztül tör rajta. A hegyláncnak ez a sorsa, hogy több völgy is áttör rajta. Ilyen a Gáld völgye Gyulafehérvár mögött, aztán az Aranyos, majd a Jára, a Hesdát és a Túr patakok. Mindegyik áttörés rendkívül érdekes, változatos, sziklaszorosok, úgynevezett kőközök váltakozása.

A hegység legészakibb nyúlványa keskeny mészkőgerinc s a Túri-hasadékon túl ér véget.

Ezt a keskeny mészkőgerincet látjuk, amint Felekről leereszkedve a Túr-patak völgyébe, a kilátás szabaddá válik. A szármáciai homokkő tábla felszíne e felé a gerinc felé lankásan hanyatlott le, de a gerinc lábánál még mindig 600 m magas volt s betakarta a mészkőgerinc északi végződését is.

Ezen a lankásan délkelet felé lejtő fennsíkon indultak meg a patakok, különösen a Feleki-hegy alatt eredő Bükk, aztán tőle délnyugatra a Mikes és még tovább délnyugatra a Hesdát. De ez már bő vizet kap a Gyalui-havasokból is. Ez az ős-Hesdát nekiütközött a mészkőgerincnek, de a Túr-patak még sikeresen elkerülte. A Mikes-patak belefolyt a Hesdátba s együtt kénytelenek voltak megkerülni a mészkőgerincet észak felé s beleszakadtak a Túrba. Ennek gyenge nyomait fel lehet ismerni. Az állapotot a 18. ábra tünteti fel vázlatosan. A tömbszelvény homlokfalán a metszetet látjuk. A mészkőgerinc ferdén kiemelt mészkőrétegei ráfeküsznek az alattuk levő régi eruptívus kőzetekre, úgynevezett porfírtufákra. A mészkő a geológiai középkor középső korszakainak, a jura-korszaknak legeslegfiatalabb időszakában, az úgynevezett tithon-időszakban, mély tengerbe rakódott le. Az alatta levő porfir- és porfirit-tufa, meg az azt helyenkint átjáró porfir (kihült, igen régi láva) természetesen jóval régibb kőzet, mint a mészkő.

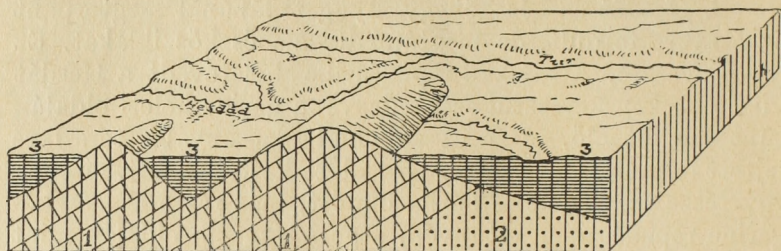
Ezt a régi eruptívus tömeget, meg a mészkőnek egy részét is eltakarták a geológiai újkorból származó, puha rétegek, köztük a sós, suvadós mezősegi agyag, meg az azt fedő, szármáciai homokkő. Ennek a tetején is lehetett valami laza homok, de az itt teljesen lepusztult, eltűnt.

A Hesdát a mészkőhegy nyugati lábánál megtorpant és északra fordult, de megtámadta a mészkősziklákat. Ez lett a veszte. A mészkő repedéseibe beletévedt a Hesdát vize s ezeken keresztül csörgedezve, a gerinc keleti oldalán tűnt megint elő, mert ez az oldal alacsonyabb térszínre lejtett le. A Hesdát tehát rövid időre kettészakadt, vizének egy része észak felé a Túrba ömlött, más része a mészkőgerinc repedéseiben eltűnván, a gerinc másik oldalán mint karsztforrás lépett ismét napvilágra.

A víz a mészkövön át mind nagyobb és nagyobb tömegekben áramlott. A Túr felé való lefolyás lassankint egészen elhalt s minden víz a mészkövön át, most már határozottan barlanggá alakult úton folyt le kelet felé. Mivel a Hesdátnek bőven volt hordaléka, gyorsan tudta völgyét bevágni, annál is inkább, mert az Aranyos kezdte hatalmas völgyét kidolgozni, tehát mind nagyobb és nagyobb lett a patak esése. A barlangból kifolyó víz eleinte nem sok törmeléket, hordalékot hurcolt, azért középszakasz jellegű volt és erősen kanyargott a homokkötéblát hajdan borító, puhább anyagban, majd amikor már elérte a mind mélyebbre és mélyebbre vágódó meder a kemény kőzetet, ebben is megmaradtak kanyarulatai, de most már ezek aztán helyükön maradtak, nem keletkeztek átvágódások és morotvák, mint például a Tiszán, hanem kemény sziklaágyban kanyargott a patak, mind jobban és jobban belevágódva.

Ezt az állapotot mutatja 19. ábránk. A rajzon még úgy tüntettem föl a dolgot, mintha az eredeti felszín még nem nagyon pusztult volna el, csak a patakok széles völgyei fejlődtek ki.

E közben a Túr patakot nagy meglepetés érte. Amikor völgyét már mintegy 20—30 méter mélyen bevágta, az Érchegység mészkővonulatának folytatásában elérte az eltakart mészkövet. Mármost mindegy volt neki, ebben is folytatnia kellett bevágódását, de a mészkő kemény, szeret függőleges falakban megállni, azért a Túr-patak völgyének mészkőbe vágódott darabja meredek oldalú szikla-

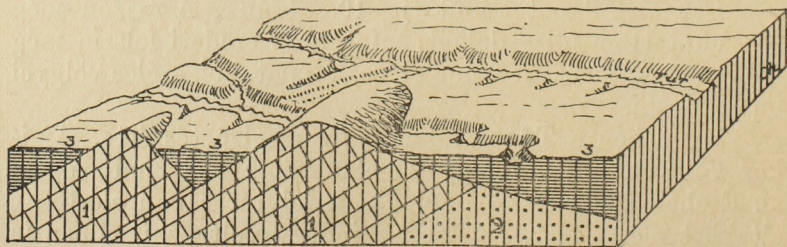

18. ábra. A Torda-hasadék keletkezésének magyarázata.

I. állapot. 1. Mészkö, 2. Porfirtufa, 3. Harmadkori agyag- és homokrétegek. A Hesdát még kénytelen megkerülni azj Erdélyi-Érchegység északi végét.

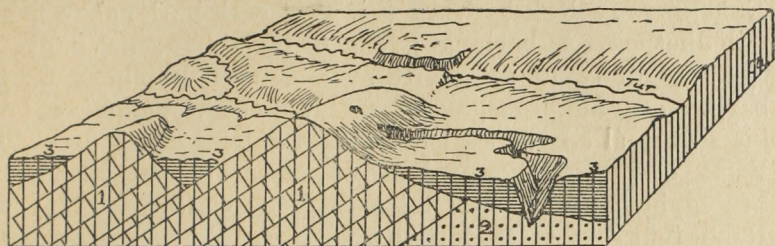
hasadék lett, a völgy többi része meg széles, a patak kényelmesen kanyaroghat a majdnem kilométer széles alluviumon. A széles völgyrészletekben kényelmes helyet találnak a falvak. A Túri-hasadék fölött van Túr, alatta meg Koppánd, pontosan a szűk mészkőszurdok be- és kijárójánál.

Abból az időből, amikor a Túr még nem vágódott bele a mészkőbe, hanem fölötte járt még, kavicsot rakott le széles völgysíkján. Ez a régi völgy sík a szakadék fölött ma is megvan egyes darabokban s a kavicsot is megtalálhatjuk rajta. Ez kétségtelenné teszi, hogy a Túr felülről kezdte a bevágódást, a mészkövet fedő puha harmadkori rétegeken, s csak aztán folytatta a bevágódást a mészkőben. Az ilyen völgyet tudományos nyelven *epigenetikus* völgy-

19. ábra. A Torda-hasadék keletkezésének magyarázata.

II. állapot (a számok ugyanazt jelentik, mint az első képen). A Hesdát barlangban folyik át a mészkőgerincen. A Túr már bevágta völgyét.

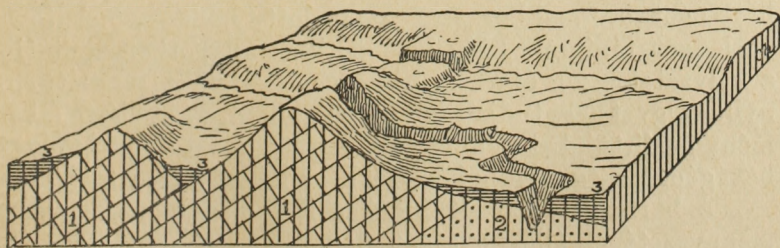

20. ábra. A Torda-hasadék keletkezésének magyarázata.

III. állapot. A Hesdát völgyével együtt barlangját is erősen mélyíti. A Túr már elérte a mészkövet s megkezdte a Tóri-hasadék bevágását.

nek nevezzük. Magyarul *kőkőz* a nevük, de aztán ezt a nevet szigorúan meg kell tartanunk az epigenetikus völgyekre. Ilyen eredetű a nagyenyedi Kőkőz is és innen vettem a kitűnő elnevezést.

De mi történt a Hesdát barlangjaival? Az Aranyos-völgy bevágódásával a patak esése nagyon megnövekedett, tehát vize gyorsan folyt. Hatalmas árvizei rengeteg hordalékot zúdítottak a barlangba s hurcolták azon keresztül, folyton pusztítva, rombolva. A barlang fenekén a patak gyorsan bevágódott s az eredetileg alig járható, alacsony üregből lassankint félelmetesen magas, óriási üreg lett. Ilyen magas, keskeny, óriási üreg például a Rekka-patak barlangja, a Sancanzianói-barlang Trieszt fölött, 80 méter magas ez az infernalis, $2\frac{1}{2}$ km hosszú barlangi folyosó.

21. ábra. A Torda-hasadék keletkezésének magyarázata.

IV. (mai) állapot. A Hesdát barlangja beszakadt.

Ennek nem voltak kanyargásai, mert ezek barlangban nem fejlődhetnek. A barlang gyengéd ívalakban, de nagyon egyszerűen, rövid úton vitt át a hegy belsejében. Ez a barlang egyidőre megakadt mélyülésében. Valami okból kis szünet állt be; meg lehet hamar találni ennek az okát. Ez akkor volt, amikor az Aranyos a városi terraszok szintjében egyideig csak szélesbítette, de nem mélyítette a völgyét. Rendkívül soká tarthatott ez a völgyszélesbítés, mert ennek a völgynek fenékmaradványai, az óriási kiterjedésű városi terraszok talán sehol sem olyan szélesek, mint éppen itt, az Aranyos völgyében. Tordától délre, az Aranyos-völgy déli felében levő városi terrasz szélessége éppen 3 kilométer a felsőszentmihályfalvai kavicsbánya és a Bágyon-hegy lába közt. Ez a történelmi emlékezetességű Keresztesmező.

Amíg az Aranyos ezt a völgyszélesbítést végezte, azalatt a Hesdát bevágódása szünetelt. Ezalatt tehát a barlang sem mélyült, hanem kifejlődhetek oldalbarlangjai. Jóideig tarthatott a pihenés, mert tekintélyes oldalbarlangok fejlődtek ki. Ezeket könnyű megtekinteni. Úgy nevezik őket, hogy Balika-vára. Csakugyan védett erősségek lehettek, ma is el vannak részben falazva. 1889-ben készítettem róluk kis vázlatot, amikor először jártam a fenséges szakadéokban. Ezeket mutatja 22. és 23. ábránk. Ma is még meglehetősen hasonló állapotban vannak. Magasságuk a mai patak szintje fölött megfelel a városi terraszok rendes magasságának, mintegy 15—20 méternek.

De amikor a folyó nem mélyíthette völgyét, tehát a barlangot sem, akkor sem nyugodott, hanem elkezdte a barlangot tágítani. Ebben a kritikus állapotban mutatja a helyzetet a 20. ábra. A barlang szélesbedik, de alatta a nyílt völgyet nem tudja a folyó szélesbíteni, mert elérte a kemény porfirtufákat s ebben csak nagyon lassan ment a völgy-bevágódás, még mindig felső-szakasz jellegű volt a folyó.

A barlang fenekének kiszélesbítése azonban a barlang mennyezetének állékonyságát alaposan veszélyeztette. Lásankint beomladozott, óriási sziklatömegek zuhantak le. Ezeket kénytelen volt a patak megkerülni s még jobban

nekiterelődött a barlang falának, tehát még energikusabban tágult a barlang. Végre beomlott egészen, talán egyideig maradtak olyan természetes hidak, mint amilyeneket például az Atlasz-hegységben, Algériában, Constantine város mellett látunk. Ez a Rummel-szakadék. Barlangi eredetét a mennyezet megmaradt darabjai fényesen bizonyítják.

A barlang beszakadása után előállt a mai helyzet. Ezt mutatja 21. ábránk. A Hesdát a hasadék fölött, tehát tőle nyugatra széles, lankás lejtőjű völgyben, alsó-szakaszjelleggel folyik, mert könnyen és hamar elkészült a völgyével és most nem bír tovább olyan szaporán bevágódni, mert a patak munkája a hasadékban most már lassan megy. A Hesdát hordaléka lerakódik a völgysíkon, a hasadékba már csak nagyon kevés jut, azért nem tudja völgyét elég gyorsan mélyíteni. Pedig nagy esésben rohan rajta végig. Nagyon érdekes nézni az ellentétet. A hasadék felső bejáratánál a széles völgyben fekszik Magyarpeterd, A falun keresztülsétáló Hesdát lomhán kanyarog, szétágazik, vize mély, zavaros. Amint befordul az impozáns kapuhoz hasonló nyíláson a hasadékba, egyszerre fölelevenedik, harsogva, zúgva rohan a nagy kövek közt. De ezeket nem ő hozta, ezek a hasadék falairól peregtek le.

Ez a történet szebb és érdekesebb, mint azok a naív és nem nagyon tanulságos mesék, amiket a hasadékról elmondanak. És még hozzá ez a történet nem mese, hanem így történt. Minden részletét szépen lehet tényekkel bizonyítani. A laikusnak elég legyen csak a következőket elmondanom:

1. A «hasadék» nem hasadék, vagyis nem hasadt el a hegy, hogy utat nyisson a Hesdátnak és megakassza a Szent Lászlót üldöző kunokat. Különös lett volna, ha az éles sziklagerincen, ahol még gyalog is nehéz járni, lóháton hajszolódtak volna az ellenfelek. Csak éppen a mészkőgerinc hasadt volna el, a tőle keletre és nyugaton fekvő területeken hasadásnak nyoma sincs.

2. A «hasadék» nem lehet kőköz, mert a mészkőgerinc teteje itt mintegy 160—180 méterrel magasabb volt, mint az az eredeti fennsík, amelyen a folyók megindultak.

A Túri-hasadékon pontosan ki lehet mutatni a rendes patak-bevágódást, tehát a szorulat «kőköz»-eredetét. De a Torda-hasadékon éppen ellenkezőleg azt lehet kimutatni, hogy nem lehet kőköz.

3. A hasadék közepén a patak körülbelül 440 méter magasan van a tenger szintje fölött, a szakadék felett pedig a dolinás hegytető 760—780 m magas, tehát a sziklafalak legmagasabb részletei mintegy 340 méter magasak a patak fölött, tehát több, mint háromszor olyan magasak, mint a Gellért-hegy a Duna fölött. Legfenn látni nagyon jól egy felszakadt víznyelő, zsomboly, maradványát. A túlhajló sziklán függőleges lyuk tátong, alakja pontosan megfelel a hajdani víznyelőnek, barlangi kürtőnek.

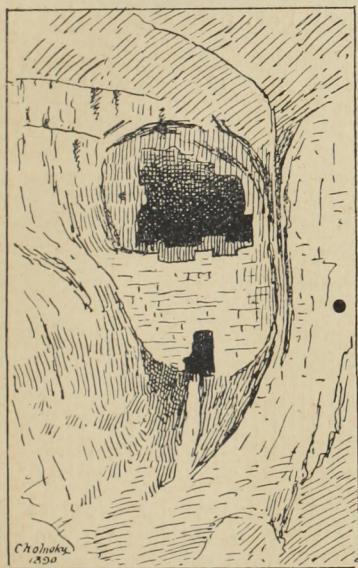
4. A hasadék felső bejárójában, mindjárt balkéz felől van a csodálatosan szép háromlábú szikla. Ez az egyik kisebb oldalbarlang maradványa. Olyan csodálatosan szép, hogyha külföldön volna, minden tankönyvben benne volna a képe és messze földről zárandokolnának a megtekintésére. Mi meg alig ismerjük (24. kép).

A Balika-vára szintjén alul a hasadék már valószínűleg nyílt völgyben, szabad ég alatt mélyült, a barlang megnyezete már leszakadt, a leomlott darabokat a patak elhordta. A Balika-vára szintje alatt más is a völgy keresztmetszete, mint azon felül. Alul lankásabbak a lejtők. Az igazi meredek sziklafalak a barlang hajdani oldalfalai.

Ezt a különbséget mellékelt képeink is elárulják. Az általános elrendezésre nézve pedig a 25. ábra tömbszelvénye nyújthat áttekintést.

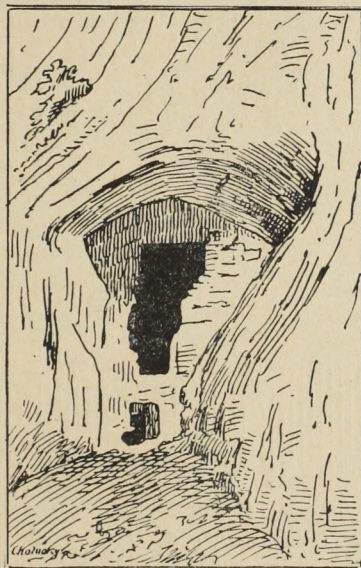
A hasadékban járni valóban nagy gyönyörűség, mert olyan részleteket lehet látni, ami szinte lenyűgözően nagyszerű. Akkor, amikor még barlang volt, aligha láthatta az ősember. A városi terraszokon az utolsó interglaciális időben, tehát a két utolsó jégkorszak közt volt melegebb időszakban, folytak hazai folyóink. Ez az én eddig meg nem ingatott véleményem. Ha igaz, akkor az interglaciális időben megjelent ember elkerülhetett a hasadék vidékére is, de csak akkor, amikor a barlang már jórészt, vagy egészen

beszakadt, vagy óriási, tátongó nagy természetes híd volt meg már csak belőle. Az utolsó, vagyis véleményem szerint a második jégkorszakban élt ősemlék már a Balika-vára barlangokba betelepülhetett. Kitűnő rejtekhelye lehetett itt, de nehéz volt innen kijárni vadászni, mert jókora utat kellett megtenni a vadászterületek felé.

22. ábra.

Balika vára a Torda-hasadékban,
a hasadék baloldalán.

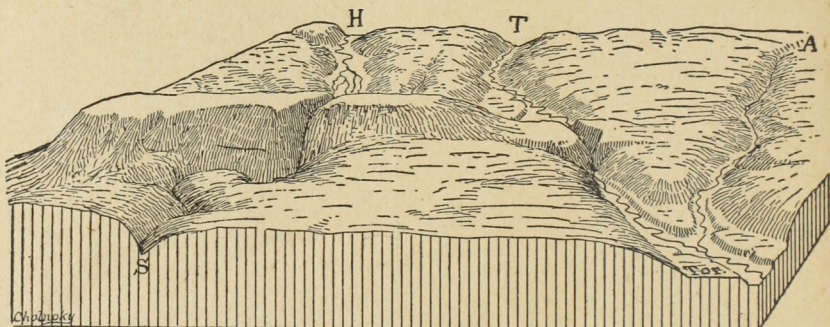
23. ábra.

Balika vára a Torda-hasadék
jobb oldalán.

Mindezen elgondolkozva szemlélhetjük az óriási szikla-falakat s elábrándozhatunk rajta, hogy a hasadék nyílt hasadék körülbelül már 200,000 esztendeje. Mint barlang olyan volt, mint most pl. a Boli-barlang Hunyad vármegyében, vagy a Dubovai-barlang az Aldunán. Ezek t. i. átmenő barlangok, követhetjük a patakot a barlangba való belépésétől egészen végig, az alsó kijáróig, s folytathatjuk utunkat a Boli-barlang alatt a nyílt völgyben. A Dubovai-

barlang éppen olyan oldalbarlangja a Kazán-szoros helyén volt barlangnak, mint a milyen a két Balika-vára a Torda-hasadék volt barlangjának. Ilyen állapotban lehetett a barlang mintegy 500,000 esztendeig. Micsoda tengernyi idő! De csak nekünk embereknek sok! A világmindenségben rövid geológiai időszak, mert gondoljuk csak el, hogy az a tenger, amiben a Torda-hasadék mészköve lerakódott, az ezelőtt talán 10—15 millió évvel borította be majdnem egész Európát!

A pusztulás most is folyik. A sziklafalokról nagy darabok omladoznak le s a patak árville szépen elhordja

25. ábra. A Torda-hasadék és a Túri-hasadék általános képe tömb-szelvényben. H. a Hesdát, T. a Túr-patak, S. a sínfalvai völgy, Tor. Torda város helye. A. mezőségi patak.

az omladék köveit. De ez lassú munka az óriási méretekhez képest s nem kell félnünk, hogy néhány évezreden belül megszelídülnének a hasadék fenséges nagyszerűségei.

Szerényebb, de nagyon szép a Túri-hasadék is. Rendkívül kedves kép felső és alsó bejárója is. A szelíd mezőségi tájképekkel, a dús növényzettel szemben egészen meglepően hatnak a kopár, fehérén tündöklő mészkősziklák. A túriak meg a koppándiak a hasadékon átvivő, gyönyörű gyalogúton közlekedhetnek egymással, de szeker csak nagyot kerülve, magasan felmászkva a hegytetőre juthat el egyik faluból a másikba. A hasadék fölött jobbról is,

balról is visz egy-egy jó országút, érdemes mindkettőn végigmenni, hogy az útról letérve, a hasadék széléig kísétáljunk, mert remek látvány felülről letekinteni a szűk sziklaszorosba.

Még nagyszerűbb persze az a látvány, ami a Tordahasadék fölött levő hegytetőről nyílik le a hasadékba. Vakmerőségnek tűnik föl elmenni egészen a szikla szélére s onnan letekinteni. Szédületes, de nagyszerű. Aki szédül, ne menjen egészen közel, vagy köttesse meg magát. De a vakmerőség páratlan látvánnyal jutalmaz. Ezért érdemes volt felmászni a 350 méteres magasságra. Odafenn is turistaútnak kellene lennie, egészen a hasadék szélén, korláttal, a jó kilátóhelyeken mellvédő falakkal ellátva, hogy félelem nélkül és társaink idegesítése nélkül gyönyörködhessünk hazánknak ebben a páratlan szépségében.

IV. KÉP.

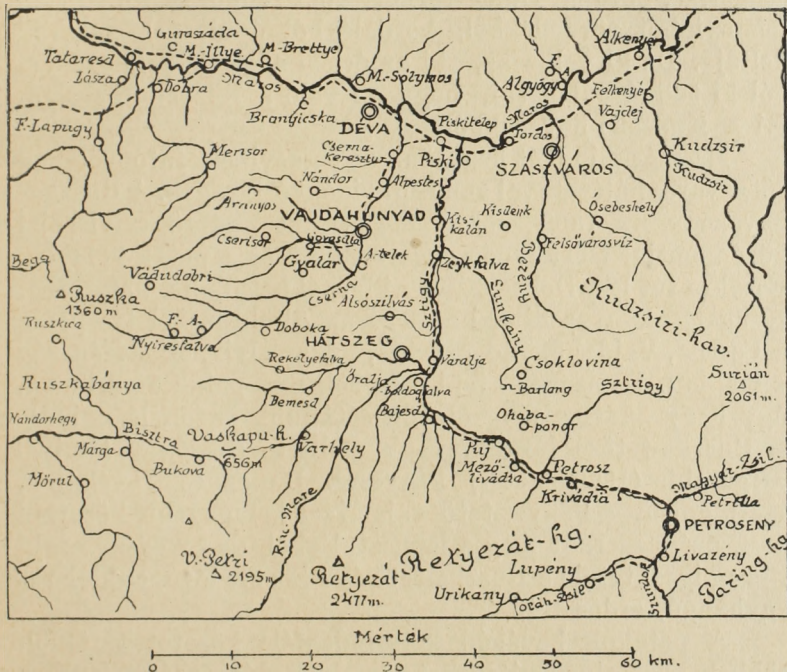
Vajdahunyad és vidéke.

Alig van Európában még egy olyan egyhangú hegyvidék, mint a Ruszka-havas Erdély nyugati szélén, a Marostól délre. Északon a Maros völgye, délen a Temesbe ömlő Bisztra-patak völgye meg a Vaskapu-hágó, keleten a Sztrigy széles völgyülete, nyugaton meg a Temes-völgy meg az Alföld határolják (26 ábra).

Mintegy 100 kilométer hosszú kelet-nyugati irányban s mintegy 50 kilométer széles észak-déli irányban. Ez a hegyvidék valamikor, talán a geológiai középkor végén igen magas hegység lehetett, egy darabja annak a hatalmas, ívalakú hegyóriásnak, amely a Retyezát csoportot ölelte körül s részei voltak: a Kudzsiri-havasok, a Ruszka-havas, a Szemenik meg az Almás-hegység A Himalájával vetekedő hegyóriás lehetett, dehát semmi sem tart örökké, ez a hegység is lepusztult, tönkrement, lehordta az eső meg a szél s lassankint ellepte megint a tenger, legalább egy részét.

De újra megharagudott a Föld belsejének hatalmas ereje s a lepusztult hegység tönkjét kiemelte a tengerből, körülbelül 1000—1200 méter magasra a tenger szintje fölé. Unalmas, tökéletlen fennsík lett belőle, olyan, mint amilyent ma például a Gyalui-havasok tetején láthatunk. A nagy hegység darabokra vált, darabjai a Kudzsiri-havasok, a Ruszka-havas, a Szemenik meg az Almás-hegység. Mindegyik egyforma volt, egyik kissé magasabb, a másik kissé alacsonyabb, de mindegyiknek a tetején ugyanaz a tájkép fogadta volna az embert, ha akkor már lett volna ember a Földön. Talán volt is már, de csak valahol Hátsó-

Indiában s még az sem lehetett egészen tökéletesen ember. Ez a kiemelkedés ugyanis az úgynevezett pliocén-korszakban történt, akkor pedig még Európa területén nem élt ember, sőt még több százezer esztendőnek kellett elmúlnia, amíg megjelent.

26. ábra. Vajdahunyad környékének vázlatos térképe.

Amint ezek a tönkök kiemelkedtek, azonnal meg is indult rajtuk a pusztulás. Mert a napsugár nem tűri meg az alvilág építményeit. A napsugár odaküldte hadseregét: az esőt, a szelet, a fagyot és olvadást, a víz meg a meleg elmállasztották a kemény kőzeteket, az esővíz leöblítette a málladékot s ahol lehetett, patakká gyűlt össze, s a patak meg nem únta szünös-szüntelen pusztítani, elhordani az alvilági építményt. A fennsíkba lassankint mély völgyek

vágódtak bele. Kemény sziklába szűk, meredek oldalú völgy, puha kőzetbe széles, lankás oldalú völgy vágódott bele. S mind amit a szorgalmas vízcseppek el tudtak hordani, az mind belekerült a Marosba meg a Temesbe, aztán a Tiszába, Dunába s végre ott temette el őket a folyó a tengerbe; ott a Duna torkolatánál ebből a hihetetlen mennyiségű törmelékből, hordalékból épült fel a Duna deltája. De ki volna az, aki az óriási anyagfelhalmozódásból ki tudná válogatni, hogy mi való a Ruzska-havasból, mi a Kudzsiri-havasokból.

Ma már mindkét hegytőnk az összevissza futó völgyek zűrzavaros hálózataival van hegyvidékké faragva. A Ruzska-havasnak az 1360 méter magas Ruzska-tető a vízrajzi középpontja, mert innen sugároznak szét a patak-völgyek. Északra fut le a Dobra s Marosillyénél beleömlik a Marosba. Nyugatra kanyarodik ki a Bega az Alföldre, keletre pedig a Cserna, Vajdahunyad patakja, az, amelyiknek «vizén zúg a malom». De ezeken kívül még sok más patak ered innen, úgy hogy akármelyik völgyön sétáljunk is fölfelé, mindig a Ruzska-tetőre jutunk, vagy mellette a még valamivel magasabb (1380 méter) Págyesre. De ez csak véletlen, mert éppen a Págyes-tető valamivel keményebb kőzetből van, azért maradt meg a lepusztulásból, de az egész hegytömeg igazi teteje a Ruzska-tető és a körüle levő, csodálatos egyhangú, erdős tető.

A patakok bevágódása mindenféle kőzetet tárt föl, többek közt olyan rétegeket, amelyek dús vasérctelepeket rejtegetnek, mint pl. Nadrágon, Ruzkicán, Gyaláron és Govasdián. Helyenkint mészkő és dolomit is előkerült. De mindezek a kőzetek úgy el vannak változva, hogy nem igen lehet megmondani, milyen korból valók. Úgy látszik, hogy a hegység olyanforma övezete volt a Retyezát csoportnak, mint amilyen ma a kárpáti homokkő-övezet a Kárpátok kristályos vonulatához (Tátra, Fátra) képest. Csakhogy ez a túlnyomóan homokkőből és agyagos rétegekből álló hegység olyan borzasztó nyomást és olyan magas hőmérsékletet szenvedett át, hogy nagyon elváltozott.

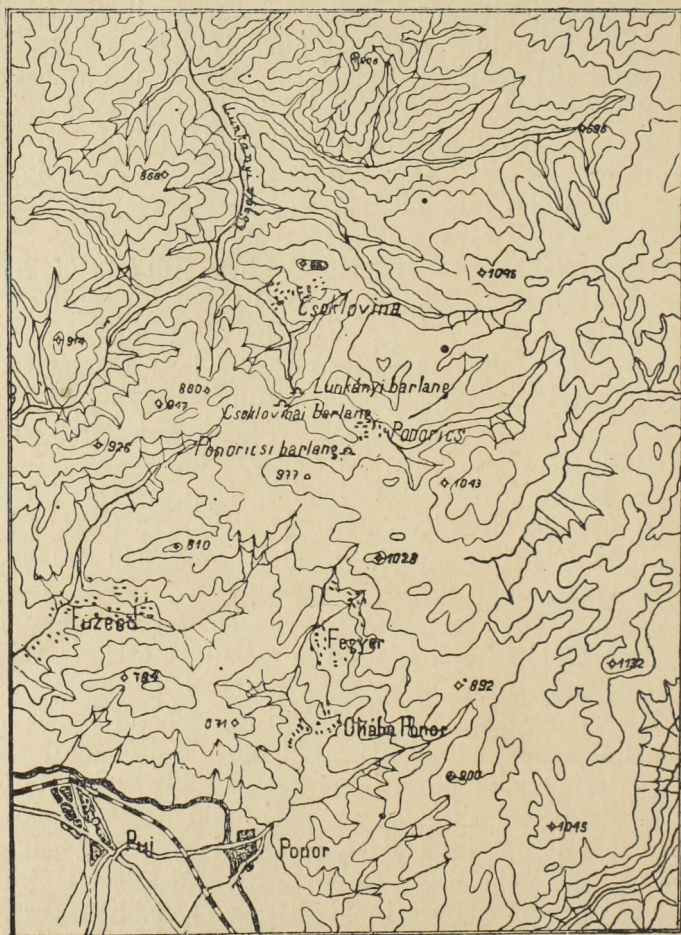
Ezek közé az elváltozott kőzetek közé tartozik a márvány is. Ilyen is van ebben a hegységben több helyen is.

A Kudzsiri-havasok vízrendszere egyszerűbb, mert ennek kelet-nyugati irányú vízválasztó gerince van, körülbelül Hátszeg irányában, valamivel délre tőle. A déli lejtőről rövid patakok futnak le a Zsilbe meg a Sztrigybe, az északi lejtőn pedig hosszú, egymással majdnem párhuzamos patakok futnak le a Marosba.

A Kudzsiri-havasokat a Ruszka-havastól (azelőtt helytelenül Pojána-Ruszkának mondtuk) a Sztrigy széles völgye választja el. Ez a völgy pedig délen szétterül a Hátszegi-medencévé s így éri el a Retyezát lábát. Csodálatosan eldugva, hatalmas hegységektől körülbástyázva fekszik ez a kis medence, a Hátszegi-medence, pedig valamikor világtörténelmi jelentősége volt, mert ez a medence volt a dákok fő helye, itt volt fővárosuk, Szármizegethúza is. Úgy látszik, jó, hogy így el volt rejtve a hegyek közé, mert akkor már sok mindenféle idegen nép kezdett keresztül tolakodni Európa egyes vidékein.

Az igaz, hogy ebben a medencében már az ember Európában való megjelenése után mindjárt otthont talált, mert igen régi emlékeink vannak innen. Legérdekesebb az a barlangvidék, amely a Hátszegi-medencétől keletre, a Kudzsiri-havasok délnyugati szögletében rejtőzködik.

A Sztrigy a Kudzsiri-havasok legmagasabb tetője, a 2061 méter magas Surián nyugati oldalán ered s először délnyugat felé folyik s Petrosznál éri el a hegy lábát, abban a széles völgyben, amelyben a vasút vezet Hátszegről Petrozsény felé, a Krivadia-hágón át. Ebben a széles völgyben északnyugatra fordul s ilyen irányban fut Óraljaboldogfalváig. Ott fordul északra s végig fut a nagyszerű Sztrigy-medencén, hogy végre Piskinél a Marosba öntse mindazt a vizet, amit hazánk egyik legnagyobb területéről hozott. A Sztrigy forrásaitól egészen a hegy lábáig már olyan tájképen folyik keresztül, amely a maga nemében a legnagyobbak közé tartozik. Hatalmas krétakori homokkőrétegek erősen felgyűrt összevisszaságába, mint a

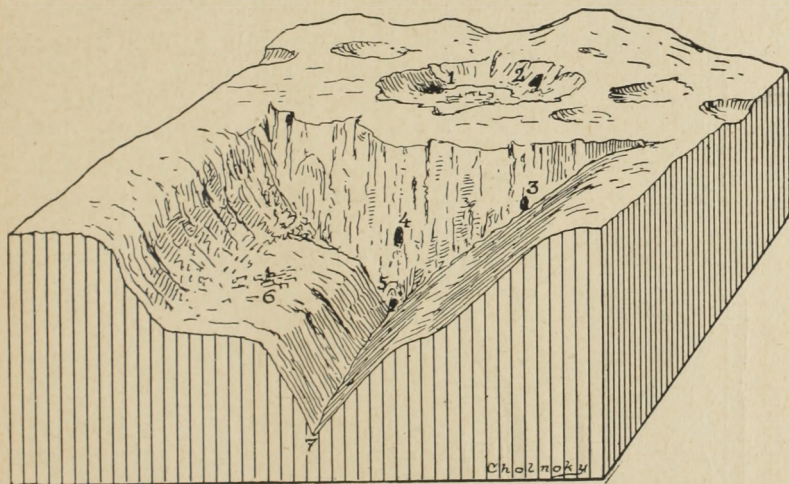
27. ábra. A csoklovinai Chohnoky-barlang környékének vázlatos térképe.

püspökkenyérben a mandula-darabok, úgy vannak beledobálva hatalmas mészkőkolosszusok.* A mészkő idősebb, mint az alatta levő homokkő, de ez már így szokott lenni

* A mészkő szirtes fekvéséről a flissben l. Halaváts Gyula 1897. évi jelentését a Földtani Intézet jelentésében.

a Kárpátok homokkő vonulatában is. A Sztrigy felső völgyének tájképi pompája igazán párját ritkító nagyszerűség.

A Kudzsiri-havasokat a Retyezáttól elválasztó völgyben folyik aztán a Sztrigy s ebben a völgyben van a kis Puj falu (27. ábra). Innen mehetünk föl Ohába Ponor és Fegyver szétszórt román házcsoportok közt a hegytetőre. A hegy mészkőből van, azért rajta a karsztos jelenségek

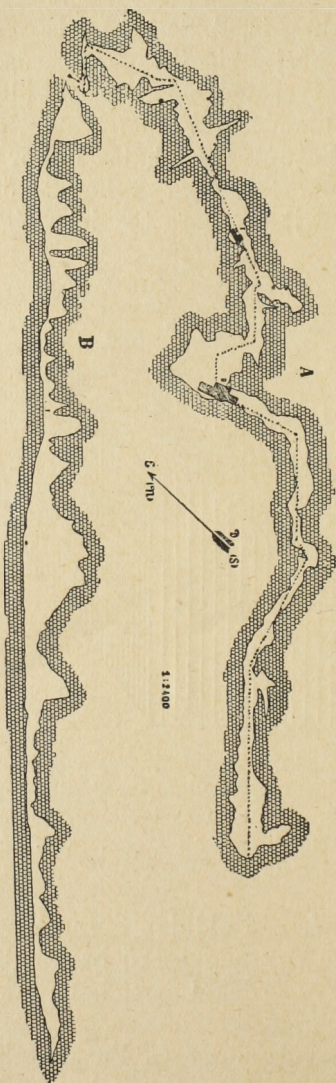
29. ábra. A csoklovinai, vagy Lunkány-völgy felső végződése.

1. Mai víznyelő barlangnyílás a ponoricsi nagy dolinában.
2. Elhagyott víznyelő-barlang nyílása ugyanott.
3. A Chalnoky-barlang bejárója.
4. Ugyanannak egyik nyílása.
5. A Lunkány-patak eredete (28. kép).
6. Csoklovina falu.

nagyszerűen feltűnnek. A hegy északi oldalán a Lunkány-patak Csoklovina falu közelében egy nagyszerű barlangból ered (28. kép). A Lunkány-völgye érdekel most bennünket első sorban.

A Lunkány-patak Sztrigyszentgyörgy és Pusztakalán közt ömlik a Sztrigybe. Ha ennek a bővízű pataknak völgyén fölfelé sétálunk, mind magasabb és magasabb hegyek közé jutunk s a völgy mind szűkebb és szűkebb lesz. A völgy oldalain, mintegy 100 méter magasan a patak fölött, hegy-

30. ábra. A csoklovinai Oholnoky-barlang metszete (lenn) és alaprajza(fenn). Dr. Roska Márton felmérése.

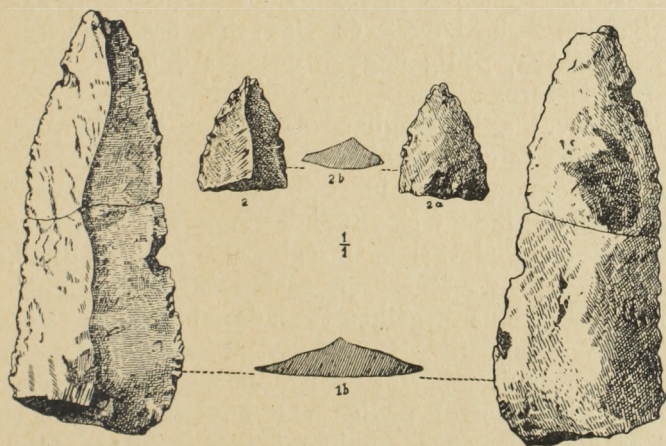
vállakat vehetünk észre. Ezek folyami terraszok, vagyis a patak régi völgyének fenekéből megmaradt darabok. Valóban fellegvári terraszok! Csoklovina falunál kénytelenek vagyunk a járhatatlan patak-völgyből erre a terraszra felkapaszkodni, ezen van a kis Csoklovina falu. Itt látjuk csak, hogy a völgy hirtelen egy óriási mészkősziklafal előtt vakon végződik. A sziklafal lábánál bukkanik elő a Lunkány-patak a már bemutatott barlangból. A völgy végződését vázlatosan 29. ábránk mutatja.

A roppant meredek, megmászhatatlan sziklafalon néhány barlangnyílás tátong a terrasz magasságában. Ott kell ebben a magasságban lennie a nagy barlangnak, amit a patak már elhagyott. Csakhogy a függőleges falon odajutni nem lehet. Felmászhatunk azonban a mészkőhegy tetejére s a Csoklovinával szemben levő hegyoldal és a mészkőfal összeszőgelésénél meredek úton olyan üreghez juthatunk, amelyen lejtősen lefelé belejuthatunk a nagy

barlangba. Hatalmas nagy barlang ez, alaprajzát és metszetét a 30. ábra mutatja. A barlangüreg más kijáratát még nem ismerjük, csak ezt a ferde lejárót, valami felszakadt

zsomboly (víznyelő kürtő) maradványát, amelyen át lejutottunk a barlangba.

A barlangban rengeteg törmelék van felhalmozva, de vannak nagyon szép cseppköves részletek is benne (31. kép), aztán meg szép travertino képződmények, lapos, széles tetaratók és hatalmas mészkérgezések. A törmelékben sok a denevér-guano, ezt ki akarták belőle bányászni, mert értékes trágya, de szerencsére a kiszállítás olyan nehéz, hogy nem érte volna meg a fáradságot. Szerencsére, mert

32. ábra. Paleolitos kőszerszámok a csoklovinai Cholnoky-barlangból.
Dr. Roska Márton leletei és rajza.

ha kiásták volna, akkor tönkretették volna azokat a rétegeket, amelyekben Roska Márton, kitűnő régészünk megtalálta a paleolitos ősember szerszámain (32. ábra). Egész szép gyűjtemény került ki innen, de itt csak néhány példát mutathatunk be.* A barlangot aztán Roska indítványára rólam nevezték el.

A barlang fölött nagyon érdekes dolgokat látunk.

* Dr. Roska Márton: A diluviális ember nyomai a csoklovinai Cholnoky-barlangban. Dolgozatok az Erd. Nemz. Múz. Érem- és Régiség-tárából, 1912. II. füzet.

Odafenn hatalmas nagy mélyedés van, óriási nagy dolina. Ebben van Ponorics falu. A neve is mutatja, hogy víznyelő van a falu közelében. Csakugyan, a falutól keletre van a víznyelő, ebben bűgva tűnik el az a kis patak, amely északkelet felől jut be a nagy dolinába. A dolina nyugati oldalán is látni egy hatalmas barlangnyílást. Igen meredeken lefelé vezető, hajdani víznyelő nyílása. Eredetileg ott tűnt el a patak vize, de aztán a dolina megint süllyedt egyet s a víz alacsonyabb helyen talált utat le a hegy belsejébe. Ez az itt elnyelt patak jó elő a Lunkányi-barlang nyílásában. Sajnos, a barlangok és víznyelők összefüggése még nincs kikutatva, pedig nagyon érdekes dolgok várnak itt még felfedezésre.

Egyszóval a barlangban ott élt az ősember, akkor, amikor még a Lunkány-völgy nem volt annyira bevágódva, mint ma. Honnan tévedt ide, azt bajos volna megmondani. De hisz erre mindenféle annyi barlang van, hogy az ősember nem szenvedett «lakásinségben». A Bihar-hegységben, az Érchegységben, a Ruszka-havasban stb. stb. mindenfelé vannak barlangok s megélhetett az ősember, mert az erdőkben volt vad bőven.

A neolitos ősemberről az Erdőhát barlangjai szólnak, a bronzkori emberről pedig már bőven vannak leletek. Majd az Erdélyi-medence halomvidékének megismertetésekor többet beszélünk róla.

Végre elérkezünk a történelmi időkbe. A rómaiak, tudjuk, meghódították Dáciát, tehát Erdélyt. A dákok fővárosa, Szármizegethúza itt volt, a mai Várhely helyén, a Hátszegi-medence nyugati öblében, a Zajkány-patak völgyének nyílásában. A patak völgyén fölfelé menet hamar feljutunk Zajkány falu fölött a 656 méter magas Vaskapu-hágóra. Ezen át belejuthatunk a nyugat felé futó Bisztra-patak völgyébe, az meg levisz bennünket a Temes-völgyébe Karánsebes alatt. Ez a nagyon fontos közlekedő út adhatta meg Szármizegethúza jelentőségét. Mindenesetre nagy város lehetett, mert a rómaiak így írják le s mert átépítették római várossá és elnevezték

Ulpia Trajanának. Bizonyosan római polgárok is telepedtek oda, mert hisz szép, nagy amfiteátrumot is építettek, romjai nagyon jól megvannak. (33. kép) A betelepülő magyarok nem tudták, mit jelentsenek ezek a romok, azt hitték, hogy valami vár maradványai s elnevezték a helyet Várhelynek. Dehát a rómaiak utódai ott maradtak, legalább ezt vitatta a szerencsétlen Jorga. A rómaiak utódai! Dehát Jorga tévedett, mert ha az ott lakó románok a rómaiak utódailenneének, akkor azok fenntartották volna a helynevet, legalább az Ulpia Trajana megmaradt volna a nép ajkán. De nem! A románok ezt a helyet Gradistyének vagy Gredistyének nevezik, tehát a magyar Várhely szót fordították le ezzel a szláv szóval, mert hiszen a román nyelv szókincsének 75%-a szláv szó s csakis a hegyi pásztorkodásra vonatkozó szavaik latinosak, mert Illiriában ezeket tanulták el a rómaiaktól.

No mindegy! Legalább ők azt állítják, hogy maradt fenn római épület, amit ők «is» templomnak használnak. Ez a magyar pálinkafőző kemencéhez hasonló épület Demesden (románul Demsuson) van, Várhely és Hátszeg közt középen, a hegy lábánál. Csak az a baj, hogy már osztrák régészek a mult században kimutatták, hogy ez a kápolna egy római épület köveiből épült fel, összevissza. A szépen faragott római oszlopok kiálló részeit lecsapkodták, hogy négyszögletes követ faragjanak belőlük. Párkányok felfordítva, faragott kövek faragásukkal befelé fordítva vannak befalazva, tehát nem hogy fennmaradt római épület volna, hanem a legbarbárabb módon elpusztított, pompás épületből halmozták föl ezt az ízléstelen kőhalmazt.

Nagyon valószínű, hogy a rómaiak kivonulása után a népvándorlás hullámai gördültek végig Erdélyen és minden elpusztult. A honfoglaló magyarok nagyon gyér népességet, elvadult, rendezetlen állapotokat találtak Erdélyben. A nép egy része mindenesetre szláv volt, de nagyon kevesen lehettek, mert oda kellett telepíteni a székelyeket, sőt, mivel azok nem tudták az egész határt megvédelmezni, kénytelenek voltak királyaink százszokat betelepíteni. A

Déli Kárpátok lábánál végig, Brassótól a Hátszegi-medencéig semmiféle régibb emléket nem találunk, nem lakott ott senki, csak fenn a havasokban éltek pásztornépek de nem tudni, hogy milyen nyelven beszéltek, kik voltak. A románok csak később jelentek meg.

Annyi bizonyos, hogy a Hátszegi-medencébe már igen korán magyarok telepedtek meg. Nagyon sok magyar nemesi kúriát találunk itt, igen régi magyar családok emlékeit. A románok beáramlása azonban lassan, de folytonosan folyt s meggyűlt velük a hatóságok dolga.

Azt hiszem, hogy a Ruszka-havas keleti völgyei különösen azért érdekelték a honfoglalókat, mert ott ősidők óta vashányászat folyt, sőt vasolvasztók és vasipari műhelyek dolgoztak. Ebben a hegységben ugyanis sok vasérc van igen könnyen bányászható helyzetben.

A vasérc Gyalár vidékén eredetileg sziderit volt (vaspát, vaskarbonát). Ez azonban igen könnyen átalakul, különösen mangán jelenléte esetében, mangános barnavasérccé, úgynevezett kékérccé, aztán teljes elváltozással barnavasérccé (limonittá, vashidroxiddá). A mélyen fekvő telepek szideritek, ezek fölött van a kékérc és legfenn, hatalmas tömegekben a barnavasérc. Ügylátszik, a legrégibb időkben ezt a barnavasércet fejtették, mert ez a völgyekben kibukkanik a felszínre, tehát nappali fejtésben lehetett hozzájutni. De talán már a rómaiak inkább mélyebbre mentek s hatalmas tárnákban szedték ki a sokkal jobb kékvasércet, mert akkor nem kellett annyit leföldelni. A tárnákban vastag pilléreket hagytak meg a mennyezet alátámasztására. Ilyeneket látni Gyaláron is, mert még a középkorban is, meg az újkor elején is így fejtették a vasércet. Ma már a sokkal olcsóbb nappali fejtést művelik s a lefejtett vasércet drótkötélpályán szállítják Vajdahunyad nagy olvasztóiba.

A bányák érdekes képet nyújtanak. Nagy lépcsőkben fejtik az értékes követ, mint ahogy kőbányákban szokás. A vasérc 40—45% vasat tartalmaz, tehát igen jó. Ezt a külfejtést csak a 60-as években kezdték, azelőtt

tárnákkal hatoltak be a mélyebb telepekbe. Az 1778. évi, gyalári bányatérkép feltünteti a Bánffy-üreget, ez 57—74 méter széles és 28 méter magas volt, vastag pillérek tartották a mennyezetet. A Polica-üreg 66—85 méter méretű volt és 19 méter magas! Az ilyen óriási üregek kibányászásához sok évszázadra volt szükség, különösen tekintettel arra, hogy hajdan sokkal, de sokkal kevesebb vasércet fejtettek.

De a vasat Gyaláron mindjárt ki is olvasztották. Találtak Gyaláron egy vasolvasztó kemencét a VIII. vagy IX. századból, tehát a honfoglalás előtti időből. Kezdetleges kis kemence volt, magassága 160 cm, belvilága fenn 60 cm, lenn 15 cm átmérőjű s félig a földbe volt süllyesztve. Ilyen apró kis vasolvasztó kemence sok dolgozhatott s érthetővé teszi, hogy a honfoglaláskor a magyarok megszállták ezt a vidéket, s a vashányákat és vasolvasztókat egyes előkelő családok kapták meg. Voltak ilyenek talán Govasdián is, aztán innen délre, Demesd (Demsus) fölött Vaspatakon, továbbá Ruszkabányán, a Ruszka-tetőtől délre, már Krassó-Szörény vármegye területén és még több helyen. Az ősember is itt lakhatott már a hegyek közt, mert vannak itt barlangok is, ilyen a Govasdián átfolyó Runki-patak felső völgyében Nagyrunk helység mellett, a hatalmas mészkőszikláknak a Runki-barlang. Szép nagy, de még nincs alaposan tanulmányozva. Vajdahunyadtól északnyugatra mintegy 6 kilométer távolságra van Nándor falu. Ennek közelében sok barlang nyílik a hatalmas mészkő-takaróban, szűk, szakadékos völgyek oldalában, jó magasan, 40—50 m-re a patak fölött. Ezek egyikében megtalálták a neolitos kőkorszak embereinek eszközeit, konyhahulladékaikat s a mellett a pleisztocénkori állatok csontjait is. Még több más barlangból is kerültek elő ilyen neolitos emlékek, s azért bátran mondhatjuk, hogy a többi, mintegy 10—12 barlang részletes felásatása bizonyosan szép eredményekkel járna s megtalálnánk a történelem előtti idők folytatását a történelmi időkbe, a vasgyártás kezdeteihez s így tovább. Dehát mindez most lehetetlen.

Ezt a barlangokban gazdag vidéket nevezik Erdőhátnak. Nagyon szép, magyaros és igen régi elnevezés, nem tudom, nem volna-e helyes ezt az elnevezést az egész Ruszka-havasra kiterjeszteni, mert valószínű, hogy a keleti völgyekben lakó magyarok ezt az elnevezést tulajdonképpen az egész hegyvidékre értették, ami Vajdahunyadtól nyugatra, előttük ismeretlen messzeségig elterjedt.

Nagyon érdekes volna a vasbányászat kezdetének megismerése is, mert ezzel a népek történetére itt világosság derülne. A Kr. e.-i évezredekéből származó emlékek egyrészt a bronzkorra, másrészt a vaskor kezdetére vetnének világot s elvezetnének bennünket egészen a rómaiak koráig. A rómaiak mindenesetre ismerték a vasbányákat, talán dolgoztattak is bennük, de ennek nyoma nincs, pedig például a verespataki aranybányászat nagyarányú volt a rómaiak idejében és sok emléke maradt fenn. Persze ezek a kis vasolvasztók ezen a vidéken nem érdekelték annyira a rómaiakat, mint az aranybányászat meg a sóbányászat.

A sok apró vállalkozás helyett 1884-ben megkezdte munkáját a vajdahunyadi nagy, modern állami vasolvasztó. Ezzel természetesen megszűntek a kisebb vállalatok ezen a vidéken, csak Govasdián tartott fenn a vajdahunyadi vasolvasztó igazgatósága kisebb, de szintén elég tekintélyes mennyiséget szolgáltató vasolvasztókat.

A vajdahunyadi gyárba hosszú drótkötélpályán utazik be a gyalári vasérc. Érdekes nézni a nyílegyenes darabokban vezetett drótkötélpályát, amint hegyen völgyön át szállítja a kis függő kocsikat egymás után. A drótkötélpálya nem végződik Gyalárnál, hanem még mintegy 17 kilométer hosszan folytatódik nyugatra, hogy behatoljon hazánk egyik legnagyobb erdőrengetegébe, Vadudobrihoz, a Cserna meg a Dobra forrásvidékébe, mert ott dolgoznak a szénégetők, hogy ellássák a nagyolvasztót kellő mennyiségű faszénnel. Rengeteg mennyiségű faszenet készítettek itt s az is áramlott be folytonosan Vajdahunyd nagy olvasztóiba.

A vajdahunyadi nagy olvasztó volt hazánk egyik

28. kép. A Lunkány-patak eredete,
a csoklovinai barlang-rendszer mai forrásbarlangja.
(Szerző fényképe.)

33. kép. Római amfiteátrum romjai Várhelyen, a rómaiak Ulpina Traiana városában. A románok Gredistyének nevezik.

35. kép. Vajdahunyad vára. (Szerző fényképe.)

38. kép. A Kürzsa-tó, tengerszem a Pareng-hegységben, a Mundra-gleccser hajdani medrében. (Szerző fényképe.)

40. kép. Fogarasi-havasok.

A Podragul-gerince a kép közepén, két gleccser-vájta teknővölgy éles tarajú elválasztója. Hátul a Vertopul-csúcs (2474 m), jobbra az Albota-gerince kezdete.

41. kép. A Mer de Glace gleccser végződése Chamonix fölött, a Mont Blanc oldalán. Ilyenformán végződhetnek el a Fogarasi-havasok gleccserei is. (Szerző fényképe.)

42. kép. Az Árpás-völgy vízesése a Fogarasi-havasokban, a hajdani gleccservégződés helyén,

legnagyyszerűbb ipari vállalkozása. Tudnunk kell, hogy a nagy olvasztók magas, hengeralakú óriás-kemencék. Ebbe belerakják a vasércet, faszénnel vagy jó kokszal váltakozó rétegekben. Akkor aztán meggyújtják a szenet s az egész tömeg izzásba jön, mert alulról hatalmas légnyomásos fujtatókkal folyton levegőt fujtatnak keresztül az izzó tömegben. Ettől a magas hőmérséklettől a vasérből eltávozik az oxigénium és a vízgőz, és a vas megolvadva a kemence alsó végén gyűl össze. Onnan aztán kellő időben egy kis ajtó kinyitásával kicsurgatják a fehéren izzó, folyékony vasat, megfelelő, tűzálló formákba s ott hűl ki a vas mintegy egy méter hosszú, talán 2 dm széles és egy dm vastag, trapézium-keresztmetszetű hasábokká. Ez az «ingot»-vas, nyers vas. Ezt, ha akármit akarunk belőle csinálni, mégegyszer meg kell olvasztani s aszerint, hogy öntött vasat, acélt vagy kovácsvasat akarunk belőle készíteni, különböző eljárásokkal tisztítjuk, vagy a szükséges anyagokat hozzáadagoljuk. Az a vas, amiben úgyszólván semmi szén nincs, az a kovácsvas. Puha, hajlítható, nyújtható. Ebből készülnek pl. a hajlítható drótok. Ha kevés szenet adunk hozzá, akkor lesz belőle acél. Még több szén a vasat rideggé, merevvé teszi, törekeny lesz, de viszont nagyon könnyen megolvad és olvadáka hígan folyik, azért öntöttvas tárgyak előállítására ez alkalmas. A szén kellő adagolása, az idegen anyagok eltávolítása nehéz és bonyolult feladat, de meg kell vele birkózni, mert pl. a kova vagy a foszfor meg a kén a vasat nagyon törekennyé teszik. A kovataralmú acél mindjárt kicsorbul stb.

A vasgyártás tehát nagyszerű berendezéseket kíván, de kicsinyben, kis kupólókemencékben igen szépen lehet a vasat finoman feldolgozni, azért ez az ipar hajdan igen nevezetes volt, temérdek kisiparost foglalkoztatott. Ma gyárilag megy, nagyon tökéletesen.

Vajdahunyad nagy vasolvasztói éjjel nappal dolgoznak. Látni a toronymagas kemencék tetején kitóduló, sárgás füstöt és gőzt (bár ma már ennek a gáznak legnagyobb részét előmelegítésre felhasználják), de látni sok-

szor a kicsapolt izzó vas fényes világosságát felragyogni a sötét éjszakában. Az ember ámulva hallgatja a szíves mérnök magyarázatait s amikor már szinte azt hiszi az ember, hogy az agyveleje is megömlik a sok tudástól, a telep széléről körültekint a vidéken s egyszerre az enyhe lejtők erdős, mezős hullámai közt megpillantja a tündérek mesés kastélyát, a csodálatos Hunyadi-várkastélyt, hazánk legszebb középkori lovagvárát. Mögöttünk zúg, dörög a modern gyár, zakatolva tolják a síneken a kis szállító kocsikat, előttünk meg üde pompájában a szelid hegyvidék és a völgy ölén a tüneményes várkastély, a mult, a dicsőséges mult vigasztaló emléke. Fátyolos szép színek kötik egybe az eget, a könnyed felhőket a távoli hegyek halavány kékes, ibolyás színfoltjaival s amint közelebb és közelebb levő hegyekre esik tekintetünk, mind határozottabban, mind keményebben rajzolódik a tájkép s végre harmonikus biztossággal uralkodik a képeken a gyönyörű kastély. Mint ahogy a mult homályából, a zűrzavaros eseményhalmazok fátyolos színegyelegéből előugrik Mátyás király biztosan megrajzolt alakja. Szerencse az, hogy a mult eseményeinek legnagyobb része feledésbe merül. Elborzadnánk, ha valami csoda visszavarázsolna bennünket például a török időkbe. Micsoda öldöklések, gyilkolások, emberkínzások és elképzelhetetlen nyomor és szenvedés mindenfelé! Elmult, elfedi a feledés fátyola. A multból leginkább csak a nagyszerű, a szép maradt fenn, mint ahogy a lepusztuló hegységből csak a legkeményebb sziklák állják szilárdan az idő ostromát.

A vár története már magában is a mult eseményeinek gyönyörködtető, lelkesítő vagy elszomorító sorozata. Akármelyik várunk történetét olvassuk, az mindig épülés és pusztulás váltakozása, a végén rendesen csak szomorú, szentimentális romok maradnak. Ritkaság, hogy valamelyik olyan aránylag épen megmaradjon, mint a vajdahunyadi várkastély.

Boldogult Möller István, legkitűnőbb régész-építészünk alaposan áttanulmányozta a várat. Szerencsém volt

vele többször együtt kutatgatni, tanulmányozgatni. Nincs az a detektív, aki annyi ravaszsággal kutatná a nyomokat s olyan biztosan tudna látszólag egészen jelentéktelen dolgokból döntő fontosságú és beigazolt következtetéseket levonni. A kövek minőségéből, a téglák alakjából, de különösen a habarcs* minőségéből úgy olvassa le a történeteket, mintha a legszebb írott história lenne. Sajnos, Möller akkor kapta a megbízatást a várkastély restaurálására, amikor az előzőleg restaurálással megbízottak rettenetes pusztítást vittek végbe a gyönyörű emléken, mert nem kímélve annak a multból fennmaradt, legszebb részleteit sem, mindenáron valami új, nagyszerű, királyi kastélyt akartak a helyébe építeni. Senki ekkora pusztítást nem vitt véghez a várban, mint ezek a kíméletlen restaurátorok!

Möller szerint azon a dolomitsziklán, amely olyan szépen emelkedik ki környezetéből, először IV. Béla korában épült az első megerősített hely. Nem nagyon magas, de erős falakkal körülvett, védett hely, bizonyosan a völgyben lakó vajdahunyadiaknak mentsvára, hisz ilyent majdnem minden nagyobb erdélyi faluban találunk. A fal kövei a Maros északi partjain emelkedő Aranyi-hegy augitan-dezitéből vannak. Ez nagyon különös. Miért kellett ezt a követ olyan messziről szállítani? A dévai várhegy is andezitből van, de úgy látszik, azt nem engedték bányászni, mert ennek a hegynek tetején is mentsvár volt. Kétségtelen, hogy római építmény itt nem volt, pedig a vár roppant lelkes pártfogója és leírója, Arányi Lajos tanár és utána minden más leírója is azt hitte, hogy az első várat a rómaiak építették volna, mert néhány római faragott követ találtak a kövek közt. De ezek kétségtelenül más helyről kerültek ide, talán mint építőkövek, mert hisz azelőtt a régi romokat szívesen használták kőbányákul.** Az

* A «habarcs» szót boldogult Pecz Samu kitűnő építészünk, műegyetemi tanár készítette. Nem valami jó készítmény, nem is szép, de Pecz Samu rendkívül szimpatikus egyénisége valami kedves patinát adott a szónak s bátran használhatjuk az idegen malter helyett.

** Arányi Lajos: Vajda-Hunyad vára 1452, 1681, 1866 szóban és képen. Pozsony, 1867. 15 táblán, 79 ábrával.

igazi várat Hunyadi János építtette 1440 körül s hatalmas erődrendszer részévé emelte. Az erődítmények áttérjedtek a szomszédos Szent Péter-hegyre, de ennek csak nagyon kevés maradványa van. Az építkezést 1452-ben fejezték be. De Hunyadi János aztán megint átépíttetett egyes részeket s új épületeket is toldott az előbbiekhöz. Hunyadi János halála (1456) után felesége, Szilágyi Erzsébet folytatta az építkezést, azonkívül ő festette be a falakat kívül és belül. Különösen érdekes a tornyok külső falának befestése. Hunyadi gótikus ízlésben, Szilágyi Erzsébet szintén így építkezett, de már a reneszánsz fuvallata érte az ő alkotásait. Ebben a időben, Mátyás király korában lehetett a legszebb a vár s különösen belsejének falfestményei rendkívül szépek lehettek. Milyen kár, hogy ezeket a gyönyörű freskókat többszörös tűzvész és későbbi építkezések alaposan megrongálták. Legérdekesebb az a néhány jelenet, ami a Hunyadiak származásának királyi eredetét tanúsítja. Állítólag Zsigmond király törvénytelen leszármazottjai volnának, mint Korvin János Mátyás királynak. Abban az időben a királyoknak még azt is megbocsátották, sőt a leszármazottak büszkéi is voltak rá.

A kastély fénykorát örökíti meg Ligeti Antal és Wagner Sándor gyönyörű festménye. Milyen édesen el lehet mélyedni ennek a műremeknek szemléletébe! A modern festmények kiáltó színzavarral fogják meg egy pillanatra a szemlélőt, de aztán mindjárt el is eresztik, mert a nagy hang nem takar igazi tartalmat. Ezen a képen a tájkép minden részlete Ligetinek a lángelméjű meglátása és a valóságnak költeménnyé magasztosulása. Az alakok Wagner Sándor kis remekei, mindegyiken elnézegethetünk órák-hosszat s mindíg csak gyönyörködni tudunk benne! Ez az igazi művészet! A nyargaló modern idők efemeris, művészietlen alkotásai háttérbe szorították ezt az igazi művészetet.

A nagy király fényes kíséretével hazatér a vadászatról s gyönyörű paripákon lovagolva sietnek át a felvonóhídon, be a vár udvarába. Aztán mennek a fényes lovagterembe

s talán ott ebédel a nagy társaság, jókedvben s a király iránt érzett lelkes rajongásban. Ha fia lett volna s az éppen olyan lett volna, mint ő, akkor nem került volna idegen dinasztia hazánk uralkodói székébe és egészen más fordulatot vett volna hazánk története. Nem következett volna be Mohács, nem nehezedtek volna ránk a török idők, nem nyomott volna bennünket el az osztrák és nem fogyatkozott volna meg annyira a magyarság, hogy a nemzeti ségek ilyen félelmesen elszaporodtak a nyakunkra.

Dehát másként akarta a sors. A férfi sorsa a nő s a nőben volt minden hiba. — Elmúlt! Csúnya felvonások következtek. Erdélyben még egyszer felragyogott a történelem fényes korszaka a fejedelmek idejében. Különösen Bethlen Gábor idejét tarthatjuk fényes, szép időnek. Ő Vajdahunyadon tartotta gyakran fényes udvarát s az épület nem volt elég tágas, azért egyes részekre emeleteket építtetett s máskülönben is több átalakítást végeztetett, de csak gyakorlati okokból, a művészettel nem sokat törődött.

A vár 1648-ig maradt a Bethlen-család birtokában,* aztán Zólyomi Dávidné, Bethlen Kataliné lett, utána leányágon Barkóczy Sándoré, majd I. Apaffy Mihályé lett, de ő elcserélte más birtokért Thököly Imrével. Ezt azért kellett elmondanom, mert Thököly Imre jószágigazgatója, Bajoni János 1681-ben a várat leltározta. Ezt a nagyértékű okmányt Arányi fennemlített munkájában közölte. Valóságos kincstára az akkori magyar nyelvnek, mester-szavainknak s mindenféle más irányban is rendkívül érdekesen világítja meg az akkori időket.

Thököly után megint visszaszállt a vár az Apaffyakra, de 1724-ben végleg a kincstárra szállt. Ezentúl hivatalokat helyeztek bele, lényeges változás nem történt. 1817-ben

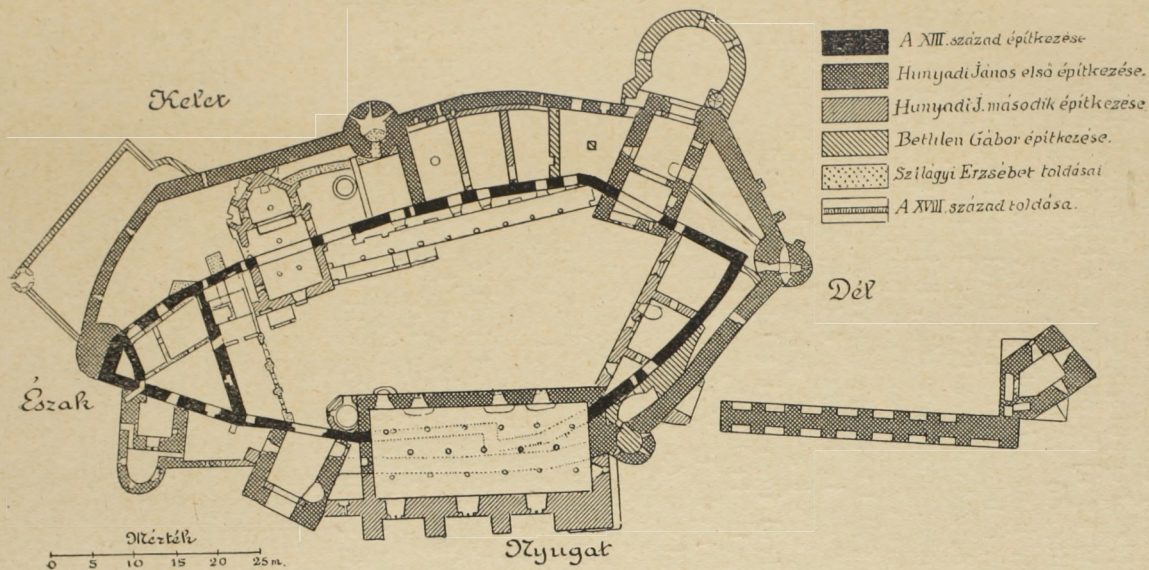
* Erdélyben két Bethlen-család volt. Az egyik Iktári Bethlen. Ebből származott a nagy fejedelem, B. Gábor, de ez a család 1866-ban B. Domokos halálával kihalt. A másik család a Bethleni Bethlen, ebből származtak írók, tudósok és Bethlen István gróf, volt miniszterelnökünk. A két család nincsen rokonságban egymással,

I. Ferenc király 30,000 forintot adott a vár javítására, majd 1824-ben a villámcsapástól felgyújtott tetőket Miske József kincstárnoka helyreállíttatta. Sajnos azonban 1854 április 13-án a várat gonosz kezek felgyújtották s az egész tetőzet leégett. Tizennégy évig állt így a gyönyörű műemlék, védtelenül kiszolgáltatva esőnek és hónak. Különösen Arányi lelkes biztatására végre 1868-ban hozzáfogtak a vár restaurálásához. Bár ne tették volna! Sem hóvihár, sem felhőszakadás, sem villámcsapás, sem jégverés nem tett olyan helyrehozhatatlan borzasztó kárt, mint ez a tudatlan és kíméletlen restaurálás. Mindenáron egységes stílusban épített, királyi palotát akartak belőle csinálni. Amilyen zseniális volt Steindl Imre az Országház építésében, éppolyan szomorúan elhibázta Vajdahunyad helyreállítását.

A Hunyadi-lodzsának nagy műbecsű, régi, faragott köveit szétszórták, halomra hányták, törmelékbe dobták, vagy mint falanyagot befalazták, illetőleg azokkal pincéket és érdekes várrészleteket temettek el, úgyhogy azok az utókor szemei elől el is tűntek. Ezek a kövek egészen jó állapotban vannak, eltávolításukra nem volt semmi ok. A jelenleg rajtuk mutatkozó csorbák a lepusztításkor keletkeztek. Ezért mondta báró Forster Gyula, kitűnő műtörténészünk, hogy az 1876-ig végzett munkálatok célt tévesztettek, kárbavesztek és legnevezetesebb világi műemlékünknek nem hasznára, hanem romlására váltak.*

A várat azután gróf Khuen Antal kezdte helyesen kiigazítani, de korán elhunyt, s végre a legjobb kezekbe került, Möller István kezébe. Sajnos a trianoni békediktátum megakadályozta a teljes befejezést. — 34. ábránk mutatja a vár alaprajzát, a különböző építő korok feltüntetésével. 35. képünk pedig a vár jelenlegi látványa, úgy, ahogy Möller már valamelyest helyrehozta. De ha befejezhette volna munkáját, bizonyosan leszedette volna a

* Möller István: A Vajda-Hunyadi vár építési korai. Magyarország Műemlékei III. kötet, Budapest, 1913, 59 szövegképpel és 23 táblával,

34. ábra. A vajdahunyadi vár alaprajza a különböző építő korok feltüntetésével.

Hímes-torony túl magas «stanicli» tetejét a csúcsán álldogáló bádogvitézzel együtt, mert ez a torony sohasem volt ilyen. Túl magas az új kaputorony teteje is. Általában még sok visszaállítandó van rajta, mert a restaurálás nemcsak tudatlan, hanem ízléstelen is volt.

A vár bármelyik oldaláról tekintsünk körül, mindig kedves és szép képet látunk. Keletre, a vár alatt van a kis városka. Éppen a régi, hajdan falakkal körülvett kis házcsoport van a Cserna balpartján, a vár dolomitsziklái alatt. A fallal kerített kis város és a vár közt széles térség volt, ma az is be van építve. Ezen a térségen lehetett vásártér, mert a nép ezt a helyet ma is piacnak nevezi. Kétséggkívül igen régi telep, a rómaiaknak mindenesetre volt itt valami telepük, mert találtak itt római szobrokat és sok római pénzt. Valószínű, hogy mindig itt volt a vasbányászatnak és vasiparnak vásárhelye, mert a Cserna festőies, szűk völgye itt tágul ki egyszerre s ugyanide nyílik az Erdőhát felől jövő Zalasd-patak völgye is. Vajdahunyad alatt egyszerre kitágul a völgy, a Cserna fantasztikusan kanyarogva sétál a Maros felé, hogy nem messze Dévától belétorkoljon.

Mindenképpen rendkívül érdekes helyen fekszik. Az érdekességnek csak kis részét mondhatom el itt, pedig még ott van Déva, Piski, a Retyezát, a Krivádia-hágó, Bolibarlang stb., stb. Bizony, nagyon elhanyagoltuk ezt a vidéket, pedig valóságos idegenforgalmi centrum lehetett volna!

V. KÉP.

A Déli-Kárpátok.

Az Aldunától egészen a Törösvári-hágóig nyúló, hatalmas hegyívet nevezzük Déli-Kárpátoknak. Nem nagyon illik rá erre a hegységre a Kárpátok elnevezés, mert meglehetősen lényeges különbség van a kettő közt, de már úgy megszoktuk, hogy kár volna módosítani. A térképre tekintve, csakugyan úgy is tűnik föl, mintha Háromszék vármegyében sarkon fordulna a hegylánc s úgy húzódnék nyugat felé.

A hegyek szerkezete azonban sokkal bonyolultabb, s kimondhatjuk, hogy a Keleti-Kárpátok redői nem fordulnak át, hanem itt két meglehetősen különböző korú redőzet egymásba ütközik. A Keleti-Kárpátok redői egyenesen délnek tartanak és hirtelen elvégződnek. Ott, az elvégződés helyén még mindig nagyon zavaros állapotban lehet a Föld kérge, mert ez veszedelmes földrengés-központ. A Déli-Kárpátok kelet-nyugati irányú redőzete Törösvár táján hirtelen véget ér, beleütközik a Keleti-Kárpátok észak-déli irányú redőibe. Ezért itt olyan bonyolult a hegy-szerkezet, hogy még mindig nem ismerjük elég jól.

A Déli-Kárpátok láncá azonban elég egyszerű felépítésű. Csupa igen régi, átkristályosodott kőzetből, különösen gnejszből van s ennek a kőzetnek nagy keménysége okozza, hogy a hegység ilyen magas maradt. Az egész hegyvonulat öt darabra bontható. Az Aldunánál emelkedik ki a Damogled-vonulat, ennek folytatása a Vulkán-lánc, aztán a Pareng, a Szebeni-havasok és végül a Fogarasi-havasok.

A Damogled-vonulat az Orsovánál torkoló Cserna-

patak völgyének baloldalán legnagyobbbrészt Románia területén húzódik egészen addig a hármás vízválasztó csomópontig, ahol a Cserna meg az Oláh-Zsil erednek. Innentől kezdve Vulkán-hegységnek nevezzük, de ennek az elnevezésnek semmi köze sincs a tűzhányóhegyekhez, mert a hegység kristályos kőzetekből van. Végét veti a Zsil áttörése, a Szurdok. Ezentúl Parengnek vagy Paringnak nevezzük a hegységet egészen a Lotru forrásáig. Azontúl Szebeni-havasok a neve, egészen a Vöröstoronyi-szorosig és végül a Vöröstoronyi-szorostól egészen a Töröcsvárihágóig Fogarasi-havasok a hegység neve. A hegyvonulatnak nagyon nagy darabja — a Damogledről nem beszélve — 2000 méternél magasabb s a legnagyobb csúcsok a 2500 métert is elérik, de általában csodálatos az egyenletes csúcsmagasság. Különösen a Fogarasi-havasok tűnnek föl nagyon szabályos völgyrendszerükkel s a vízválasztó gerinc egyenletes csúcsmagasságaival.

A Vulkán-hegység meg a Pareng közt tör át a Zsil a hegységen, rettenetes meredek falú, azelőtt teljesen járhatatlan szurdokban. A kiegyezés után építettett itt a magyar kormány egy remek műutat, sok helyen félig a sziklába vágva. Az út jó magasan van a patak fölött, mert a Zsilnek igen nagy árvizei vannak. Ha felhőszakadás zúdul le a Petrozsényi-medencébe, ott, ahol a két Zsil, az Oláh- meg a Magyar-Zsil, összefolyik, akkor úgy megárad a Zsil, hogy a szurdokon alig fér keresztül az apokaliptikus víztömeg. Borzalom ilyenkor a műútról látni a mennydörgő áradatot. Kidőlt és elragadott fák, épületszemek, sokszor egész házroncsok rohannak ott el előttünk a sötét áradatban, s amint a víz óráról-órára emelkedik, szinte borzalommal gondolunk rá, hogy mi lenne akkor, ha az utat is elöntené? Hova menekülnénk? A hátunk mögött függőleges sziklafalak, a völgy kijárata messze van, mire odafutunk, már el is ragadhatott bennünket az ár. De szerencsére a mérnökök jól számítottak, az úttestet semmiféle árvíz sem érheti el.

1915-ben a románok váratlanul és meglepő módon

betörték Erdélybe. Akkor a román hadsereg egy része ezen a szoros völgyön vonult be. Mielőtt a magyar kormány ezt az utat megépítette volna, a közlekedés a Vulkán-hegység nyergén át, az 1624 m magas Vulkán-hágón keresztül bonyolódott le. A Szurdok műútjának elkészülte után ezen az úton nem járt senki. Fölverte a gaz, helyenkint belepték a bokrok, de mivel a hegyi pásztorok gyakran használták ezt az utat marhahajtó útnak, azért még 1915-ben is járható volt, legalább a magyar oldalon. A románok ezt nem tudták. A mi hadseregünk ezen az úton felvonult a hágóra, onnan a Szurdok fölé, jó kis tábori ágyúkkal, s amikor a román hadsereg egyik fele már a Szurdok fölött, a Petrozsényi-medencében volt, a másik meg még a Szurdok alatt Romániában, akkor vették tűz alá a hosszan elnyúlt, védekezni képtelen hadoszlopot s tökéletesen megsemmisítették, szétszórták őket.

A Szurdokba a Zsil a Petrozsényi-medencéből folyik be. A Petrozsényi-medence rendkívül érdekes, hosszas völgyület a Déli-Kárpátok láncolatában s az a nevezetes, hogy harmadkori, hatalmas barnaszén-telepek vannak benne. A legkitűnőbb barnaszénünk volt ez a világháború előtt, úgy hogy temérdek munkás dolgozott ott. A Petrozsényi-medencében akkor 50,000 ember lakott, túlnyomóan magyarok és bányamunkások. Hogy most mi van ott, azt nem lehet tudni.

A Hátszegi-medencéből a Petrozsényi-medencébe a Krivádia-hágón át lehet jutni. Ez a 759 m magas hágó nem sokkal magasabban van, mint az a hely a Petrozsényi-medencében, ahol a Zsil belép a Szurdokba, illetőleg ahol az Oláh-Zsil beletorkol a sokkal nagyobb Magyar-Zsilbe (550 m), de nem sokkal magasabb, mint a Sztrigy síksága Petrosznál, ahol kilép a hegyek közül (500 m), tehát innen is, onnan is csak valami 200 métert kell emelkednünk, jó hosszú úton. Ezért a hágó könnyű s védelmére már a rómaiak őrtornyot építettek. Legalább azt állítják, hogy a kerek, alacsony épület római őrtorony volna. A hágó útja nagyon szép, mert a Kudzsiri-havasok délnyugati szögletének mész-

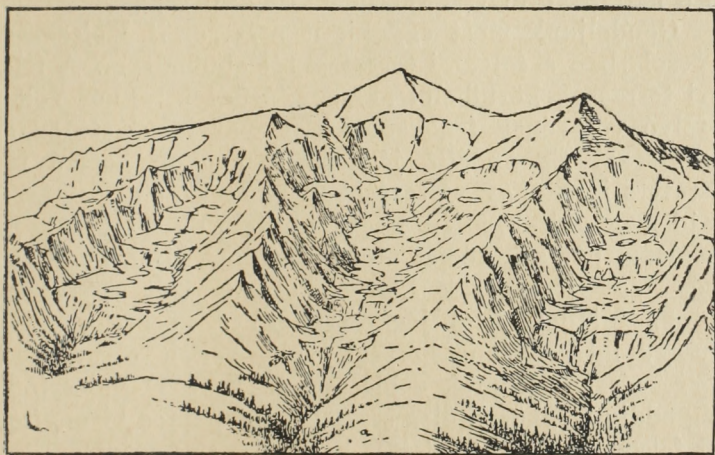
köszirtjei közt vezet, tehát gyönyörű sziklarészletek, víz-esések és barlangok vannak a környékén. A barlangok közt legérdekesebb az átmenő Boli-barlang. Végigsétálhatunk rajta kisvíz idején, onnan indulva, ahol a patak belejut, s aztán kilépünk a barlang alsó végén a patakkaal együtt.

A Magyar-Zsil a Pareng északi oldalán, nagyszerű völgyszakadékból tör elő. Lakatlan, emberhangtalan vadon ez, a sziklák fölött elérhetetlen magasságban valóságos őserdő fatörzsei sötétlenek, persze már majdnem csak fenyők vannak itt, ebben a magasságban. A sziklák árnyékában, a patak partján ott virul a *Telekia speciosa*, *Baumg.*, másnéven *Bupthalmum speciosum* Schreb. szép arany színű napkorongja. Akkora a virága, mint egy nagy ötpengős. De még sok más botanikai érdekesség van, hisz már jó messze délen vagyunk, a mediterraneus flóra érezteti hatását. Az Erdőháton vadon virít az orgona vagy szelence (*Syringa vulgaris* L.), a völgyekben felhatolnak a Balkán-félsziget jellemző dudvái.

A Pareng egyike hazánk legérdekesebb hegyeinek azért, mert ezen vannak talán a legnagyobb glaciális teknővölgyek egész hazánkban. A hegy legmagasabb tetője a 2520 m magas Mundra, tehát magasabb, mint a Retyezát (2477 m) és majdnem eléri a Déli-Kárpátok legmagasabb csúcsát, a Negojt (2540 m). De azonkívül a hegynek igen széles, nagy terjedelmű háta van ebben a nagy magasságban, 2000 méter fölött volt alkalma a jégkorszakban lehullott hónak, hogy tekintélyes nagy gleccserekké tömörüljön össze.

Ma már nem lehet kérdés, senkisémet kételkedik többé benne, hogy a gleccserek óriási vájómunkát végeznek. Ahol a hó felhalmozódik és firn-né, székelésen csontóhá keménykedik, ott a lassan mozgó, de óriási nyomással dolgozó firn alatt nagy kár-völgy keletkezik. Olyan ez a kár-völgy, mint egy negyedrészt gömbhéj. Majdnem függőleges sziklafalak környezik köröskörül (36. ábra), de feneke lapos. Amíg a gleccser megvolt, addig ezt a kár-völgyet

színültig betöltötte a csonthó, s mivel mozog, elválk a sziklafaltól, s veszedelmes, feneketlen mély szakadék keletkezik a firn és a szikla közt. Ezt nevezik az Alpokban Bergschrundnak. Innen indul ki a gleccser és mint valami sűrű folyadék, lassan tódul le a völgybe. Fenekébe hatalmas szikladarabok vannak belefagyva, ezekkel mint marószerszámokkal vési, karmolja, marja a régi völgy sziklaágyát s teknővölgygé alakítja. Ezeknek keresztmetszete tácsértos U betűhöz hasonlít. Ha eltávozott a gleccser,

36. ábra. Gleccser-vájta teknővölgyek általános képe.

akkor a kárvölgy is, meg a gleccsermeder is üresen tátonganak. Az ilyen völgyben aránylag könnyű járni, csak egyes helyeken vannak benne lépcsőszerű, hirtelen emelkedések, ott, ahol keményebb szikla alatt puhább következik. Az ilyen lépcsőn lezuhanó gleccser a lépcső alatt, mint a víz esés, túlmélyítette a medrét s a gleccser eltávozta után ebben a túlmélyített sziklamedencében megáll a víz. Ez a tengerszem. Mindíg a völgynek meredekebb részlete emelkedik mögötte, ezt nevezik tőfalnak. Csak ezeken fáradságos felkapaszkodni, egyébként könnyen járhatunk az ilyen glaciális teknővölgyben.

Ilyen a Magas-Tátrában a Nagy-Tarpataki meg a Kis-Tarpataki-völgy, aztán a Poprádi-völgy, vagy a Felkai-völgy stb. Vannak ilyenek a Radnai-havasokban is, de különösen sok van a Fogarasi-havasokban meg a Pareng-hegységben. A Retyezátban is nagyon szépeket láttam, a Bucsecs glaciális teknővölgyeiről meg a VII. kép leírásakor lesz szó.

Hazánkban az teszi még feltűnőbbé az ilyen teknővölgyeket, hajdani gleccsermedreket, hogy éppen a fák felső határa körül van véletlenül az alsó végük.

Gondoljunk most egy kicsit arra, amit Kolozsvárral kapcsolatban a folyami terraszokról elmondtam. A fellegvári terraszok körülbelül akkor képződtek, akkor volt itt a folyó völgyének feneke, amikor már közelgett az első jégkorszak. Ez az első jégkorszak nagyon hosszú ideig tartott s igen nagy változásokon mentek át a gleccserek: majd megnyúltak, majd megrövidültek, de egészen le nem olvadtak, bár sok német alpi kutató azt hiszi, hogy ez az első, nagy jégkorszak három korszak volt egymásután (Günz, Mindel, Riss jégkorszakok) s közöttük mindig egy-egy interglaciális korszak volt, vagyis olyan meleg, hogy egészen eltűntek a gleccserek. Ez nem valószínű és még eddig megközelítőleg sem sikerült pontos bizonyítékokat felsorakoztatni mellette. Véleményem szerint csak egy nagy jégkorszak volt ez a három, aztán következett egy interglaciális korszak s végül egy sokkal rövidebb ideig tartó, sokkal kisebbmértékű eljegesedés, az alpi tudósok Würm-jégkorszaka.

Nos tehát a fellegvári terraszok véleményem szerint a jégkorszak előtt volt völgyfenék maradványai. Az első, nagy jégkorszakban a folyók bevágódtak a városi terraszok szintjéig. Az interglaciális korszakban a folyók megint kiszélesítették völgyüket, sőt erősen felkavicsolták, s a második, rövid jégkorszakban vágták be völgyüket a mai völgyfenékig.

Mármost a Parengen és a Fogarasi-havasokban a jégkorszak előtt olyan völgyek voltak, amelyeknek feneke a

fellegvári terraszokba símult bele. Aztán jött a nagy jégkorszak. A gleccserek óriási munkát végeztek, az alóluk kifutó patakok pedig mélyen belevágódtak a «preglaciális» völgyfenékekbe. Preglaciális annyi, mint «jégkorszakot megelőző».

A glaciális teknővölgyeknek tehát bele kell futniuk a fellegvári terraszokba, ha ilyenek vannak a folyóvölgyek oldalán. Mert szűk, meredek oldalú völgyekben nem igen maradhatnak meg terraszok, a völgy mélyülésével azok elpusztulnak.

A Fogarasi-havasokban meg a Parengen azonban meglepetve látjuk, hogy a glaciális teknővölgyek alsó végének magasságában valóságos párkány fut végig a hegyoldalakon, mintegy 1700 m magasságban. Két-két völgy között mindig látunk ilyen széles hegyvállakat. Ide feljutni a völgyből nagyon nehéz, mert a jégkorszak alatt történt patakbevéágódás rendkívül meredek, szűk völgyeket vésett. A hegy lábától, nem a patakvölgyekből könnyen feljuthatunk s ott kényelmesen sétálhatunk majdnem vízszintesen, vagy legalábbis igen lankás lejtőn. Ezek a széles hegyvállak a fellegvári terraszok maradványai.

Nem untatnám vele olvasóimat, ha nem volna ezeknek igen nagy emberföldrajzi jelentősége. Ezek a hegyvállak ugyanis a havasi pásztorkodásnak legfőbb legelői és kaszálói. Itt vannak a pásztortanyák és itt vannak a kis szénagyűjtő kalyibák.

Innen sétálva juthatunk be a glaciális teknővölgybe. Elmarad az erdő, csak a gyalogfenyő üdezöld, sötét lombja lapul meg a sziklákon. Olyan símák az ágai és levelei, hogy ruhánk minden veszélyeztetése nélkül gázolhatunk keresztül rajtuk. Ennek a gyalogfenyőnek már ilyen a természet. Lehajlik, a földön lapul, a hó betemetheti, nem zúzza össze, vihar nem tudja kitépni. Símán kihajlik minden veszély elől, azért meg is marad, gyönyörűen zöldel s nem érhetik katasztrófák. A sziklavölgy jobb- és baloldalán égbenyúló sziklafalak, a falak lábánál nagy törmelékhalmozatok, de a völgyfenéken betöltött kis tenger-

szemek helyén smaragdzölden virít a fű, behintve gyönyörű, színes alhavasi virágokkal. Itt is lehet legeltetni, azért itt is találkozunk pásztorokkal.

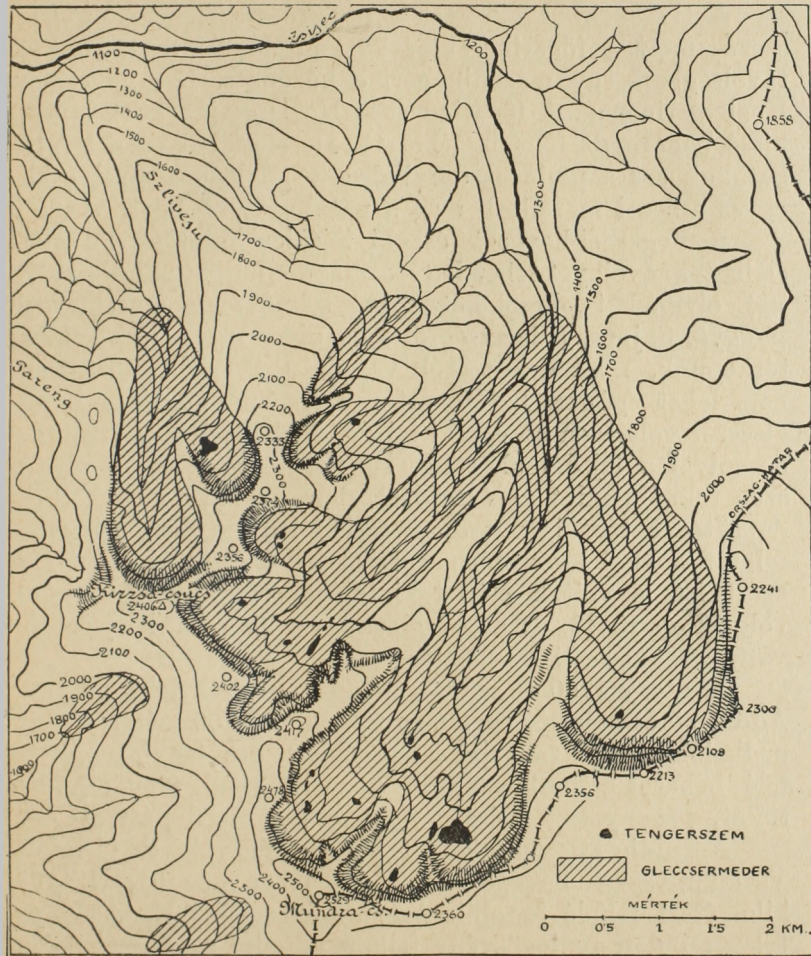
A Pareng-hegységben óriási ilyen glaciális teknővölgyek vannak. Legnagyobb köztük a Mundra-teknő (37. ábra). Nagyszerű látványok ezek!

A Kürzsa-tó (tengerszem) partján álldogálva (38. kép), megszólított a vezetőnk, egy jóképű román fiú, hogy ne dobjunk ám követ a tóba, mert megharagszik a tó tündére és olyan zivatart kanyarít a nyakunk közé, hogy örüljünk, ha élve menekülünk. Kedves utitársaim, Schréter Zoltán és Haury István kitűnő tanítványaim mosolyogtak a babonán, de kértem, hogy ne dobjanak bele követ, ha a fiú látja. Amikor aztán elmentünk, én hátramaradtam s csak azért is követ dobtam a tóba, lássuk azt a zivatart. Persze nem lett belőle semmi. A román pásztortanyán ezt elmondtam egy intelligensebbnek látszó, idősebb embernek. Azt mondta rá, hogy idegenekre nem is haragszik a tündér, csak idevalósiak meg ne próbálják!

A glaciális jelenségek a Szebeni-havasokból hiányozni látszanak. Csak nagyon csekély nyomokat lehet látni a Szeben-csúcs környékén. Csúcs? Dehogyan csúcs! Széles hegyhát, unalmas, nagy, fennsíkszerű magaslát.

Annál szebbek a glaciális jelenségek a Fogarasi-havasokban. Ezt a nagyszerű hegységet a Vöröstoronyi-szoros választja el a Szebeni-havasoktól. A szorosból a hegység bámulatosan meredek lejtővel, egyszerre emelkedik ki 2000 m magasságra. A hegység valóban olyan, mint egy óriási, modern sánc. Belső oldala, a védők felől meredek, külső oldala hosszan elnyúlt, lankás lejtő. A vízvázlatgerinctől észak felé a hegy lábáig a lejtő hossza 14 kilométer, kifelé, a Havasalföld felé 70 kilométer. A hegység vázlatos tömbszelvényét a 39. ábra mutatja. A meredek, rövid északi lejtőn a glaciális teknővölgyek igen szabályosan következnek egymásután, szinte bámulatos a szabályosság, a völgyek egyformasága. A gerinc magassága seholsem hanyatlik 2000 méter alá, de legtöbb helyen 2500 m-en

37. ábra. A Pareng-hegység hajdani gleccsereinek térképe.
Dr. Schréter Zoltán felvétele.

marad s a csúcsok alig emelkednek ki. A hegység lába előtt az Olt igen széles, nagy kiterjedésű terraszai, a hegységből származó rengeteg kavicsból kifaragva, úgy sorakoznak, mintha valami óriási műemlékhez felvezető, széles lépcsőzet volna.

6 Cholnoky : Erdélyi képek.

A Havasalföld felé néző lejtő eredetileg nem volt egyszerű, mert a főgerinccel párhuzamosan mintegy 15 km távolságban egy második gerinc húzódott. Ezt nevezzük Kozia-gerincnek. A főgerinc és a Kozia-gerinc közt lapos, kissé behorpadt fennsík lehetett. De a szabályosan lefutó patakok ezt a gerincet darabokra vagdalták s most csak egyes csúcsai maradtak meg a patakvölgyek közt.

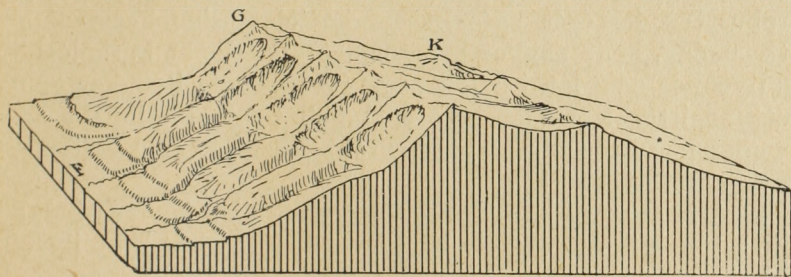
A Fogarasi-havasok északi lejtőjén mintegy 20 glaciális teknővölgyet lehet határozottan elkülöníteni, de vannak olyanok is, hogy két-három teknővölgy egyesül egy naggyá. Sajnos, a hegységről még nincs olyan jó glaciális térképünk, mint a Tátráról vagy a Parengről, ezért még nem lehet egészen határozottan megmondani, hogy hány gleccser volt ezen az északi lejtőn. A déli lejtőn is voltak, de mivel a lejtő lankásabb, itt nem vágódtak be olyan szép teknők, mint az északi oldalon, azonkívül itt már a napsütés hatása igen erős, nem is lehettek olyan nagyok, mint a sokkal kevesebb sugárzást kapó északi lejtőn. De azért itt is voltak elég tekintélyes csonthó-gyűjtő kárvölgyek és rövid, de széles gleccserek. Az északi lejtő látványa nagyszerű!

Mintegy 1700 m. magasságban van a fák felső határa. Addig sötét a lejtő, hatalmas fenyvesek, 800 méteren alul pedig lombos fák takarják a hegyoldalt, de a fenyő mindenfelé behatol a lombos erdők közé is, látni fenyőcsoportokat, pagonyokat egészen lenn, a fogarasi lapály szélén.

Ameddig az erdőtakaró tart, addig a völgyek is mind V-alakú, szűk bevágódások, alig lehet bennük egy-két kilométert felfelé hatolni. Aztán szinte lehetetlen. Kénytelen minden gyalogösvény felkapaszkodni a völgyek közt levő kaptatókra, választó hátakra s ott fenn megtaláljuk azt a nagyon megpusztult, megfogyatkozott felszínt, amelyet a fellegvári terraszokkal lehet összefüggésbe hozni. Ezeken sok helyen találunk esztenákat, román havasi pásztortanyákat.

Jól meg lehet látni alulról is ezt a szétdarabolt párkányt. Fölötte képződnek a glaciális jelenségek. A völgy nem szűk,

járhatatlan, V-alakú bevágódás, hanem széles, tágas, sziklafalakkal határolt, U-alakú völgyteknő. A kopár sziklák ibolyáskék színben élesen elkülönülnek az erdők sötétjétől. Ott fenn van az igazi érdekes világ! Az egyes teknővölgyeket egymástól elválasztó sziklagerincek szinte csodálatosan éles sziklafalak, borzalom látni a kőfolyásokat, megmászhatatlan meredekségeket (40. kép). A teknővölgyek fenekén tengerszemek vannak, legszebbek a Kis- és Nagy-Podrági-tó, a Bulea-tó meg a Feleki-tó. De nincsenek olyan nagyok és olyan sok, mint a Magas-Tátrában. Ennek főoka az, hogy a hegységet felépítő kőzet nagyon egyenletes ellenállóképes-

39. ábra. A Fogarasi-havasok vázlatos tömbszelvénye. F. a fogarasi lapály, G. a vízválasztó gerinc, volt országhatár, K. a Kozia-gerinc maradványai.

ségű, ezért lépcsők nem igen képződnek a völgyekben, tehát túlmélyítések sem.

Az ilyen tengerszem mellett megpihenve, körültekinthetünk a nagyszerű képen. Köröskörül olyan meredek a sziklafalak, hogy ha nincs valamerre valami turistaösvény vagy pásztorösvény, akkor bizony nem lehet a katlanból kijutni, legfeljebb csak igen edzett és vakmerő sziklamászók próbálhatják meg. A tó vize csendes, a Bulea-tó vizén még majdnem összefüggő jégtábla volt májusban, amikor ott jártam.

Ez a sziklafalakkal körülvett katlan olyan valami idegen, rideg, félelmetes elzárttság, olyan világtól elszakított külön kis világ, hogy nem csoda, ha a természet egyszerű

gyermekai mindenféle túlvilági lények lakóhelyének tartják. A görögök ismeretkörében csak egyetlen olyan hegy volt, amelyen glaciális teknővölgyek tátonganak és rejtelmes tengerszemek tükrözik vissza az infernális sziklafalakat. Ez a hegy az Olümposz (latinosan Olympus). Ezért képzeltek itt is az istenek lakóhelyét. Az ember ugyan, ha ott jár, nem igen tudja elképzelni, hogy ebben a sziklavilágban gyülekeztek össze az istenek, lenge öltözetekben, szerelmesen, nektárt és ámbróziát szürcsölgetve, s Ganimédész és Ámor ruhátlanul mulattatták az előkelő társaságot. Nagyon fázhattak. Dehát istenek voltak, ha akartak, tudtak ők ott meleget is csinálni. Az ilyen sziklavilág robusztus fenségét egészen a miszticizmusig fokozza az a tünemény, hogy nagyon sokszor hetekig felhőbe burkolózik s ilyenkor nem látni belőle semmit. Biztosan ilyenkor van ott az istenek gyülekezete s el kell takarni mindent az emberek szeme elől, mert még utóbb rossz példát merítenének a látottakból!

A nagyszerű kár völgyekből gyenge kis vízfolyás indul ki, a tónak is van csekély lefolyása, de a tó alatt több ilyen kis erecske egyesül s elég erős patak fut végig a teknővölgyön. Hóolvadáskor vagy nyári zápor idején hatalmasan megdagad és zúgva rohan a gleccsersúrolta sziklák meg a morénamaradványok görgetegei közt, míg végre elérkezik a glaciális teknővölgy alsó végére. Ott egyszerre vízeséssel zuhan bele a mély, szűk, vízmosta völgybe. Ilyen helyen a gleccser úgy lóghatott le, mint ahogy ma látjuk például a Mer de Glace-gleccser végződését Chamounix fölött, a Mont Blanc lejtőjén (41. kép). Most vízesés van a helyén (42. kép). s gyönyörködve látjuk, hogy milyen nagyszerűen bukdácsol le a hatalmas víztömeg a sziklák síma hátán. Nem nagyon tudja bevésni völgyét a sziklalejtőbe, mert alig van hordaléka, hisz vizének legnagyobb része tóból folyik ki, meg a kár-fülkében gyűl össze, márpedig a törmelék ott marad, mert ott a víz csak lassan folydogál a kijáró felé.

A glaciális teknővölgyek fölött végignyúlik a víz-

választó sziklagerinc. A csúcsok csak keveset magasabbak, mint a gerinc, igazi benyergelés meg nincs a gerincen, tehát nincs átvezető közlekedő út sem. A porumbáki völgyön fölfelé vezet egy kis gyalogösvény, éppen Szeben és Fogaras vármegyék határán, keresztül a gerincen. A benyergelés azonban 2177 méter magas, tehát csak 200 méterrel alacsonyabb, mint az átlagos gerincmagasság. A másik gyalogösvény Szombatfalva felől visz fel a 2384 m magas Urlei-nyeregére, végre a harmadik Teleki felől a 2300 m magas Ludisor-nyeregére. Ezeken az ösvényeken lehetetlen járni addig, amíg hó van s esős, viharos, ködös időben is istenkísértés rajtuk felkapaszkodni. Így a közlekedés a hegység két oldala közt nagyon nehéz, az év legnagyobb részében lehetetlen. Ezért a két lejtő élete lényegesen elválik egymástól. A déli lejtőn sokkal több havasi legelő van, mint az északin, azért ott sokkal nagyobbarányú a pásztorkodás. A pásztorok ősszel lehajtják a juhokat — mert majdnem kizárólag csak juhokat tenyésztenek — a Havasalföldre, mert ott lenn, a dunamenti síkságokon télen sincsen hó. Így volt ez akkor is, amikor még a Havasalföld magyar bánság volt. Innen származik a terület elnevezése: a havasok alföldje. Mert gazdasági életük szorosan egybekapcsolódik. Nyáron lenn a síkságon kiszárad a fű, rekkenő hőség, millió bogár kínozza az állatokat. Ilyenkor fel kell hajtani őket a hegyekbe. Ez a felhajtás nagy esemény! Ezer és ezer juhból álló nyájak vonulnak át a földműves területeken, persze a gazdák ugyancsak vigyáznak, hogy az állatok kárt ne tegyenek a kizöldült vetésekben. Végre elérkezik a temérdek éhes állat a havasok lejtőjére. Most már üdezöld fűben dúskálnak s nyomulnak fölfelé a hó nyomában. Ahogy a hó eltakarodik, nyomon követik az állatok, megszokott utakon, megszokott pihenőkhöz keresztül jutnak fel a legmagasabb, elérhető legelőkre. Ott várják már őket az épületek, az esztena, a karám meg a kalyibák.

De a havasok gerincén nem tudnak átmenni. Nem is igen tudnak oda felmászni, hisz csak nyaktörő kecske-

ösvényeken tudnának felkapaszkodni. A juhok semmi-
esetre!

Ez az élet ősi módon folyik. Így pásztorkodhattak a Balkán-félszigeten mindenfelé már az ókorban. Mert a Balkán-félsziget éghajlata alkalmas arra, hogy télen a síkságokra tereljék a nyájakat, mert nincs hó. Az egész Földközi-tenger vidékén látjuk ezt az életet. Megvan a Pireneusok mindkét oldalán, megvan a Francia-Alpokban, ott «transhumance» a neve, megtaláljuk az Alpok és Appenninók itáliai lejtőin, aztán Kis-Ázsiában, de különösen a Balkán-félszigeten. Érdekes, hogy Nagy-Britannia után a Balkán-félszigeten tenyésztik a legtöbb juhot, de Britanniában a gyapjú végett, ott a tej és hús csak melléktermékek, a Balkán-félszigeten meg főképpen a tej végett s a hús, gyapjú és bőr csak melléktermékek.

A havasok északi oldalán ezt az életmódot nem lehet követni. Fogaras vármegye lapálya télen hóba temetkezik, meg nem is elég nagy. Itt tehát télen istállókban tartják az állatokat és takarmánnyal táplálják. E miatt nyáron takarmányt kell gyűjteni s ez igen nehéz, nagy munka. A havasi rétek nagy része le van foglalva kaszálóknak s az összegyűjtött szénát aztán kis kalyibákba helyezik el, hogy ne ázzék, vagy pedig olyan boglyákban halmozzák föl, amelyek nem érik a földfelszín, hanem valami állványon vannak. Sokszor nem építenek állványt, hanem valami erős, nagyágú fenyőt úgy vágnak le, hogy legalsó, vízszintes ágai megmaradjanak. Ezek szolgálnak néhány keresztbevetett doronggal állványul.

Ősszel, ha leesett az első hó, szánkóval szállítják le a takarmányt. Pompás széna ez, Alföldünkön alig lehet ilyen szerezni.

A Déli-Kárpátok északi lejtőin mindenfelé jellemző látvány a sok apró, szénagyűjtő kalyiba. Amikor üres, akkor se menjünk bele, még ha szakad is az eső, mert rendesen elképzelhetetlen mennyiségű bolha van bennük. A szerencsétlen, aki belépett, néhány perc múlva azt látja, hogy egészen fekete a lábaszára az ezer és ezer vérszopótól.

El sem tudom képzelni, hogy miből élnek ezek, mert román pásztor is óvakodik belemenni.

A havasi legelők közepe táján van az esztana, a pásztor-tanya. Faépület, olyan fejlett technikával, hogy elbámulunk rajta! Ezeknek az esztenáknak faarchitektúrája fejlettebb, mint akár a székeltek, akár a szászok faépítkezése. Valóban, a legősből, kőkorszakbeli fejlemény! Mert ezen túl aztán minden a fejlett kőkorszakot varázsolja elénk. Vas- vagy rézholmijuk csak a legújabb időkben van, azelőtt csak fából és kőből készült felszereléseket lehetett látni. Fakancsóban, úgynevezett kártyusban úgy forralja a vizet, hogy feltüzesített kőveket hajigál a vízbe. A kenyeret felfüggesztett kőharang alatt süti meg. A kőburát először a tűz fölé lógatja, ott izzó lesz s akkor átlendíti a kenyér fölé s az a tüzes kő alatt megsül. A juhtejből sajtot készítenek, a legkezdetlegesebb módon, csupa faedényben. Van nagy havasi kürtjük is, ha a gazda haza akarja rendelni a szerteszét legelő nyájakat, talán azért, mert látja, hogy csúnya idő közeledik, akkor belefúj a kürtbe s a hatalmas, meg-megcsukló hang rendkívül messzire elhallatszik.

Ez az ősi foglalkozásában élő oláhság durva, kegyetlen népség, de van benne valami ősi erkölcs, valami becsület és tisztesség.

Vendégét szívesen látja, szavát megtartja, aki szívesen bánik velük, az iránt ők is nagyon előzékenyek, szívesek, jóindulatúak. De ha megharagusznak valakire, az jobban teszi, ha eltűnik a környezetükből, mert csúnya, bosszúálló, minden brutalitásra hajlandó természetük van.

A Déli-Kárpátokban talán a Szebeni-havasokban van legjobban kifejlődve a havasi pásztorkodás, itt lehet őket legjobban tanulmányozni, bár itt érte őket már a legtöbb kulturális hatás. De azért itt sem értenek a fémek feldolgozásához. A kovács sohasem román, hanem vagy cigány, vagy székel, vagy szász. A cigányok nyelve sokkal gazdagabb, mint a románoké és Indiából magukkal hozott, ősi műveltségük szellemi fölényt biztosít nekik, azért a cigányok a jövőmondók, a kuruzslók, az ezermesterek

közöttük. Nagyon jól érzik magukat köztük s igen sok cigány egészen eloláhosodott. Ezek a veszedelmes, minden gonoszságra és erőszakra hajlandó, vad oláh-cigányok.

A juhtenyésztés szolgáltatta juhtejet dolgozzák fel sajttá s ez a hegylakók egyik legfontosabb tápláléka. A másik a kukoricaliszt. Hogy ez hogyan terjedt el köztük s mikor, azt még nem tanulmányozta senki. A kukorica Amerikából jött át hozzánk, Erdélyben törökbúzának hívják, mert a Balkán-félszigetről terjedt be Erdélybe. De mit ettek Amerika felfedezése, illetőleg a kukorica elterjedése előtt? Igaz, hogy Amerika felfedezésének idejében még Erdélyben alig volt románság, a Balkán-félszigeten is sokkal kevesebben voltak s valószínűleg a köles volt a főtáplálékuk.

Mivel az északi oldal élete a szénagyűjtésre van berendezve, ez sokkal több munkát, sokkal nagyobb tőkebefektetést igényel, mint a déli oldal költözködő pásztorkodása. Ezért az élet itt konszolidáltabb, magasabbfokú, mint odaát s ez is lényegesen elválasztja a két népet egymástól. Hajdanában a havasalföldi pásztorkodás sokkal, de sokkal többet termelt, mint az erdélyi, ezért igen nagy volt a behozatal élő állatban, bőrökben, gyapjúban és sajttban. A behozatal útja volt a Vöröstoronyi-szoros. Nagyszerű kereskedelem áramlott át ezen az egyetlen átjárón az egyik országból a másikba.

A Vöröstoronyi-szoros bejárata előtt egyesülnek az Olt és a Szeben patakok. Völgybevágásukkal szétvagdosták azt az óriási pliocénkori törmelékkúpot, amelyet a szoros bevágódása előtt az itt volt hegyi patak hordott le és halmozott föl. A pliocén korszakban a vízválasztó még itt sértetlen volt, de a hegynek itt szerkezeti változása van, azért nagy völgy képződhetett itt s ennek hatalmas törmelékkúpjában, illetőleg ennek a törmelékkúpnak maradványaiban olyan fiatalabb, üledékes kőzeteket (pl. felső kréta mészkődarabokat) találunk, amelyek már a hegyekről teljesen lepusztultak. Az Olt Románia felől vágódott vissza a hegységen át és lefejezte a Felső-Oltot. Ez Fogarásból Nagyszeben vidékén át valamerre a Marosba folyt, de

az Olt visszavágódása elérte ezt a patakot és elvitte a vizét. Kaptúrának nevezzük ezt a tüneményt és nagyon sok helyen megtörtént már.

A szétdarabolt törmelékkúp maradványai kemény konglomerátumból vannak. A konglomerátum keményen összecementeződött kavics. Majd a Bucsecs leírásakor beszélünk róla. Itt is, a Vöröstoronyi-szoros bejárata előtt meredek oldalú, kemény szikladarabok láthatók, köztük a legnagyobb terjedelmű a nagytalmácsi Várhegy. Ezen búslakodnak «Landskron» vár romjai. Onnan a romoktól nagyszerű a kilátás a szoros felé. A várat a német lovagrend építtette, amikor a szászok behívták őket. A szoros bejárata előtt van a kis Boica falu. Nagyon érdekes. Régi kereskedőházak, csinos, emeletes épületek vannak benne, de mivel a Vöröstoronyi-szoros forgalma teljesen megszűnt az Osztrák-Magyar monarchia és Románia közt kitört vámháború miatt, a kereskedők elköltöztek, a házak üresen maradtak. Most románok laknak bennük, birkák tanyáznak a hajdani szalonokban, kendert áztatnak a kis virágoskertben s a hajdani bolthelyiségben fel vannak halmozva a mezőgazdaság szerszámai. A falu népe jelenleg tisztán mezőgazdaságból él.

A szoros védelmére építették a vörös tornyot. Csúnya, zömök, vastagfalú, négyszögletes bástyatorony, néhány hivatalos épület van mellette, mert itt volt hajdan, a nagy forgalom idejében a vámhivatal. A szorost azonban régebben jobban kellett védelmezni, ezért építették benn a szorosban a Lothár-várnak nevezett bátyát (43. kép), valószínűleg azért, mert ott a legszorosabb a völgy és ott lehetett legkönnyebben elzárni.

A Vöröstoronyi-szoros kereskedelmének vásárhelye volt Nagyszeben, a szászok egyik nagy városa. A szászok azt a területet, amelyen megtelepültek, három részre bontották. Brassó körül van a «Burzenland», Nagyszeben körül az «Altland» és Beszterce körül a «Nösnerland». A három területen különböző nyelvjárásokat beszélnek s a nők viselésében is különbségek vannak. Nagyszeben volt valamikor

a szászok fővárosa, mert itt székeltek például mindig a császári hadparancsnokság és itt alkották meg a szászok legfontosabb kulturális intézményeit. Itt van pl. a szép Bruckenthal-féle múzeum is.

Hajdan nagy kereskedő és iparos hely volt s mivel sok élőállatot hajtottak föl ide Romániából, különösen a hús- és hentesipar fejlődött ki s ez ma is még megvan. Általában az élelmiszeriparok a legfontosabbak. Ma meglehetősen lehanyaglott minden, Brassó föltétlenül magához ragadta az elsőséget, mert sokkal fontosabb közlekedő út nyílásában van.

Nagyszeben szép, régi németes város. Főtemploma körül úgy épültek a házak, mintha védelmére gyűltek volna köréje. Csakugyan, a régi, vastagfalú, magas házak védhetők is és szükség esetén a templomba és a templomudvarra menekülhetett a nép. De magát a várost is bástyafalak vették körül, mert hisz a gazdag kereskedőknek volt mit félteniök. Nagyszeben olyan magas felszínre épült, amely 430 m magasságban nagy kiterjedésű síkság s valószínűleg az ős Olt völgyének fenékmaradványa. Az ős Olt valószínűleg Felektől nyugatra Fenyőfalva falunál hagyta el mai völgyét s a Fenyőfalvától egyenesen a Szeben-patak völgyébe átvezető, különös, száraz völgyön át jutott abba a völgybe, amelyben ma a Szeben-patak északnyugatról délkelet felé folyik. Az ős Olt ezzel szemben folyt északnyugat felé s Vízaknánál ért ki az Erdélyi-medence halmai közé. Ott, ahol Nagyszeben fekszik, ott ezt a hajdani völgyfeneket betemette és jól felmagasbította a Szeben-patak hatalmas törmelékkúpja. Ez a rendkívül érdekes morfológiai kérdés azonban még egyáltalában nincs kellőleg tanulmányozva, pedig annyi bizonyos, hogy messze földre kell utaznunk, hogy olyan érdekes s változatos vidéket lássunk, mint amilyen a Vöröstoronyi-szoros és különösen északi bejárata, az Olt, a Szeben és a Hortobágy-patakok egyesülésének vidéke. A környező falvak is rendkívül érdekesek! Mennyi itt a templom-erőd, vár és más régi épület!

VI. KEP.

Brassó.

Mint a viharos óceán hullámveréseivel ostromolt fok, olyan módon szögel ki Erdély délkeleti sarka ott, ahol a Keleti-Kárpátok szétbomló láncait derékszögben érinti a Déli-Kárpátok nagyszerű vonulata. Ezen a sziklafokon világítótoronyként áll a nyugati műveltség végvára, Brassó. Ez az utolsó, igazi európai város kelet felé, ezen túl már csak orientális állapotokkal találkozunk. Bukarest ugyan sokkal nagyobb, különösen most, mint Brassó, de bizony messze elmaradt az európai fővárosok közt s minden mondvasínált kultúrája ellenére is csak nagy, román falu, alig van néhány olyan utcája, amelyet nem nevezhetünk egészen orientálisnak.

De méginkább így volt ez a világháború előtt. Bizonnyítja ezt az is, hogy amikor a románok az ántánt szédületes tévedése következtében megkapták Erdélyt, akkor a fővárost át akarták helyezni Brassóba, mert az mégis csak messze felette állt Bukarestnek városiasság tekintetében. Carmen Sylva, a megmérgezett Károly király jóindulatú és magas műveltségű neje, igen gyakran látogatott el Brassóba, mert ott európai légkörben érezte magát s ez nagyon jól eshetett az ő művelt lelkének a balkáni légkör után.

Hazánkban az Árpádházi királyok rendet, szilárd állapotokat teremtetek, odakinn, a moldovai és havasalföldi meg a déloroszországi síkságokon pedig állandó volt a felfordulás, a nyugtalanság, a vérengző népvizsályok. Erre kelet felé nem volt ipar és kereskedelem, minden iparcikket kívülről kellett bevinni, viszont a mezőgazdaság termékei-

nek fölöslegét csak nyugat felé, a művelt nemzetek felé lehetett értékesíteni. Ezért nevezetes helynek kellett ott felvirágoznia, ahol ez a kereskedelem vásárhelyre talált s ahol ki lehetett cserélni az árukat. Ennek a nagyszerű kereskedelmi feladatnak tettek eleget északon Beszterce, délen pedig Brassó. Brassónak volt nagyobb jelentősége, mert közelebb van a Fekete-tenger partjához, már pedig éppen a Fekete-tenger körül elég sűrű és gazdag nép lakott s az átvett árukat tengeren is tovább tudta szállítani Kis-Ázsia és Bizancium felé.

A Keleti-Kárpátok meglehetősen bonyolult fölépítésűek. Nem terhelem itt az olvasót szerkezetének részletes leírásával, csak annyit illik és kell megtanulnunk, amennyit a 44. ábra kis térképvázlata elénk tár.

A hegység főlánca a Gyergyói-havasok, vázlatunkon Gy betűvel jelölve. Ez régi, kristályos kőzetekből álló, nem nagyon magas, széles hegyhát. Balánbánya táján azonban elvégződik. Rajta kívül következik a Kárpátokat legjobban jellemző, széles homokkő-övezet. A homokkő benne sűrű ráncokba, redőkbe van összegyűrve. Ezek a redők azonban szétágaznak, mint a villa ágai. Legnyugatibb ága a Persányi-hegység (I), második a Baróti-hegység (II), harmadik a Bodoki-hegység (III) és végül a negyedik (IV) a határlánc. Ez a legszélesebb, legmagasabb köztük s messze elterjed kelet felé, hogy fokozatosan elsímuljon Moldova síkságára.

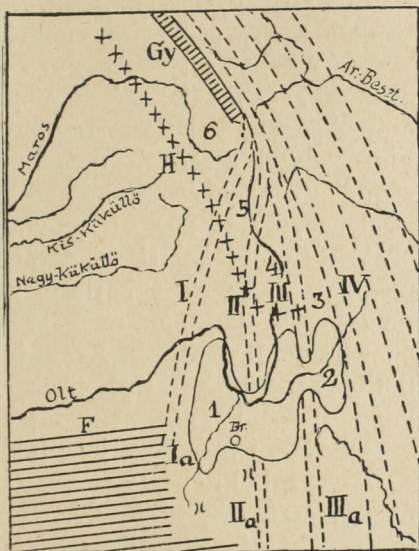
Nagyon fontos azt tudnunk, hogy ez a hegyláncolat homokkőből van, mert tudvalevőleg a homokkő nem ad jó termőföldet, azért a hegység völgyeiben kevés ember lakik. Ha nem volnának benne sóbányák, még elhagyatottabb volna s mivel ezeket a sóbányákat, különösen Targu-Ocna táján csak a mult század végén kezdték élénken művelni, azért azelőtt a hegység valóban kietlen, lakatlan, határeláthatatlan erdőrengeteg volt. Kitűnő politikai határ! A Gyergyói-havasokban eredő patakok szűk völgyekben törik át. A kárpáti homokkőben, a belső oldalon mindig mészkőszirtek szoktak előfordulni. Itt is szép mészkőszirtek

vannak s a patakok ezek közt járhatatlan szurdokban törnek keresztül, mint pl. a Békás-patak. Természetesen ide került az évezredek politikai határ, mert itt volt legkönnyebb a folyóvölgyeken benyomuló ellenséget feltartóztatni. Ilyenek még a Tölgyes, a Gyimes, az Ojtoz és a Bodza át-törése is.

A homokkőövezet tehát a Gyergyói-havasok déli végén szétbomlik. Legnyugatibb ága, a Persányi-hegység, messze elnyúlik délre s déli végződését a Királykő impozáns mészkőszirtje jelzi. Az ilyen mészkőszirteket a Vág völgyétől kezdve végig kísérhetjük a homokkőövezet belső oldalán s a nagyszerű sorozat itt végződik a Királykő 2240 m magas, hatalmas piramisában. A Persányi-hegységet az Olt keresztüli az Alsó-rákosi-szorosban.

A második lánc a Baróti-hegység. Ezt kerüli meg az Olt furcsa, V-alakú kanyarulatával

Sepsiszentgyörgy és Földvár között. Ez a lánc ugyanis éppen itt, az Olt kanyarulatában megszűnik, mert folytatása elsüllyedt s helyet adott a Barcaság medencéjének. A Barcaságtól délre azonban megint megvan a folytatása a brassói hegyekben, különösen a Keresztény-havasban és a Bucsecsben meg a Nagykő-havasban.

44. ábra. Erdély délkeleti sarkának szerkezeti térképe. I. Persányi-hegység, Ia. Királykő, II. Baróti-hegység, IIa. Bucsecs, III. Bodoki-hegység, IIIa. Csukás, IV. Határlánc, 1. Barcaság, 2. Háromszék medencéje, 3. Kászoni-medence, 4. Alcsiki-, 5. Felcsiki-, 6. Gyergyói-medence, Gy. Gyergyói-havasok, H. Hargita vulkánosor, F. Fogarasi-havasok.

A harmadik lánc a Bodoki-hegység. Ez is eltörött és helyet adott annak a széles nyílásnak, amelyen át a Háromszéki-medence közlekedik a Barcasággal s amelyen a Feketeügy-patak talál utat, hogy az Oltba juthasson. A Bodoki-hegységnek is megvan a pompás folytatása a Csukás nagyszerű sziklavilágában.

Igy tehát látjuk, hogy a homokköővezet láncai szétágaznak, sőt a két középső meg is szakadt s ezzel gyönyörű szép medence keletkezett. Földrajzi szempontból valóságos kis csoda ez a szép medence s olyan jól elhatárolt egyéniség, hogy az egész Föld kerekségén ritkítja párját. Ez a medence, a Háromszéki-medencével együtt, a valódi sarokbástya Erdély keleti szögletében. A Háromszéki-medence meglehetősen zord éghajlatú, meglehetősen magas, átlagos magassága 500—550 m közt van, tehát már termelésre nem nagyon alkalmas. Azonkívül a belőle kivezető hágók (különösen könnyen járható az Ojtoz völgyébe vezető Ojtoz vagy Berecki-hágó) nem visznek olyan vidékre, ahol a kereskedelmi forgalom jelentékeny lehetne. Ezzel szemben a Barcaságból dél felé kivezető Tömösi-hágó a legrövidebb út egyrészt Bukarest felé, de ez csak a legújabb időben fontos, másrészt azonban Bizáncium, illetőleg később Isztambul felé s onnan Kis-Ázsiába, Szíriába, Egyiptomba. Ezek nagy felvevő területek az erdélyi kézműipar számára!

A Barcaság-medence éghajlata nem enyhébb, mint Háromszéké, de talaja jobb, nem szenved annyit télen a nemere viharaitól és valamivel több benne a csapadék. Legfontosabb az, hogy ide fut be a legfontosabb magyarországi közlekedő út, az alsórákosi szoroson és az Olt völgyén át, s innen három hágón is kijuthatunk: az Ósáncin, a Tömösin és a Töröcsvárin át keletre. A Tömösi-hágó útja lényegesen rövidebb és könnyebb mindegyiknél, azért ez döntötte el a kérdést, hogy a medence települései közül melyik fog vásárhellyé, kereskedelmi központtá fejlődni.

A Barcaság síksága ívalakban veszi körül a brassói hegyeket, úgyhogy Brassó valóban a medence közép-pontja, tehát mint ilyen, gazdasági centrummá is fejlőd-

hetett. Valóban érdekes a térképen nézni, hogy milyen természetes az öt vasútvonalnak és a nagy országutaknak ide való befutása, olyan sugarasan, mintha Brassó volna a pók a háló közepén.

A Barcaság lejtős síkság. A süllyedést régebben tengeri rétegek, utóbb pedig szárazföldi eredetű törmelék töltötte föl. A medence két szárnyát Brassótól nyugatra és keletre a délen emelkedő, hatalmas magasságú hegyekből származó törmelékkúpok lejtőssé töltötték föl. Nyugaton a Bucsecs felől jövő Vidombák törmelékkúpjának csúcsa Barcarozsnyó mellett 658 m magas van a tenger szintje fölött s innen északra fokozatosan lejt le egészen Fekete-halom és Szentpéter falvak vonaláig s ott már csak 530 — 540 m magas a medence fenéke. A törmelékkúp lábánál a katonai térkép sűrűn jelzi a forrásokat és vályógvetőket, ott tehát már nem borítja kavics a felszínt. Brassótól keletre a Tömös és a Tatrang patakok törmelékkúpján sugarasan futnak szét a vízfolyások s a törmelékkúp lábánál Szentpéter, Szászhermány és Prázsmár községek sorakoznak. Valószínűleg ezek a törmelékkúpok kényszerítették az Oltot, hogy ne kerülje meg egészen a Baróti-hegység legdélibb végét, hanem az erősen lealacsonyodott hegyvégződés legdélibb darabját levágja. E miatt Szentpéternél nagyon különös hegyalakulat keletkezett. Ennek az érdekes helynek keletkezését és kialakulását még eddig nem sikerült tisztázni. A medencét gyönyörű hegykoszorú veszi körül. A hegyek minden oldalon meredek lejtővel szakadnak le a síkságra, mint minden olyan fiatal medencében, amelynek feltöltődése gyors. Ennek a jelenségnek a településre nagy jelentősége van.

A medencéből igen nevezetes és fontos kereskedelmi utak indultak ki s azokon a kijárókon át hagyták el a medencét, amelyek a környező, bonyolult hegyvidék lealacsonyabb résein vittek keresztül.

Észak felé az Olt völgyén fölfelé visz az első kijáró út. Ezen bejuthatunk az Alcsíki-medencébe. Az Oltnak széles, tektonikus eredetű völgye van a Baróti- és Bodoki-hegységek

közt, itt van Sepsiszentgyörgy, a székelyek egyik nevezetes fővárosa. Fölötte az Olt völgye összeszorul a Tusnádszorosban s ezen át juthatunk Alcsík, Felcsík és Gyergyó medencéibe. Ez Brassóra is elég fontos út volt, de még fontosabb a székelyek számára, mert a csíki, sőt az udvarhelyi székelyek is ezen az úton juthattak Brassóba, az ő nagy kereskedelmi vásárhelyükre.

A Háromszéki-medencébe vezető út a Feketeügy-folyót keresztezve, Uzon falun át majdnem egészen egyenesen visz Kézdivásárhelyre. Ennek az volt a nagy jelentősége, hogy ez az út aztán Kézdivásárhelyen túl, Berecken át az Ojtozi-hágót érte el s azon keresztül az Ojtoz, majd a Tatrang völgyén át jutott Moldovába, már pedig ez Brassó iparának egyik nevezetes fogyasztója volt. Ez az út Háromszék székelységét is közel hozta Brassóhoz s így a háromszéki székely lányok mint cselédek, a férfiak mint munkások Brassóban nagyon keresett munkaerők voltak. A brassói háziasszonyok csak a székely lányokat szeretik cselédnek, mert erkölcsösek, hűségesek és szorgalmasak, tiszták. A szászok gazdagok, a lányok nem igen mennek cselédnek, csak az elesettek, a nincstelenek.

Harmadik nevezetes út visz Brassóból kelet felé Prázsmáron át a Bodza-fordulóhoz s a Bodza-szoros völgyén, a Krásznán keresztül kijutott Romániába s a Bodza völgyét követve, legrövidebb úton érte el Brailát, a Duna legfontosabb tengeri kikötőinek egyikét. Itt már tengeri hajókra lehetett rakni az árut. Nem tudom, hogy volt-e valamikor ennek az útnak nagy jelentősége, de ma meg lehetősén elhagytott.

A következő út délkeletre indult. Hosszúfalun át a Tatrang völgyébe, aztán az Ósánci-hágón vitt s azon át jutott a Teleajan-folyó völgyébe, majd Bukarest vidékére. Nem hiszem, hogy ennek az útnak valaha is nagy jelentősége lett volna, inkább az ellenséges betörések és a csempészek útja lehetett, ezért kellett védelméről gondoskodni (ó-sánc!).

A legfontosabb külföldi út délre visz, a Tömös szoros

55. kép. A Szent Bertalan-templom Óbrassóban.

59. kép. A Nagykő-havas részlete, mészkő és konglomerátum sziklák kaotikusan összedobált csoportjai.
(Téli felvétel.)

völgyén fölfelé a Tömösi-hágóra. Ez a legrövidebb út Konstantinápoly felé. A hágó nem magas, csak 1051 méter s csak a legfelső útszakasz kénytelen kanyarogni, egyébként a Tömös völgyében kényelmesen visz fölfelé.* A hágóról aztán a Prahova völgyébe juthatunk, elmegyünk Sinaia mellett s aztán Ploestin keresztül Bukarestbe juthatunk. Bukarestből Gyurgyevóra kell utaznunk, hogy a Duna legfontosabb átkelőjét elérjük, Gyurgyevóból át-
megyünk a réven Ruszcsukba s onnan egyenes úton le-
mehetünk Várnába, de a fontosabb út dél felé Trnovon keresztül Konstantinápolyba vezetett. Ez az út volt Brassó legfőbb közlekedő útja. Kőrösi Csoma Sándor is a ruszcsuki réven át ment keleti útjára. Amint Brassó város levéltárának a XVI. századból való számadásai mutatják, a városnak igen erős kereskedelme volt a «Havasokon túl» fekvő területekkel. Temérdek árut hoztak be keletről: szőnyegeket, szöveteket, fűszert, gyümölcsöt stb., innen pedig kivittek mindenféle iparcikket, különösen szerszámokat és csodálatos sok kést! Keleti ember e nélkül nem lehet!

Gondolhatjuk, hogy az a keletről jött karaván milyen jól érezte magát, amikor átjutva a Tömösi-hágón, végre olyan országba érkezett, ahol nem leskelődnek rá útonállóknak, ahol nem zsarolják meg őket a hatóságok, hanem szépen rendezett, szépen művelt területen át elérték a nyüzsgő nagyvárost (akkor nagyvárosnak lehetett mondani) és végre nyugodtan pihenhettek! A Tömösi-völgy szép útján csilingelve lépdelt a hosszú ösvérsor s örömujjongva, danolva haladtak mellettük a Balkán sok megpróbáltatásán átvergődött hajcsárok.

Ma is ez a legfontosabb út s elsőrangú vasútvonal visz át rajta. A világháború előtt ez volt kelet és nyugat egyik

* A német nyelvben a szorosnak is meg a hágónak is Pass a neve: Rotenthurm-Pass, Törzburger-Pass stb. Ezért a mi régi térképészeink és geografusaink a hágót is szorosnak mondták, pl. Dukla-szorost olvashatunk, holott a Dukla-hágó széles hegyháton könnyen átvívó út, minden szoros nélkül. A németnél sokkal gazdagabb magyar nyelvben meg tudjuk különböztetni a hágót meg a szorost. Különben a Pass szó sem német.

50. kép. A brassói Fekete-torony, lenn a Fekete-templom.

54. kép. A brassói Fekete-templom.

56. kép. Bronzkori duzzasztógát (dugás) a Rakodó-völgyben,
Brassótól délre. (Szerző fényképe.)

58. kép. Lepusztult konglomerátum-rétegek utolsó maradványai
a Bucsecs tetején. (Szerző fényképe.)

legfontosabb összekötő útja s évről-évre emelkedő forgalmat bonyolított le, amint keleten mindjobban sűrűsödött a nép és fejlődött a műveltség.

Ezzel szemben a Töröcsvári-hágó csak szomszédos forgalom útja lehetett s ezt is inkább az ellenséges betörések és a csempészek ellen kellett védelembe venni. Erre szolgált a festőies Töröcsvár, később lovagvárrá, várkastéllyá átalakítva (45. kép). Annyi bizonyos, hogy az említett városi vámkimutatásban sokszor említik egy gazdag kimpolungi kereskedő nevét, már pedig Kimpolunghoz a Töröcsvári-hágón át lehetett jutni. De lehet, hogy ez a kimpolungi kereskedő a Havasalföldet látta el áruval. Ez elég nagy terület, hogy meglehetősen nagy felvevőképessége legyen. De már a XIX. század elejéről való térképek itt nem tüntetnek föl fontos utat. Ma is nagyon elhagyatott, nincs ott úgyszólván semmi forgalom.

A Barcaság kijáróinak harmadik csoportja az Erdélyi-medence, illetőleg Magyarország felé irányult. A nyugat felé vezető utak közül az első Feketehalmon, Vledényen és Persányon át Sárkányra és onnan Fogarasra vezetett. Ez nagyon könnyű út, hágója a Persányi-hegység gerincén csak 641 m magas, sehol nehezen járható völgyesoros, sehol nagyobb folyó, amelyen átjutni a régibb időkben esetleg nehéz lehetett. Valamikor igen fontos út lehetett. Nem ismerek erre vonatkozó oklevéltári adatot, de egy dologból elég biztosan következtethetjük. Ez abban van, hogy a hegységet Persány, ma teljesen jelentéktelen, faluról nevezték el, tehát nagy helységnek kellett lenni s akik nyugatról jöttek, azok itt pillantották meg a hegységet s erről a helységről is nevezték el. Az út aztán Fogarasról Nagyszébenbe, onnan Szászsebesen és Szászvároson át a Maros völgyébe jutott s a Maros mentén az Alföldre. A közép-korban és az újkor elején alighanem ez volt Brassó legeslegfontosabb kereskedelmi útja nyugat felé s ennek köszönhette Arad nagy jelentőségét.

A török időkben az Alföld déli részén aligha lehetett biztonságban közlekedni s akkor fordult az út északnyugat

felé. Brassóból akkor az út egyenesen északra, Földvárra vitt, innen az Olt völgyében Szászmagyarosig, ott elhagyta az Olt völgyét s a 692 m magas Bogát-nyergen át keresztezte a Persányi-hegységet s kijutott megint az Olt völgyébe ott, ahol a Homoród-patak beleömlik az Oltba. Innen aztán Kóhalmon és Szászkézden át eljutott Segesvárra, ott északra fordult s két könnyű hágón át Marosvásárhelyre jutott, majd Tordára, Kolozsvárra és Nagyváradra. Nagyvárad táján még a török időkben sem volt annyira elpusztulva az Alföld, hogy a karavánoknak lehetetlenség lett volna ott átutazni Buda felé. Mégis ez az út csak a törökök kiveretése után vált igazán nevezetes kereskedelmi úttá. Sajnos, vasútvonalaink nem követték ezt a régi, kitalasztalt utat, hanem a fővonal lekerül Tövis felé s ott egyesül azzal a vonallal, amelyik a Maros völgyén visz fel Tövisig. Mindkettő igen nagyot kerül s mindegyiket a régi közlekedő út vonala mentén kellett volna elsőrangú pályává kiépíteni.

Ezen a két úton járt keletre a délnémet kisipari termékek kivitele is, de mégis legfontosabb volt az erdélyi és magyarországi termékek kicserélése.

Igy tehát a Barcaság medencéje hatalmas útcsomózó hely. Hozzá még a tőle nyugatra, keletre és délre elterülő országok igen különböző termékeket állítanak elő s ezeknek természetes vásárhelye a Barcaság. Az egyes utakon történő szállítás módszere is megváltozik Brassón túl, akár-melyik irányt tekintjük is. A keleti, sokszor igazán exotikus karavánok nem mentek tovább Brassónál s a nyugatiak nem merészkedtek volna tovább, az ismeretlen, a nem biztonságos keletre. Az árut tehát Brassóban átvették a kereskedők s megfelelő időben, megfelelő alkalmatossággal szállították tovább vagy részletezve (en detail) vagy nagyban (en gros). Valóban a térképeken alig tudnánk még egy olyan helyet kijelölni, ahol ilyen óriási nagy, de lényegesen különböző földrajzi területek így összeszögelednének.

Mármost csak az a kérdés, hogy ebben a szép nagy medencében hol keletkezik tehát a vásárhely, a medence

emporiuma. Kétségtelenül ott, ahol a legfontosabb keleti út, a Tömösi-hágó útja belejut a medencébe.

A medence mindenesetre ősidők óta lakott volt. A Bodza-forduló táján fölfedezték a pleisztocénkori ősember nyomait, a medencékben pedig sok kőkori és bronzkori lelet került elő. Teljesen kizárt dolog, hogy a rómaiak előtt, aztán a népvándorlások korában meg a honfoglalás idején teljesen lakatlan lett volna ez a terület. Erről nem is kell beszélnünk. Kétségtelen az is, hogy amikor Géza 1141 és 1162 közt betelepítette a szászokat, nem volt ez a terület teljesen lakatlan, hisz már Salamon király idejében (1060—1070 körül) védelmezni kellett a kunok ellen ezt a vidéket. Salamon sziklája Brassó Bolgárszeg nevű külvárosának felső végén (46. kép), aztán a királyi koronához fűzött monda mind a szászok betelepülését majdnem száz évvel megelőző időkből való. Mindenesetre meggyérülhetett itt a nép s az ország határainak védelmére volt szükséges a szászokat betelepíteni. A védelem fokozását jelentette II. Endre alatt a német lovagrend behívása (1211), de ezek csak 14 évig, 1225-ig védelmezték itt a határokat, akkor is inkább hatalmaskodtak, mintsem a védelemre készültek. Ezért kellett őket olyan gyorsan kikergetni. 14 év alatt lehetetlen, hogy annyi várat felépítettek volna, mint amennyiről ezt gondolják. Megvoltak azok a várak már előbb is, hisz ilyenekről a Székelyföldön is tudnak, pedig ott nem voltak soha német lovagok. Valószínű, hogy már meglevő várakat javítottak és bővítettek ki s így lett erősebb várrá Törösvár, Brassovia-vára, Földvár, Kőhalom stb. A német lovagrend bejövetele előtt már a szászok is valószínűleg sokat építettek, hisz akkor már 60 éve itt voltak s a veszedelmes vidéken bizonyosan már akkor kezdték a templomerődöket építeni. Nem igaz, hogy a brassói szászokat a német lovagrend telepítette volna oda, legfeljebb a már akkor Erdélyben levő szászok egy részét áttelepítették a megépült várak mellé.

A későbbi brassói írásos emlékek tanulmányozása azt tanúsítja, hogy a brassói szászok pl. Földvár néven em-

legetik a mai Földvárat és nem Marienburg néven, mutatva azt, hogy akkor is tekintélyes magyarságnak kellett itt lennie, hogy a brassói polgármester számadásaiban is túlnyomóan magyar nevek fordulnak elő, még az adót is magyar úr, Virágh viszi Szebenbe (1507 körül), a város polgárságának megbízásából.

Egyszóval itt már voltak telepek, volt lakosság, de talán nagyon meggyérült és elszegényedett a kunok és besenyők berohanásai következtében. Eszerint tehát nem szabad úgy felfognunk a dolgot, hogy a szászok bejövén ide, teljesen üres, uratlan területeket találtak és saját tervük szerint létesítették a telepeket. Ez mese és nem felel meg annak az általános történelmi tapasztalatnak, hogy hogyan szoktak az ilyen betelepülések történni. Telepek, falvak mindenfelé voltak, ahol erre alkalmas hely kínálkozott, de nem voltak annyian, hogy minden használható területet benépesíthettek volna, s mivel az ellenséges berohanások ellen nem is tudtak kellőleg védekezni, azért nem is szaporodhattak föl annyira, hogy nyugodt életet tudjanak teremteni. Ezért kellett őket a szászok betelepítésével megerősíteni.

Nálunk nem voltak hűbérurak, itt rend, civilizáció és humanizmus volt mindig, azért szívesen jöttek hozzánk Németországból mindig a telepések.

A betelepülések sorsa különböző. Azok a telepek, amelyek rossz helyre kerültek, megint eltűnhetnek. Rossz helynek nevezzük azokat, ahol az ember szükségleteit nem képes kellőleg kielégíteni, pl. nem tudja megszerezni élelmét vagy védelmét. Az élelem megszerzésének lehetetlensége a telep keletkezését lehetetlenné teszi, azért elsősorban a védelem kérdése a döntő. Tehát tartós és fejlődésképes telepek ott szoktak keletkezni, a régibb időkben, ahol a telep védhető. Itáliában csodálkozva látjuk, hogy a városok és falvak hegytetőkre épültek, a magas, vastagfalú házak olyan szorosan «fözlárkóznak», hogy a község valóban védhető vár. Nálunk a védelmet mentsvárak látták el, tehát olyan várak, amelyekbe a nép veszedelem idején bemene-

külhet és értékeit is oda mentheti. Mentsvár épülhet a telep mellett emelkedő, különálló hegyre, vagy a telep mellett levő mocsárba vagy végre a síkon, vagy kis magasságkülönbségek esetén a dombtetőn templomerőd épül. A legföltettebb épület volt mindig a templom, ezt vették körül erődde. De ez már csak nagy falvaknak, városoknak áll módjában.

Különösen a védelem megszerzése szempontjából, de meg a gazdálkodás változatossága szempontjából is a legjobb helyek mindig a medence szélén, a hegyek lábánál vannak. Itt, valamelyik völgy nyílásában kitűnő helyen van a telep, mert van vize, rétje, szántóföldje, a hegyoldalon gyümölcsöse, a hegytetőn erdeje, esetleg havasi legelője, s mindig akadhat egy-egy hegyfok, amelyekre mentsvárát fölépítheti, sőt túlnyomó számú ellenség esetén a hegyekben rejtekhelyre is találhat.

A medence szélén letelepült falvak lakossága a földmíveléssel nem hatolhatott be messze a síkságra, mert oda nehéz kijutni, a földet megmunkálni és a termést megvédeni. Abban az időben a tanyás gazdálkodás a nyughatatlan, örökösen harcias állapotok miatt lehetetlen volt. A medence-síkságok belső részei a hegylábaktól távol tehát műveletlenek maradtak volna, ha ott is nem keletkeztek volna népes telepek. De a Barcaságban Vidombák, Höltővény, Prázsmár, Uzon, Szentivány stb. igen szép példái ennek a síksági településnek. Mindegyik patak vagy folyó mellett van, természetesen. De azért sohasem lehetnek olyan jelentékenyek, mint a hegylábiak, mert sokkal kedvezőtlenebb helyzetük van védelem és gazdálkodás szempontjából.

A hegyek lábánál sorakozó helységek valóban, néha meglepően emelik ki az ilyen vonalnak letelepülésre különösen alkalmas voltát. Bámulatos például a csángó hétfalu (Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu, Tatrang, Zajzon, Pürkerec). Közülük a négy első teljesen összeépült s Derestyével együtt megszakítatlanul koszorúzzák a Nagykőhavas északi lábát a tömösi és ósánci völgyek közt. De

a hegyek lábánál, köröskörül, mindenütt falvak, házak, újabban gyárak is csillognak, s este valamelyik hegycsúcsról körültekintve, messze csillog a lámpások fénye mindenfelé a hegyek lába körül. Ez annál inkább feltűnő most, mert több községben ma már elektromos utcai világítás is van, szanaszét a hármass medencében.

A hegylábi települések közül különösen azok lesznek mármost kereskedelmi és ipari szempontból jelentékenyek, amelyek nagy utak bejárója vagy utak keresztező helye mellett vannak. Ilyenek Kézdivásárhely, Bereck, Nagyborozsnyó, Hosszúfalu, Törösvár, Zernyest, Feketehalom, Földvár, Ágostonfalva, Sepsiszentgyörgy és Szászmagyaros. Ezek közül Brassónak vetélytársa lehetett volna Feketehalom, a fogarasi—persányi nagy út miatt, aztán meg Földvár, az Olt völgyének nyílásában.

De az utak csomózásának szempontjából Brassó messze túlszárnyalta a többi, mert az itt előugró, a medencébe mélyen benyúló hegyfok az utak legnagyobb részét odakényszeríti. A város környéke mindegyiknél változatosabb, védelemre sokkal alkalmasabb és így a gazdasági élet is a legváltozatosabb lehet az egész medencében.

Brassó, eredetileg a mai Óbrassó, a város északi külvárosának helyén volt. Innen vándorolt be a hegyek és halmok közé s ma a világ egyik legszebb fekvésű, legfestőiesebben elhelyezkedett városa (47. kép).

A Keresztény-havasból messze északra kinyúlik egy folyton alacsonyodó hegynyúlvány s Óbrassónál végződik a Fortyogó-heggyel. Ez a hegynyúlvány a Honvédsáncoknak nevezett területen szép, régi, valószínűleg pliocénkori felszínné szélesedik ki, de aztán észak felé igen bonyolult törésekkel, vetődésekkel egyes rendetlen, de annál festőiesebb darabokra töredezett. Az egyik hegysor a Magas-Őrsön át a Fortyogó-hegyig húzódik, a másik a Cenken 957 m magasra fölvetődött s a sokkal alacsonyabb Csiga-heggyel végződik. A két hegysor villaszerűen szétmenő ága közt szigetek módjára emelkednek ki a Fellegvár és a

Malomhegy sashércei. Minderről a 48. ábra vázlatos tömbszelvénye szemléletesen tájékoztat.

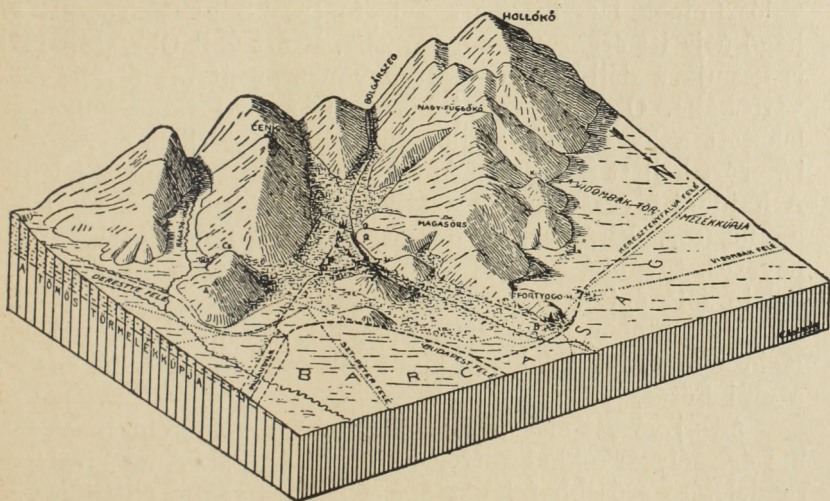
A Cenken túl a Rakodó-völgy, helytelenül Ragadó-völgy mélyedése nyúlik végig. Tömbszelvényünkön is a hivatalos, de helytelen Ragadó-völgy elnevezést olvashatjuk. Rajta túl a Honterus-forráshoz nyúló hegysor következik.

A Függőkő Fortyogókő meg a Cenk közé van befoglalva a város. A két szigetszerű hegy, mint valami jól védett öböl előtt a szigetek, úgy zárja el ezt a völgyet a külvilágtól. Gyönyörű kis zárt medence ez, de széles kapui vannak. A környező hegyek mészkőből és konglomerátumból épültek föl. A Fortyogó-hegy mészkőve után a nyergen konglomerátum következik, de aztán oly tarka a változatosság, hogy lehetetlen volna helyes hosszsmetszetet rajzolni erről a kegyetlenül összeviasztört rétegcsoporthozatról. A vidékről eddig közölt minden geológiai metszet a fantázia szüleménye, okoskodás, amit kalapáccsal a kezünkben nem tudunk bebizonyítani. A kőzetek rettenetes igénybevételének szép példáját látjuk a Fellegvár északi oldalán levő kőbányában. Mészkőtörmelék ez, újra össze-cementezve kemény breccsává, de alig lehet benne rétegzést, még kevésbbé kővületet találni. A Cenk mészkőből van, a Keresztényhavasra vezető úton meg tarka változatosságot észlelhetünk s fenn a havason is csodálatos az összeviasztárság. Ember legyen, aki itt világosságot vet a rétegek fekvésére.

A sok mészkő következtében sok a meredek lejtő, sziklafal és barlangok is ismeretesek. A Cenk egyenletes, majdnem egyenes lejtője meglepően meredeken emelkedik a város fölé és sűrű bükkerdeivel olyan gyönyörű háttérül szolgál, amivel kevés város dicsekedhetik. A várost környező, rendkívül tagozott, alacsony, rögös hegyvidék minden tetőpontjáról szebbnél-szebb kilátás nyílik a városra.

A zárt medence belsejében meredek törmelék-kúp helyezkedik el. A Bolgárszeg nevű külvárosból jövő Köszö-

rűs-(Graft-)patak rakta ezt le s rajta a patak talán két irányban is lefutott. Egyik futása a Fekete-utca mentén volt ismeretes és a kapunál, a Portánál (Purtzen, innen Purtzengasse), a Kapu-utca alsó végén állt kapu körül jutott ki a síkságra, ma Bolonya városrész területére. Másik futása a Magas-Örs magaslatainak lábánál, a város északnyugati felének külső oldalán vitt Óbrassó felé. A városi ipartelepek közelhozták a Tömös-patak vizét is

48. ábra. Brassó és környékének tömbszelvénye.

a város északkeleti falához s csak Óbrassónál eresztik vissza a Tömös régi törmelékkúpján.

A város igen nagy területet foglalt le a síkságból, annyira, hogy nem is lehetett az egész területet a városból művelés alá fogni, ezért északon külön, tanyaszerű település keletkezett. Ez a Méheskertek házcsoprtja, a Tömös és Vidombák egyesülésénél.

A város először a Fortyogó és a Fellegvár dombja közt épült föl, egészen a síkság szélén, s mensvára a Fortyogón volt. Igen korán épült azonban a Cenk tetején Brassovia

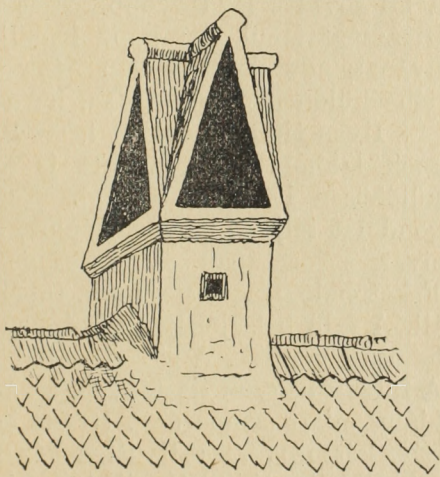
vára s igen nagy veszedelem esetén ide menekült a lakosság. A város dél felé körülbelül addig terjedt, ahol ma a megyeháza előtt levő Bethlen-sétány van. A város legrégibb közepén állt a szép Szent Bertalan-templom, Brassó legrégibb műemléke.

Ismeretlen időben, a XIII. század végén vagy a XIV. század elején, fejlődött ki Brassó a mai helyén annyira, hogy fallal vették körül és kapukat építettek. A legelső kapunak a Kapu-utca végén volt kaput tartják. Ez nagyon valószínűnek látszik, mert a legfontosabb út, a Tömösi-hágó útja itt érkezett be a városba. Ezért volt Obrassónak is kapuja a déli szélén, mert ugyanez az út ott ért be a városkába. Obrassó kapujain kívül, a mai főtér helyén lehetett a karavánok gyűlőhelye, errefelé terjedt a város is, azért kellett a kaput még tovább kihelyezni Tömös felé. A hajdani fővásártér lett aztán az új város közepe. Ma is a Búzasor, Virágsor, Kádársor, Lensor, Lópiac stb. elnevezés, továbbá az a tény, hogy a városházát a szűcsök boltja fölé építették, arra vall, hogy igen régi idők óta itt volt a főpiac, a vásártér. Éppen ilyen fejlődést láttunk Kolozsvárott is! A falakon kívül volt nagy vásártérből lett a mai Főtér.

Az új várost eleinte kisebb falakkal vagy földsáncokkal és mély árkokkal vették körül, majd Zsigmond király rendeletére erősebb falakat építettek a törökök ellen, sőt Hunyadi János elrendelte, hogy a Cenk tetején álló vár lehordassék s annak köveiből épüljön föl az új, erős fal s rajta több bástyatorony. Csak a XVII. században fejezték be teljesen a fal építését. Sarokbástyáit a céhek védelmezték. A falak szabálytalan négyszög alakban vették körül a várost. A Cenk lábánál futott az egyenes déli fal. Ennek nyugati végén áll még ma is a Takácsok-bástyája (49. kép), egyetlen, amit a falak és kapuk oktanan lepusztítása meghagyott. A Takácsok-bástyájától északra fordul a fal s a Magas-Örs szikláinak lábához húzódik. Ezen a darabon van a jellegzetesen erdélyi, fiatornyos Katalinkapu. Erről majd a székelyföldi képek kapcsán szólunk,

A fal a Magas-Örs lábánál nyúlik végig s a fal és a meredek sziklalejtő közt van a Kösörös-(Graft-)patak. Itt a falnak még némi részlete megvan azokkal az érdekes támívekkel, amelyek a faltól a sziklaoldalba nyúlnak át. Azt hiszem, az volt a céljuk, hogy mint hidakról, a Graftban ostromló ellenséget meg lehessen támadni. Ez egyike a legfestőisebb részleteknek s még díszíti a képet a hegyoldalon emelkedő Fehér- és Fekete-torony (50. kép).

A megyeháza helyén vagy azon a tájon volt a csizmadiák bástyája. Innen a fal nagy ívben délkeletre húzódott (l. a tömbszelvényt) a Porta felé, közben volt az aranyművesek bástyája, tanúsítva, hogy milyen hatalmasan ki volt fejlődve ez az ipar. A fal aztán ismét felhúzódott a Cenk lábához és a Kötélverők (?)-bástyájával csatlakozott a Cenk alatt futó falhoz. Ennek közepén még ma is megvan romokban a posztósok bástyája.

51. ábra.
Brassói kémény.

Rendkívül festőies lehetett akkor a kép, amikor ezek a bástyák még álltak s a bástyákon belül sűrűn egymás mellett, szűk utcák mentén álltak a cseréptetős vagy fazsindelyes magas házak, a jellegzetes brassói kémények százaival (51. ábra).

A brassói és brassóvidéki szász házak meglehetősen egyszerűek. A ház alaprajza egyszerű téglalak, rövidebbik oldalával az utcára. A magas földszintes épület közepén levő konyhához gyakran szárnytetővel fedett lépcsőn mehettünk fel. A ház teteje rendszeren bakdúcos, szarufás, egyszerű fedélszék, a szarufákat ollós csappal illesztik. A ház

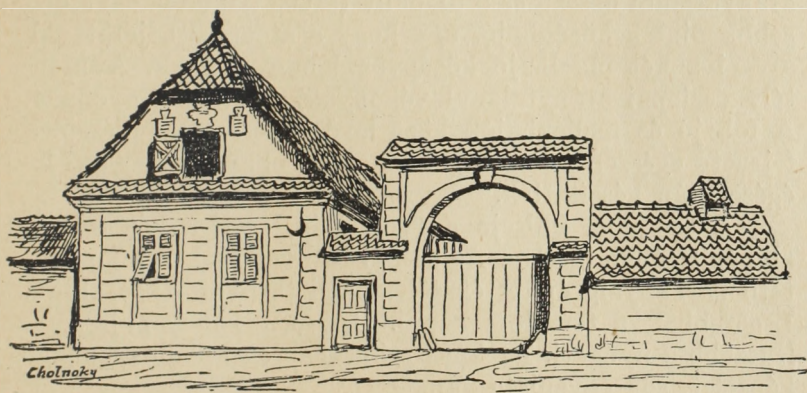
tűzfala az utcára néz, a fedél félig kontyfedéllé van levágva (52. ábra). Így igen jellemző homlokzat keletkezik az utcán, amelyet ezerszer és ezerszer látunk ismétlődni. A tető a tűzfal elé nyúlik, a tűzfalon padlásablakok vannak. Az utcai főfal tetején, tehát a tűzfal alsó szélén szemöldökpárkány fut végig. A főtípuson két nagy utcai ablak van, alattuk lábazati párkány és legalul pinceablakok. A homlokzat szemöldökpárkányával egybefut az udvar magas utcai kőkerítésének fedőpárkánya, de az udvar szűk, ez a fal rövid s legnagyobb részét a nagy, boltíves, mindig barátságtalanul zárt kapu foglalja el. A nagy kapu szárnyának egy darabja van néha kis kapunak kidolgozva, néha külön kiskapu is van, ha a fal elég hosszú.

Ilyen típusú képeket lehet látni mindenfelé, ahol szoktak lakni. Kolozsvárott is maradt még néhány. De különösen itt a Barcaságban szinte meglepő az egyéni gondolat teljes hiányával épült, pontosan egyforma házak sivar sorozatának sokszoros ismétlődése. Barcarozsnyó, Feketehalom, Prázsmár stb. tökéletesen egyforma házakból áll. A falu belsejében csak éppen a ház, kocsiszín és némi kamrák vannak. A csűrök mind a falu szélén sorakoznak. A falvak nagyon tiszták, de a zárkózottság meg a gyerekhány miatt szomorúak. Itt-ott egy-egy szentimentális felírás, kétsoros vers díszíti a ház falát.

Ebből a típusból fejlődtek ki a jellemző brassói házak. A félkontyfedélből manzard-tető lesz, a ház emeletessé magasodik, minden emeletet végigfutó szemöldökpárkány fejez be. Ha a ház hosszabbik oldalával fordul az utca felé, akkor méginkább manzard-teteje szokott lenni s az alsó tetőn nagy, nyeregtetős ablakok vannak, a felső tetőn pedig padlásablakok. Ma már minden ház téglából vagy kőből van s a tetőt okvetlenül cserépszindely fedi, mert azelőtt sok faház volt és sok fazsindely, s bizony akkor a város sokat szenvedett a tűzvésztől. 1889-ben jártam először Brassóban, akkor még a Kapu-utcán nagy, függőleges falú árokban folyt a bolgárszegi patak vize s az árok vastag pallókkal volt fedve, de lehetett hallani alul a víz

zúgását. Ilyen csatorna volt a többi lejtős utcában is. A rendes vízvezeték is, meg a villamos világítást is aránylag nagyon későn vezették be, a világháború idején még nem volt villamos világítás általánosan bevezetve.

A város főterén áll a Városháza, meglehetősen ízléstelen, összevissza stílusban. Van abban gót, renaissance és barokk csúnyán összekeverve. Csak messziről elég festőies a tornyos épület (53. kép). Annál szebb a Fekete-templom. Első pillanatra az ember nem érti, miért építették oda, a főtér délnyugati sarkán kívül, de a környező épületek elhelye-

52. ábra. A szász házak általános típusa.

zése s a templom délnyugati oldalán levő Honterus-udvar elárulja, hogy a templomot körülvevő épületek tulajdonképpen a templomerőd maradványai. Erős várrá csoportosult épületek vették körül a templomot, mint Szebenben és Medgyesen is. A Honterus-gimnázium és múzeumépület is ennek a maradványa. A templomerődöt sáncárokkal is körül lehetett venni s majdnem bizonyos, hogy ezt az árkot a Köszörús-patak vizével töltötték meg s ennek az elágaztatásnak volt a lefolyása az a nyílt árok, amely a Kapu utcán futott végig s a Tömös malomárába (?) torkolt.

A templomot 1383 és 1424 közt gót ízlésben építették faragott kövekből. A rossz homokkövek valószínűleg a

Persányi-hegységből származnak. A templom két tornyát nem építették föl, csak alsó részüket, már dísztelenül. Csak az egyik torony magasbodik túl a tetőereszen, sőt ezt az 1689. évi tűzvész után egészen ízléstelen, a templomhoz nem illő toronytetővel fedték be. Ugyanazt az ízléstelenséget követték el vele, mint a városházával meg a szép kapuk lebontásával. Egyébként a templom nagyon szép (54. kép) kívülről, de annál kevésbbé kielégítő a belseje. A templom 88·9 méter hosszú és ebből 41·5 méter jut a hajóra és 31·5 méter a szentélyre, tehát a szentély aránytalanul hosszú és a diadalív (arcus triumphalis) szélesebb, mint a középhajó, úgy hogy a szentély bejáratának sarkai a két oldalhajó középvonalában vannak. A szentély oszlopai aránytalanul vékonyak, a boltozat nyomott. A főhajó és mellékhajók közt levő pillérsorok pilléreinek fejezete egészen ízléstelen. Ezeket azonban a templom leégése után készítették.

A templom külseje nagyon szép, csak a két torony alapépítménye idétlen. Az északi tornyot csak a templomtető párkányáig építették föl, a déli tornyot magasabbra. Legszebbek a templom kapui. Összesen hat kapuja van, legszebb a nyugati. Ezeknek stílusában szabadon csapongó képzelet, sok egyéniség van.

A templom belső berendezését nem fejezték be, amikor a brassói szászok áttértek a református vallásra, tehát a további díszítés elmaradt. Helyette ízléstelen fakórusokat stb. építettek bele s ezzel a belső hatást teljesen tönkretették.

Nagyon érdekes a brassói Szent Bertalan-templom Óbrassóban. Ez a templom határozottan román ízlésű volt eredetileg s csak később alakították át egyes részleteit gótikussá, bizonyosan akkor, amikor a templomot ért valamiféle katasztrófa után restaurálni kellett. A háromhajós és kereszthajós bazilika oldalablakai köríves lezárásúak, a tetőeresz alatt végigfutó párkány kétségtelenül román ízlésű, de a szentély ablakait átépítették gótikussá. A templom belsejében a zömök pilléreket átkötő ívek félkörösek,

tehát kétségtelenül román ízlésűek. Pasteiner Gyula a templomot átmeneti ízlésűnek tartja, de ez tévedés; a tiszta román és a tiszta gót részletek éles ellentétben keverednek a templomban, tehát nem átmeneti ízlésűnek, hanem átépítettnek kell a templomot mondanunk. Mivel a százok román ízlésben már nem építkeztek, tehát ez a templom kétségtelenül bizonyítja, hogy a százok betelepítése előtt itt elég gazdag magyar város volt, hogy ilyen nagy templomot tudjon építeni (55. kép).

Brassóban, tehát a városban magában is van látnivaló, érdekesek a szűk utcák, magas házak, magas nyeregtetők és manzard-tetők, temérdek kémény stb., de még sincs a városban annyi műemlék, mint az ember elvárhatná. A várost igazán érdekessé környezete teszi. Közvetlen környezete is nagyon tanulságos, nagyon szép, de még szebb távolabb levő környezete, az a bájos, helyenkint nagyszerű hegykoszorú, ami a Barcaságot és Háromszéket körülkoszorúzza.

VII. KÉP.

A brassóvidéki hegyek.

A legközelebbi szép séta a Cenk tetejére vezet. Gyönyörű erdőben, mintaszerű gondossággal fenntartott, kigyózó úton sétálhatunk föl a majdnem 1000 méter magas tetőre. A város főtere 592 méter magasan van a tengerszint fölött, a hegytető 957 méter magas, tehát 365 métert kell másznunk (a Gellérthegyre a Dunaparttól 112 métert). Alig vesszük észre a tekintélyes emelkedést, olyan szép az erdő és olyan gyönyörű egyes helyeken a kilátás. A hegy jurakori mészkőből van, azért oly meredek. A tetején a legmeredekebb s ott a sziklafalban kis barlangodú is van (Bethlen-barlang), ezt kocsma foglalta le. A hegy tetején a hajdani Brassovia várának csak alapfal-maradványai vannak. A legmagasabb tetőn állt a millenáris emlék, egy oszlop tetején Árpád szobrával. A románok ledöntötték s a posztamentumot felrobbantották, most szomorúan fest a dolog, nem tudom, megvan-e még ebben az állapotban.

A Cenk tetejéről a város úgy látszik alattunk, mintha repülőgépről néznők. Innen látszik csak a remekül elfészkelődött város és a falak felismerhető vonalán belül a város sűrű beépítettsége.

Messze ellátni észak felé Óbrassóra és a kinyúló hegynyúlványra. Messze hátul a Barcaság síkja elvész a rendes homályban, de tiszta időben jól látni a Baróti-hegység déli végét, sőt Szentpéter és Szászhermány falvakat is. A hegy délkeleti oldala talán még meredekebb, mint az északnyugati. Errefelé is le lehet menni, nagy kerülővel, de az út megérdemli a fáradságot. Lejutunk a Rakodóvölgybe. Nagyon érdekes, lakatlan völgy ez. Rongyos kis

patak folyt hajdan benne, de ennek forrásait fogták be a vízvezetékbe. A vizet aztán a Cenk oldalán körülvezetik, úgy jut be a városba, persze mélyen eltemetett, hatalmas csövekben. A Rakodó-völgyben az az érdekes, hogy valami 12 régi halastó duzzasztógátját lehet benne látni, még egészen jó állapotban. A dugások (duzzasztógátak) biztosan bronzkoriak, de ásatások még nem történtek (56. kép).

A Cenk gerince messze elnyúlik délnyugatra s bár néhány völgy barázdálja a gerincet, elvezet az bennünket a *Keresztény-havasra* (1802 méter, a szászok Schulernek nevezik). Nagy, fokozatosan bővített menedékház fogad ott bennünket, valóságos hotel. Sokan járnak oda nyaralni. Nincs éppen a legmagasabb tetőn, a szél onnan ledobná, hanem egy kis hajlatban, szép régi fenyőerdőben. A hegytető mészkőből van, de valami különös formákat nem mutat. A kilátás róla nagyszerű. Különösen a Királykő hosszú, éles mészkőtaraja nagyszerűen látszik. A Nagy-Királykő észak-déli irányú hosszú taraj, a Kis-Királykő erre merőlegesen álló mészkőtaraj s a Nagy-Királykő északi végéhez csatlakozik, úgy hogy a Nagy-Királykő északi végétől kelet felé nyúlik el. Ezen a gerincen tör keresztül a Propásta nevű, beszakadt barlangi eredetű, helyenkint egészen függőleges falú sziklaszakadék. Ezt innen, a Keresztény-havasról úgy lehet látni, mintha repülőgépről néznénk. A Királykő csoportját a Törösvári-hágó lealacsonyodó nyerge választja el a kolosszális Bucsecs-tömegtől. Csak azon csodálkozunk, hogy a Bucsecsnek nincsenek csúcsai, hanem olyan, mintha a természet valami óriási emlékműnek a talapzatát megépítette volna, de már az emlékművet nem. A hegység innen bár halavány színfoltnak látszik, gondos megtekintéssel mégis felismerjük rajta a glaciális teknővölgyeket.

Nyugat felé a Cenk tűnik fel nagy messzeségben, de jellemző, szép alakja a tájkép egyik fénypontja. Észak felé ellátunk a Barcaság síkságára, de már csak sejteni lehet inkább, mint valóban látni.

A Bucsecs innen délnyugatra, mintegy 15 km. távolságban van. Legmagasabb pontja 2508 méter a tenger-

szint fölött. Legkönnyebb feljutni rá a Vidombák völgyén. Ezen fölfelé menet érjük el a Malojesti-menedékházat.

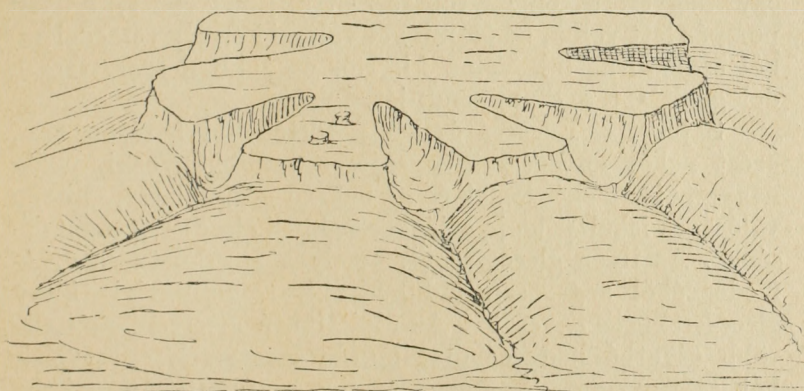
Nagyon tanulságos, szép képet mutat a Bucsecs a Nagyköhavas és a Tömösi-hágó felől. Innen látni meg, hogy a hatalmas hegytömeg vízszintes rétegekből épült föl. Igen kemény konglomerátum (összecementezett kavics) rétegek fekszenek itt szépen sorjában egymás fölött, betakarva a konglomerátumnál fiatalabb homokkő rettenetesen összegyűrt és letarolt tönkjét. Csodálatos, hogy ezen a gyűrt alapon véletlenül milyen tökéletesen vízszintesen fekszenek a rétegek. Ez a vízszintes fekvés az oka, hogy a hegy ilyen magasra kiemelve megmaradt és nem pusztult le. A teteje igen szép, vízszintes fennsík, általában kerekded alaprajza van s a konglomerátum minden oldalon igen meredek, majdnem függőleges falakkal végződik a lankásabb vidék felé, a homokkő puhább, tehát lankásabb lejtőire. Csak a déli oldalon csatlakozik hozzá egy hatalmas mészkőszirt, ebbe van belevágódva az érdekes Jalomicavölgy.

A jégkorszakban a hegy fennsíkját vastag csonthó-süveg takarta s ebből sugarasan indultak le a gleccserek. Rendkívül szabályos, glaciális völgyteknők keletkeztek a gleccserek nyomán a vízszintes rétegekben. Szinte bámulattal állunk meg az ilyen völgyteknők fejénél. Az általános elrendezést az 57. ábra tömbszelvénye mutatja. A teknő-völgyek oldalán tompa lépcsőfokok módjára ugranak elő az egyes rétegek. Aki nem hiszi el, hogy ezeket a völgyeket a jég vájta ki, az itt meggyőződhetik róla, mert a völgyek óriási nagyok és vakon végződnek hirtelen, igazi kárfülkékkel a fennsík érintetlen peremén.

Nem lehetnek egészen érintetlenek a rétegek, mert fenn, a fennsíkon több kis maradvány tanúskodik róla, hogy már lepusztult néhány réteg. A lepusztítást valószínűleg a csonthó-takaró kezdte meg, de kétségtelenül a szél fejezte be, mert a maradványokon igen erősen látni a szél hatását (58. kép).

Egy alkalommal fenn jártam a fennsíkon és tanulmányoztam a glaciális teknővölgyek alakját egyik turista-

társammal. A kis menedékház körül jártunk már, hogy megpihenjünk. A kis menedékkunyhó az egyik sziklamaradványhoz van hozzátapasztva, hogy a szél le ne hordja. De mielőtt elérhettük volna a menedékházat, erős vihar tört ki. A Nap lenyugvóban volt, az égen vastag rétegfelhők sötétlettek, de nem gondoltuk volna, hogy szél lesz, hisz köröskörül messze el lehetett látni a környező hegyvidékre. Zivatar ki volt zárva, tehát mit sem sejtettünk. Egyszerre rohant ránk a vihar, le kellett a földre feküdnünk, hogy fel ne döntsön bennünket.

57. ábra. A gleccservájta teknővölgyek elhelyezkedése a Bucsecs fennsíkszerű tömegén.

Négykézláb mászva kellett a völgyteknő felé igyekeznünk, hogy mielőtt besötétedik, lejussunk a menedékházba. Csakhogy ez nehéz feladat volt, mert a szél ellen kellett másznunk, a szél pedig felkapott durva homokot és apró kavicsot s azzal olyan pergőtűzet indított ellenünk, hogy csak mélyen a szemünkre húzott süveggel tudtunk előre mászni. Szerencsésen elértük a teknővölgyet s a meredek turistaúton hamar szélvédett helyre jutottunk. Ekkor láttam és tapasztaltam, hogy milyen rettenetes ereje tud lenni a szélnek a hegytetőkön és hogy a felkapott hordalékkal milyen erős támadást intézhet a sziklák ellen! Most

láttam csak, hogy valóban milyen óriási pusztító hatása lehet a szélnek.

A vihar miatt annyira megkéstünk, hogy a menedékházban volt társaság aggódni kezdett sorsunkért, ismerve a szélvihar borzalmas erejét. Ezért mentőexpedíciót szerveztek s viharlámpákkal, recsegő trombitával felszerelve indultak keresésünkre, de alig fordultak ki a menedékház udvaráról, máris szembetalálkoztak velünk. Mi nagyon szépen megköszöntük a remekül szervezett mentőexpedíciót, de ők kissé lehangoltan kísérték vissza, mondván, hogy egy nagyszerű élménytől fosztottuk meg őket, milyen pompás lett volna, ha ők minket valami komoly veszedelemből szabadíthattak volna ki. No, én jobban szerettem a dolognak ezt a «happyend»-jét.

Sajnos, a Bucsecs éppen a történelmi határon van, azért nehéz az egészet egységesen tanulmányozni, pedig nagyon is megérdemelné a beható vizsgálatot, hiszen valóságos iskolapéldája a jégkorszakbeli gleccserek működésének. Az ilyen gleccsereket, amelyek egy közös csonthómedencéből sugarasan indulnak ki, skandináviai típusú gleccsereknek nevezzük. Az alpi típusú gleccserek mindig több csonthó-medencéből kiinduló gleccserek egyesüléséből származnak. A Bucsecs eljegesedése tehát egészen kivételes hazánkban, mert ez az egyetlen skandináviai típusú eljegesedés.

A Keresztény-havas és a Bucsecs hegysorozatát a Tömösi-völgy elválasztja a *Nagykő-havas* csoportjától. Ez a nagyszerű hegy a lehető legbonyolultabb felépítésű (59. kép). Mészköőriások és konglomerátum kolosszusok vannak benne összevissza dobálva, mintha csak erővel keverték volna őket össze. Nincs az a geológus, aki ennek a hegynak szerkezetét pontosan térképezni és megmagyarázni tudná! Éppen e miatt hihetetlenül érdekes és szép részletei vannak. Legnagyobb magassága csak 1840 méter, de sok csúcsra, tetőre bomlik szét s mivel az egyik konglomerátumból, a másik meg mészkőből van, nagyon különböznek egymástól. A legmagasabb és legmeredekebb csúcsok mindig mészkövek.

Az E. K. E. (Erdélyi Kárpát-Egylet) szép menedékházat épített a Nagykö-havasra, de a románok az 1915. évi betörésük alkalmával felgyújtották s a menedékháznak csak szomorú romjai maradtak. Később az E. K. E. újra felépítette a menedékházat s ma szebb, mint volt.

A Nagykö-havas déli végén nagyon érdekes mészkősziklaszoros van. Ez igazán «hasadék». T. i. a mészkő-rögök egyike valóban elhasadt és az egyik fele kissé eltolódott s a hasadék most úgy kitágult, hogy egy ember éppen belefér. A turisták létrákat tettek a hasadékba, azért nevezik Hétlétrás-szakadéknak (a szászok Tamina-hasadék-nak nevezik). (60. kép.) Érdekes, hogy vele egészen egy irányban van a Keresztény-havas déli lejtőjén levő Lidérc-hasadék, valószínűleg ugyanilyen képződmény, de ezt nem ismerem, leírásai pedig hasznavehetetlenek.

A Nagykö-havas északi lábánál meglepő sorozatban épült össze a csángó hétfalu. A falusor keleti végén jön elő az Ósánci-völgyből a Tatrang, a Feketeügy egyik legnagyobb mellékfolyója. Ennek mellékfolyója a Garcsin-patak s ennek völgye határolja keleten a Nagykö-havas csoportját. Rajta túl keletre nagyon bonyolult homokkőhegységen kell átmásznunk, ha a vidék egyik legremekebb hegyképződményéhez, a Csukáshoz akarunk jutni. Az Ósánci szűk szorosból kelet felé kiemelkedve, először a Teszla nevű meredek mészkőpiramist pillantjuk meg. A mészkő igen különlegesen viselkedik a lepusztító erővel szemben, azért rendszeren kiugrik a tájkép keretéből. Ebben a tekintetben éppen a Kárpátok egész láncolata a legtanulságosabb. A Kárpátok széles homokkő-övezetének belső oldalán Dévénytől egészen Eperjes vidékéig 4000 darab mészkőszikret olvastak meg a geológusok. Egyesek nagy hegyek, a legtöbb egy-egy vakmerő sziklaszál, de nagyon sok olyan, mint valami kisebb-nagyobb ház. A sok mészkőszikret helyenkint úgy sorakozik egymás után, mintha mesterségesen rakták volna őket sorba. A legmerészebbeken, legszebbeken rendszeren várrom ékeskedik. Elkezdhetjük a sorozatot a Duna és Morava egyesülésénél álló Dévényi-várral, aztán

folytatása a Kis-Kárpátok külső oldalain Detrekő-vára, majd a Fehér-hegységben hatalmas nagy darabja takarja el a Kis-Kárpátok északi végét. Ezen a legnagyobb mészkődarabon áll Csejthe-vára meg Temetvény-vára. Ezentúl a Vág-völgyben folytatódik a sorozat: Beckó-vára, Trencsén-, Oroszlánkő-, Vág-Beszterce-vára, folytatása benn az Árva-medencében Árva-vára, aztán a Magas-Tátra északi oldalán van a folytatása a sorozatnak s a Dunajec áttörésénél van talán a legnagyszerűbb csoport. Legnagyobb darab a Korona-hegy. De ezentúl is nagyon szép: Nedec-, Lubló-vára, majd a Pieninek sziklasorozata fejezi be ezt az északnyugati, mesés koszorút. De folytatása megvan ezen is túl: a homonnai-szirt meg néhány más szirt az Északkeleti-Kárpátokban csak azért van ott, hogy ne felejtjük el a természetnek ezt a nagyszerű alkotását! A Máramarosi-medencén túl érünk Erdély földjére. Borszéknél már találkozzunk ezekkel a szép mészkőrögökkel, az egyikre egy művésznő, jól védett hajlatban, gyönyörű Mária-képet festett.

A Korona-hegy csoportjával vetekedik a Gyergyói mészkőszirtek fantasztikus gyülekezete a Gyilkos-tó körül. Ott a Nagy-Cohárd, a Kis-Cohárd, a Vöröskő, a Gyilkoskő, az Oltárkő, az Öcsémtető stb., mind egy-egy remek emlékműve a természetnek. Innen délre, a szétágazó homokkőláncok legnyugatibb ágát, a Persányi-hegységet is mészkőszirtek tarkázzák. Ezek egyikében van a Homoród-Almási-barlang s a lánc legvégét impozáns nagyszerűséggel fejezi be az utolsó mészkőszirt, a legmagasabb valamennyi közt, a Királykő.

De a másik három homokkőláncot is díszítik mészkőszirtek, ezek közé tartoznak a brassói hegyek mészkődarabjai, a Fortyogó, a Függőkő, a Cenk, a Salamon-szikla, a Keresztény-havas és a Nagykö-havas mészkőrögei. A harmadik vonulatnak díszé a Teszla. Mintha csak valahol Szepes vármegyében látnánk a Kárpátok jól ismert mészkőszirtjeit.

A Keleti-Kárpátoknak ez a szétágazó része még valami

nagyon érdekes dolgot tár a természetbarát szeme elé. Amikor a homokkő összegyűrődött, akkor a benne vagy alatta levő mészkőrétegek nem gyűrődtek össze, hanem mint sokkal ridegebb, keményebb dolgok, a ráncok, redők közül kitolódtak, kiemelkedtek s most időtlenül, megviselten, összevissza törve fekszenek a gyorsan lepusztuló homokkő-redők tetején. Valószínű, hogy eredetileg nem emelkedtek így ki, mint ma látjuk, hanem bele voltak gyömöszölve a homokkő-redők közé, ámde a homokkő sokkal gyorsabban pusztul, mint a mészkő, azért lepusztult a homokkő a szirt oldaláról és esetleg tetejéről is, és azt mondhatjuk, hogy kipreparálódtak a puhább ágyazásból. Azt mondhatjuk tehát, hogy hegyszerkezeti (tektonikus) szempontból rögök, de morfológiai szempontból kőbörcök, Kőbörcknek nevezzük azokat a környezetükből meredeken kiemelkedő sziklákat, amelyek keménységük, ellenállóképességük miatt nem pusztultak még le, hanem a lankás lejtőjű környezetből kiemelkednek.

No mármost a Keleti-Kárpátoknak ezen a szétágazó részén azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a mészkő, hanem a kemény konglomerátum is így viselkedik. Tehát itt a konglomerátumot is szirtes fekvésben találjuk! Lehet, hogy a Kárpátok többi részén is megtalálható ez a jelenség, legalább a Szulyói-völgy nagyszerű konglomerátum-szikláit ezt a benyomást keltik, de ott még ezt a kérdést nem tanulmányozták.

Itt azonban a konglomerátum-szirteknek olyan gyűjteménye van, amilyent az egész világon alig találhatnánk még valahol. A legnagyobb, leghatalmasabb a Bucsecs. Erről már szóltunk. Említettük azt a sok konglomerátum-szirtet is, amelyek a brassói hegyek mészkőszirtjeivel olyan kibogozhatatlanul össze vannak gyömöszölve.

A Bucsecsnél nem nagyobb, de formájára nézve a legszebb konglomerátum-szirtünk a *Csukás*. Ez a legmagasabb pontján 1958 méter magas, gigantikus sziklacsoport egész hazánknak egyik legnagyobb ékessége.

Tudjuk, hogy a konglomerátum kavicsból lett úgy,

hogy a kavicsszemeket valami ragasztó anyag keményen összecementezte. Ragasztó anyag lehet a mészkő, vagy például valami hidrokvarcit (vízből kivált silícium-dioxid valamivel színezve. Ilyenek az opálok, a kalcedon, karneol stb.). Ha ilyen hidrokvarcit ragasztja össze a kavicsszemeket, akkor roppant kemény kőzet keletkezik s a ragasztó anyag keményebb, mint a kavicsszemek legnagyobb része. A Csukás konglomerátumát mészkő tapasztja össze. A kavicsszemek közt vannak borsónyiak, dió-nagyságúak, de van sok ökölnyi s néha fejnagyságú is! Azonkívül a kavicsok nagyon különböző keménységűek, helyesebben mondva, különböző ellenállóképességűek, s ezért a kőzet egyenetlenül pusztul, helyenkint igen ellenálló részletei vannak, máshol meg könnyen pusztulnak.

Ezért aztán meglepően változatos és csodálatos alakzatok keletkeznek (61. kép). Aki csak teheti, ajánlom, hogy sétáljon föl a Csukásra és nézze meg jól a sziklaformákat, mert ilyeneket rendszeren csak a sivatagokon lehet látni. Ott t. i. sok a konglomerátum s mivel a sivatagi lepusztító erők nagyon is válogatósak, t. i. nagy különbség mutatkozik a pusztulás gyorsaságában a kőzet minősége szerint, azért ott is mindenféle kőbörccök, kőbálványok, sziklagombák, ingókövek stb. keletkeznek, nem csak konglomerátumból, hanem minden erre alkalmas kőzetből, pl. gránitból, eruptívus kőzetekből stb.

A Csukás sziklaformái felülmúlják a legcsapongóbb képzeletet. Sajnos, nincsenek még róla igazán jó, részletes fényképfelvételeink, csak saját felvételeimből tudnék néhányat bemutatni. A hegyen nincs menedékház, ezért nem kényelmes a meglátogatása. Ha az Ósánci-völgyből dél-előtt felsétálunk rá, akkor délután már sietnünk kell vissza, hogy valami tűrhető éjjeli szálláshoz jussunk. Így nem igen marad idő a fényképezésre. Amikor fenn jártam rajta, bámulattal vettem észre, hogy a romániai oldalról szép kocsuiút vezet föl az éppen a határon álló csúcsra. Ezen vitték föl annak idején Károly királyt a románok, hogy megmutassák neki az «ígéret földjét», de Károly király

nem mutatott hajlandóságot ilyen jogtalan rablásra és árulásra.

A sziklaformák részletes tanulmányozása hálás feladat volna valamelyik fiatal geografusunknak. A rétegzés és azután a hasadások iránya mindenesetre beleszól a formák kialakulásába, de olyan keveredés van, hogy ezek az irányítások alig vehetők észre. Sokkal erősebb hatása van a közet keménységének, s ez ismeretlen módon és ismeretlen okokból olyan változatos, hogy ezt tekinthetjük a remek csoportozatok fő kialakító művészenek. A kavicsszemek közetminősége kevesebb jelentőségű. A legfontosabb az összeragasztás szilárdságában mutatkozó változatoság. A lepusztító erők közt mindenesetre a legfontosabb az eső és hó, de nem tudom, hogy nem hatalmasabb-e most már a szél munkája. Kétségtelen, hogy a hegy föl-emelt tönk volt, az első időkben a folyóvíz munkája volt a fő lepusztító erő. De ma már, amikor megmászhatatlan meredekségű sziklafokok sűrű sorozatában áll az, ami még megmaradt, most már mindenesetre a szél az egyik legfőbb pusztító erő. Gondoljunk csak arra a viharra, amelyet a Bucsecs tetején volt szerencsém észlelhetni. A Csukáson a legerősebb pusztító szél valószínűleg a nemere, de ezt nem állíthatom határozottan, a dolgot tanulmányozni kell.

Amikor fenn jártam első ízben a Csukáson, Hollerung Károly brassói tanár, kitűnő turistatársammal, akkor fenn az egyik sziklacsúcson, gyönyörű időben fogyasztottuk el ebédünket. Nagyon figyelmes volt irántam s ő «szolgáltatta föl» a kitűnő ebédet. Nem kellett ilyen anyagiassal foglalkoznom s elmerenghettem a sziklavilág szemléletében. Megjelent előttem a kép, amikor ezen a helyen valami régi hegység lábánál a krétakori tenger hullámai locsogtak, több millió évvel ezelőtt. A tenger partján, a hegyekből levándorló törmelékből vagy folyóhordta kavicsból lett azután ez a konglomerátum meg homokkő. Még akkor éltek azok az óriási hüllők, azok a szörnyeteg sauriusok, amelyeknek maradványai a sárkánymondának szolgáltattak alapot. Ekkor már kiveszőben lehettek, mert óriási

nagytermetű szörnyetegek voltak köztük, pl. 30 méter hosszú hüllők! Rendszeren a kiveszés előjele, ha valamelyik állatféle ilyen óriási termetűvé válik. (Az emberi történelemben is ilyenforma tüneményeket látunk.)

Évmilliók múltak, a vidék szárazföldré lett s megindult rajta a hegyképződés. A geológiai újkor elején hatalmas magas hegység keletkezett itt, de aztán lepusztult s körülbelül a pliocén korszakban, ezelőtt talán egymillió évvel, a lepusztult hegység tönkjei kiemelkedtek, köztük a Csukás tönkje is. De ami kiemelkedik, azt azonnal megtámadják a lepusztító erők. A pliocén korszakban hazánk éghajlata ugyan sivatagosan száraz volt, de az ilyen magas hegyekben mindig van eső és hó s kétségtelenül ezek megkezdték a lepusztítást. A pliocén után következett a pleisztocén (régí nevén diluviális) korszak s akkor megélénkült a lepusztítás. Különösen a jégkorszakban lehetett hatalmas, és kétségtelen, hogy a Csukáson is volt csonthó és talán néhány kis gleccser, de olyan karcsú sziklaszálakra bomlott már a hegy, hogy sok hó nem telepedhetett meg rajta és nagy gleccserek semmiesetre sem indulhattak le róla. Kisebbek azonban lehettek, az előttem látott völgy alakja legalább erre vallott, de a kérdést jobban tanulmányozni kell!

A jégkorszakokban lenn, a Háromszéki-síkságon ott legelészhetett a mammut, ott üldözte a farkas a rénszarvasokat s előbújt néha odújából a szörnyű barlangi medve. A második jégkorszakban talán már az ember is itt járt, hisz tudjuk, hogy a paleolit oszember nyomait megtalálták legalább is a csoklovinai barlangban.

Aztán fölmelegedett az idők járása és körülbelül ugyanazt a tájképet látta az ember már akkor, mint ma. És bár körülbelül százezer esztendeje elmúlt már, a kép azóta alig változott. Százezerszer zöldült ki tavasszal a növényzet, százezerszer nyíltak ki a virágok, százezerszer hullott le a falevél és százezerszer lepte be a hó a hegytetőket. Mi ehhez képest az ember élete? Nyomorult, fájdalmas sóhajtás! Aztán vége van! Ha minden ezer évben

ugyanerről a helyről készített volna valami emberfölötti lény filmfelvételt s azt a száz képét most gyorsan lepergetnénk, előttünk volna az a csekély változás, ami azóta történt. Ha azonban ezt az ezerévenként ismételt felvételt még a pliocén korszakban megkezdték volna, akkor ezer felvételünk volna s ez már aztán nagyszerű változásokat mutatna. Sajnos, ilyen felvételek nem készültek s a tudomány fokozatos, lassú előrenyomulással tud csak egyes képeket reprodukálni. Kicsinyek, gyengék, csak emberek vagyunk hozzá s bizony a feladat nagyon nehéz!

Ilyenféle gondolatok közt költöttem el ebédemet, amíg társam a hátam mögött pakolászott. Amikor készen voltam, felsóhajtottam, hogy de jó volna most egy csésze forró feketekávé!

Ebben a pillanatban Hollerung odafordul hozzám :

— Mennyit adnál érte?

— Akár két koronát is — mondom könnyelműen.

— Tessék!

Azzal egy csésze olyan forró kávét adott a markomba, hogy megégettem vele az ajkamat. Honnan teremtetten elő? Akkor volt ujság a termosz, én még, felhőkben járó tudós, nem ismertem s valóban elbámultam rajta. Persze rögtön szerettem volna szétszedni, hogy megnézzem a szerkezetét, de ez a borzasztóan praktikus, anyagi ember nem engedte meg!

A Csukástól nyugat felé már nincsenek ilyen feltűnő magas, különálló hegyek, mint amilyenek az eddig elmondottak voltak. Itt a homokkő veszi át az uralmat s a keleti határ felé mindjobban és jobban megmaradt az eredeti, fölemelt tönkfelület, azért a képek egyhangúak, kilátás nagyon kevés akad.

A Barcaság északi oldalán elvégződő Baróti- és Bodoki-hegységek alacsonyak, széles hátúak, nincsen rajtuk semmi különös nagyszerűség. Csak ahol ezeknek a hegyeknek tetejére települtek a Hargita-sorozat vulkánjai, ott vannak rendkívül szép és érdekes részletek, de ezekről majd a következő fejezetben számolunk be.

Még csak a Barcaság nyugati oldalán emelkedő Persányi-hegységről kell annyit elmondanom, hogy ennek a hegységnek is még meglehetősen megmaradt a fölemelt tönk alakja, pedig nagyon változatos kőzetekből van fölépítve. Homokkő, konglomerátum, mészkő és kevés vulkáni kőzet található benne s legnagyobb részét rengeteg erdő fedi. Az egyhangú hegytetők közt csak itt-ott akadunk olyan mélyebben bevágódott patak völgyre, amelynek oldalán kemény konglomerátum-sziklák meredek falai okoznak érdekesebb látnivalókat. De az egyhangúságból merészen szökkenik a magasba a Feketehalmi-hegy, ez az 1294 m magas meredek mészkőpiramis, a Cenknek mintegy átellenese. Ha az ember vasúton Kolozsvár felől érkezik a Barcaságra, Földvárnál az első, ami szembeötlik, ez a merész, erdősoldalú, pompás piramis. Szép turistaúton sétálhatunk föl rája, megérdemli, mert a kilátás leírhatatlanul nagyszerű! A szépen művelt síkság nagy falvai vannak előttünk keletre, délre s mögöttük pompás, változatos hegykuliszok sötétlenek. Dél felé a Nagy-Királykő feltétlenül ura az egész kilátásnak. Fenn, a hegy tetején kis szikladűbában eső ellen védve vagyunk s néhány pad is vár reánk. Maradhatunk napnyugtán túl is, amíg ki nem gyulladnak a barcasági falvak villanylámpásai. Brassó kissé el van takarva, de fényes kivilágítása ott csillog a messze homályban. Este viharlámpással kezünkben nyugodtan lesétálhatunk, mert az út jó, nem lehet eltéveszteni, s Feketehalom nagy szász községben biztosan találunk éjjeli pihenőhelyet.

Körültekintés közben az a szomorú gondolat nyugtalanítja élvezetünket, hogy ez hajdan, az első Árpádházi királyok idejében egészen magyar vidék volt. A szászok betelepítése meg a románok felszaporodása a magyarságot háttérbe szorította, s csak Brassó még mindig erős vára a magyarságnak, mert a város lakosságának több mint fele magyar!

VIII. KÉP.

Szent-Anna-tó.

Hazánk egyik legszebb, legérdekesebb vidéke Tusnád és Bálványosfürdő vidéke, éppen Csík vármegye és Háromszék vármegye határán, úgyhogy Tusnád még Csíkban, Bálványos pedig Háromszékben van. Ennek a rendkívül érdekes vidéknek is fénypontja a mesés Szent-Anna-tó.

Nemrég kihűlt tűzhányó-hegy kráterében foglal helyet. A kráter peremének legmagasabb pontja az 1294 m magas Nagy-Csomád, erről neveztük el az egész kialudt tűzhányót Csomádnak. A tűzhányó első, nagyobb krátere innen északkeletre volt, ebben foglal helyet az ingovánnyal egészen betemetett Mohos-tó. Úgy látszik, hogy a vulkán a Mohos-tó kráteréből történt utolsó kitörése után sokezer évig pihent, aztán újra elkezdett működni, de akkor egy oldalkráter szólamlott meg s ez hánnya ki a hamut, bombákat és ebből ömlött ki utoljára az andezit-láva, míg végre a működés abbanmaradt s a kráterben meggyűlt az esővíz. Ekkor már a főkráter nagyon elpusztult, lejtői lelankásodtak, az egészet nagyon betemette mindenféle vulkáni törmelék, az oldallejtők vízfolyásainak hordaléka stb. A Mohos vize alkalmas volt arra, hogy benne dús mocsári növényzet hatalmasodjék el s lassankint szinte egészen kiszorította a vizet.

Annál frissebb, épebb maradt a Szent-Anna-tó krátere. Meredek oldalfalai még alig lankásodtak el, a tó még 8—9 m mély (a vízállás szerint). Ez már magában föltétlenül igazolja, hogy a vulkán működése, geológiai értelemben véve, nemrégén szakadt meg. Ez a «nemrégén» annyit jelent, hogy talán még 100,000 évvel ezelőtt működött.

Talán még működött akkor is, amikor már az ősember bolyongott itt az erdőkben s kereste a sziklaodúkat. Ezt valószínűvé teszi az, hogy az Olt folyó városi terraszaiknak kavicsában id. Lóczy Lajos vulkánirapillit talált. *) E szerint tehát az utolsó interglaciális korban még működött a vulkán, már pedig akkor már a chellési típusú ősember itt volt Európában.

A vulkán fiatal korát bizonyítja az a sok vulkáni bomba, amit a hegy lejtőin lehet gyűjteni. Ezek igen jellemző, úgynevezett «kenyér-bombák». Az ilyenek nem mandula- vagy dinnye-alakúak, mint pl. a balatonvidéki bazalt-bombák, hanem szabálytalan kődarabok, de egyik felületükön olyan repedések vannak, mint a kenyér «durcái». Látszik, hogy először a lávadarab felszíne fagyott meg s amikor a belseje is megfagyott, akkor ennek a belső résznek térfogata megnövekedett s így a már meglevő kemény és félkemény kéreg összeroppedezett. Hogy ezek a bombák még mindig nem mállottak el s épen megtalálhatók a lejtő mohatakarója alatt, az is kétségtelenül bizonyítja, hogy a tűzhányó csak nemrég hajigálta ki őket.

A tűzhányó-tevékenység különben még ma sem szűnt meg egészen. Tusnádön is vannak melegvízű és ásványos források, de különösen innen keletre Bálványos-fürdőnél ott van Torja Bűdös-barlangja, a legérdekesebb szolfatárak egyike.

A Szent-Anna-tó tehát azt a mélyedést tölti be csendes, szép, tiszta vizével, amelyből hajdan pusztító robbanásokkal lövellt ki a sok vulkáni gőz és gáz és amelyből izzón folyó láva ömlött a hegy oldalára. Elmúlt a rémületnek ez az ideje. Csendesség van ezen a tájon. A hegyoldalakat beleperte a fenyőerdő, a tó kristálytiszta vize mosolyogva tükrözi vissza a kék eget, a gyorsan vonuló felhőket meg a tóra lejtő hegyoldalak sűrű fenyőerdőjének sötét zöldjét.

* Boldogult nagy mesterem szóbeli közlése. Rapillinek nevezzük a kiobbant láva levegőben megmerevedett, mogorónyi, diónyi csöppjeit, rendszeren tele levegőbuborékokkal.

A tó felszíne a tengerszint felett 950 m magasan van, tehát mintegy 340 m magasan az Olt völgye fölött ott, ahol az Olt legközelebb van hozzá. A Nagy-Csomád 1294 m

62. ábra. A Szent-Anna-tó és a ma már száraz Mohos-tó környékének térképe.

magas, tehát 344 m magas a tó felett. A kráterperem többi része alacsonyabb, de sehol sem süllyed 1000 m alá, sőt a legalacsonyabb benyergelése is 1050 m magasság körül van, éppen a tótól délre, az úgynevezett Bükszádi-nyergen.

Nem sokkal magasabb a Lázárfalvi-nyereg, vagyis az a lealacsonyodás, amelyen át a Mohos-tó medencéjébe juthatunk. Az előbbi 100 m, az utóbbi 120 m magasan van a tó felett. Így tehát valóban mély, fiatal kráter, alig van még betemetődve. A szép tó krátermedencéjét legjobban a 62. ábra térképvázlata mutatja. Ilyen szép krátert Európa kontinensének belsejében nem ismerünk, mert az Eifel-hegység Maar-jai más képződmények.

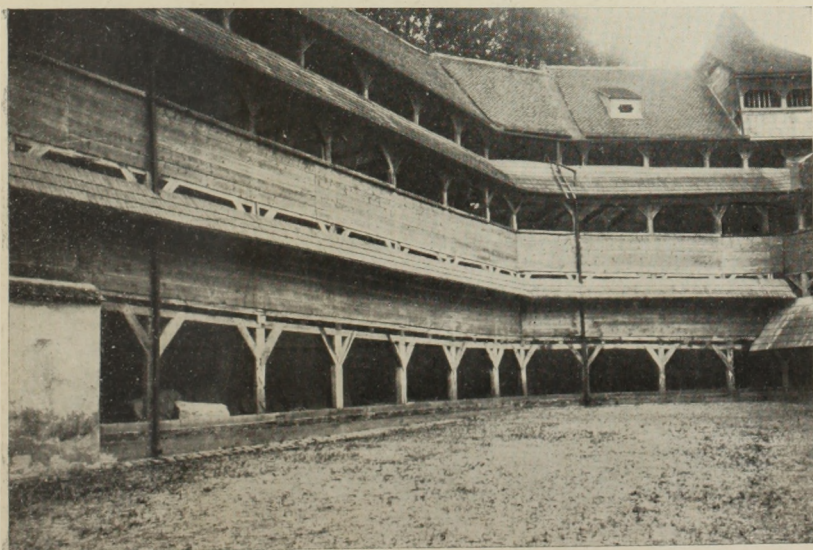
A Csomád a Hargita-vulkánsor utolsó nagy vulkánja. Ez a vulkánsor valójában a Görgényi-havasokkal, különösen az 1777 m magas, nagyszerű Mezőhavassal kezdődik, legmagasabb vulkánja az 1801 m magas Hargita, ettől délre megint nagy az 1231 m magas Nagyköbük, az 1567 m Kakuk-hegy és még közbe egész sorozat. Mindegyiknek megvan még a krátere elég épségben, egyiké-másiké szinte csodálatosan épen. És milyen kevés adat van róluk! Senki sem tanulmányozta őket valóban alaposan! Pedig ezen a tiszta székelylakta vidéken, a gyönyörű erdőkben tanulmányozni ezeket a remek formákat nem fáradság, hanem gyönyörűség!

A Hargita-vulkánsor nagyon érdekesen keletkezett, s fokozatosan nyomult előre a vulkánosság északról dél felé, s az utolsó volt a Csomád meg a Büdös-hegy. Ezeknek működésével aztán megszűnt itt az igazi vulkáni tevékenység.

A Szent-Anna-tóról el volt terjedve az a hit, hogy feneketlen és hogy valami mély üregből fakad föl a vize. Technikus koromban beúsztam a tó közepébe, 30 méter hosszú zsinórt vivén magammal s a zsinór végére egy multszázadbeli kapukulcsot kötöttem, volt legalább egy kiló. Utitársam egy erdélyi fiú, technikus iskolatársam volt s kinevetett, hogy csak 30 m hosszú zsinórt viszek, hisz a tó többszáz méter mély! A tó közepén aztán sokat méricsgéltem, tapogattam, de sehol mélyebbnek 12 méternél nem találtam. A tó fenekén igen laza növényi hulladékokból álló törmelékhalmoz van, nem nevezhetem még iszapnak sem s ebbe bele-beleakadozott a nagy kulcs,

43. kép. Lothár-vár a Vöröstoronyi szorosban.

49. kép. A Takácsok-bástyájának udvara. Menedékhely és a védők harci folyosói.

53. kép. A brassói városháza.

47. kép. Brassó a Cenkről nézve. Kilátás észak felé.

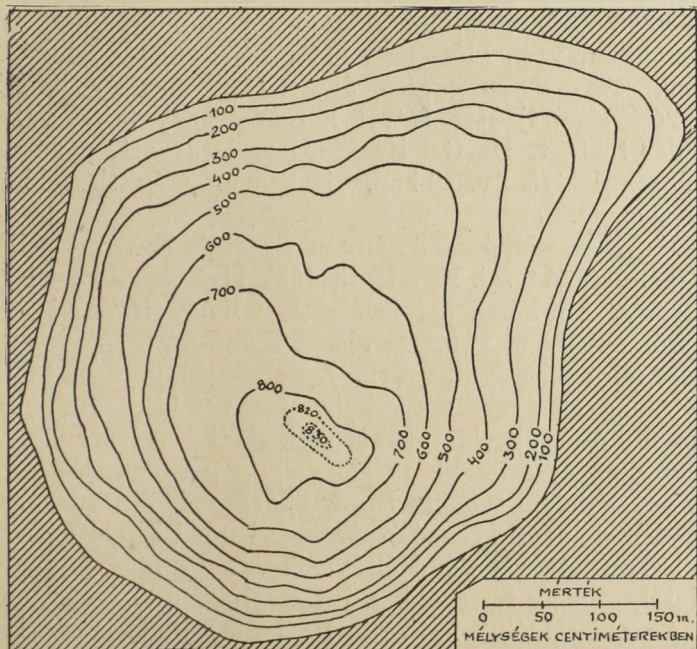

45. kép. Tóresvár.

46. kép. Salamon-sziklák Brassó fölött, a Bolgárszeg felső végén.
(Szerző fényképe.)

mélyen bele is süllyedt, úgyhogy mérésem nem lehetett tökéletes. De annyit sikerült biztosan megállapítani, hogy seholsem mélyebb 12 méternél. Erdélyi barátom nagyon elszomorodott, hogy én az ő világhíres feneketlenségüket így megfenekelem! Később, 1908-ban, kitűnő tanítványom, Gelei József pontos mélységméréseket végzett a tavon s

63. ábra. A Szent Anna-tó mélységei, dr. Gelei József mérései alapján.

ő kimutatta, hogy a legnagyobb mélység 8—9 méter közt ingadozik a vízállás szerint. Ő hosszú zsinórt fektetett keresztül a tavon 17 helyen s a zsinór mentén minden 10 m távolságban megmérte a mélységet. E szerint több mint 500 mérést végzett, a mérések helyét pontosan tudta térképezni, tehát meg lehetett rajzolni a tó mélységeinek térképét (63. ábra). Nagyon egyszerű alakja van, nem

adódott elő semmiféle meglepetés. A tó kerülete 1750 m, területe 213,910 négyszögméter s a benne levő víz mennyisége közepesen éppen 900,000 m³-re tehető.

A legcsodálatosabb az, hogy a tó vize rendkívül tiszta, olyan, mint a desztillált víz. Boldogult Fabinyi Rudolf, a kolozsvári egyetem volt kitűnő kémia-professzora meg-elemezte a vizet s kimutatta, hogy egy liter vízben összesen csak 0.02 gramm szilárd maradék van. Mészanyag csak nyomokban, vas-, klór- meg nátriumvegyületek nincsenek benne, szerves anyag csak éppen hogy mutatkozik. Első elemzése után ijedten futott hozzám, hogy talán valami tévedés történt. De Gelei másodszor is hozott, most már gondosan lezárt üvegekben, vizet s ez még tisztábbnak mutatkozott.

Ez a meglepő eredmény a Szent-Anna-tavat világ-nevezetességgé teszi. Ez a legtisztább vizű tó, ami a világon ismeretes. Általában a természetben ilyen tiszta víz csak az esőcseppekben van. De hisz a Szent-Anna-tó vize sem egyéb, mint összegyűlt esővíz. A kráter oldalajtóire hullott esővíz nagyon gyorsan és rövid úton fut le a tóba, nincs ideje a kőzetből oldatot kivenni. Ami beszivárog a kőzetekbe, az nem bukkanik elő megint a tó partján, mint más tavak körül szokott lenni, hanem mivel a tűzhányó-hegy felhalmozott láva- és tufarétegei mind kifelé lejtenek, az elszivárgott víz mind eltávozik a hegy lába felé s ott tekintélyes nagy forrásokban jut megint napvilágra. A régi természetvizsgálók mind azon törték a fejüket, hogy honnan származik a tó vize. Némelyek azt gondolták, hogy talán források vannak a tó fenekén. Voltak olyanok, akik a Mohos-tóból származtatták a vizet. A Mohos-tó 100 méterrel magasabban van, felszíne 1050 méterre van a tenger szintje fölött, tehát biztosan annak a vize szivárog át. Ez az okoskodás igen gyakran elkövetett hibát rejt magában. Mert ha úgy volna, akkor a rejtély megoldását csak elodáztuk, mert akkor meg azt kellene megmagyarázni, hogy a Mohos-tó vize honnan származik.

De nem kell ide semmiféle furfangos magyarázat:

A tó vízgyűjtő területe majdnem egészen szabályos kör, amelynek átmérője 1·6 km, tehát területe véletlenül majdnem pontosan 2 négyszögkilométer. A tó területe kereken $0\cdot214 \text{ km}^2$, tehát a vízzel el nem lepett vízgyűjtő terület $1\cdot786 \text{ km}^2$, tehát 8·3-szer akkora, mint a tó területe. Ha feltesszük, hogy a kráter belső lejtőjére hullott víznek $\frac{3}{4}$ része belejut a tóba, akkor a vízgyűjtőről hatszor annyi víz folyik bele, mint amennyi egyenesen behull a tóba. E szerint a tóba hullott esővízzel együtt 7-szer annyi víz jut bele, mintha csak magába a tóba esnék a víz. Ez annyit jelent, hogy az aránylag kevés csapadék mégsem tud egészen elpárologni, hanem meggyűlik a medencében s párolgó felülete akkora lesz, hogy éppen egyensúlyt tudjon tartani, de a kráter nem telhet meg csordultig, tehát a tónak nincs lefolyása. A Mohos-tónak sokkal nagyobb vízgyűjtője van, azért ennek időszakos lefolyása van. Rendkívül érdekes kérdések ezek! Ha pontosan megfigyelhetnők a csapadék évi mennyiségét, aztán a párolgás mennyiségét: meg tudnánk mondani, hogy mennyi víz szivárog el a tó fenekén a kőzetekben. Mert már ez a hozzávetőleges számítás is azt tanúsítja, hogy bizonyos mennyiségnek el kell szivárognia, vagy pedig az derül ki, hogy a kráterbe igen kevés eső hull. Lefolyástalan tavak a mi éghajlatunk alatt nem keletkezhetnek, mert nálunk minden évben legalább is annyi eső esik, mint amennyi elpárolog, hegyvidéken meg okvetetlenül több. Ezért a víznek el kell szivárognia s ez megint segíti megmagyarázni a víz csodálatos, meglepő tisztaságát.

A víz tisztasága miatt nem élt benne az a mikroszkopikus állatvilág, amely a nagyobb vízi állatoknak táplálékul szolgál. A vízben hiába kerestük a mi édesvízű tavainknak, például a Balatonnak nyüzsgő állatéletét és temérdek mikroszkopikus kis növényét. Nem volt ebben semmi! E miatt nem élhettek benne halak, nem volt benne az erdélyi patakok és havasi tengerszemek pisztrángja. Csigák és kagylók sem éltek a partszálen, mert nem volt a vízben mészkő-oldat, hogy abból házukat fölépíthessék.

Csak egészen közel a partszéleken láttunk a mohák közt néhány vízi rovar, de ez is olyan kevés, sőt azt is nehéz volt megmagyarázni, hogy vajjon miből éltek? Igazán kihalt, csendes volt tehát a tó környéke. Amíg föl nem építették a most a partján álló menedékházat, addig az emberi tevékenységnek csak egy kis kápolnarom volt a tanúja. Valamikor búcsújáróhellyé tették a magányos, babonás félelemmel emlegetett helyet s akkor építették a kis kápolnát. De mivel azelőtt valami pogány istentiszteleteknek volt ez a rejtett helye (?), azért a búcsújárást a tó partjára megtiltották. Szerepét Csíksomlyó vette át. Még volt egy rozoga tutaj a tavon, de biz az elsüllyedt már az ember súlya alatt. 1910 körül megpróbálták halakat telepíteni bele, de bizony a kísérlet egészen balul ütött ki, hisz ez természetes.

Az elhagyatottsága, magányossága a régiebb időkben, amikor még nem látogatta annyi turista a vidéket és még Tusnád sem volt üdülőhely, igazán megható lehetett. Olyan elrejtett hely ez itt a fenyőrengeteges, lakatlan hegyvidéken, (64. kép), hogy nem csoda, ha mindenféle mesét mondtak a tóról s a benne lakozó tündérekről. Félték is idejönni s a pásztorok is elkerülték, azt hiszem különösen azért, mert a szomjas állat nem szívesen itta a vizét, hisz a desztillált víznek nagyon rossz íze van. Amióta a tó partjára turistaszálló és vendéglő épült, azóta természetesen a tó vize szennyeződik s most már megélnek benne a beletelepített halak s velük együtt megjelentek a mi tavaink mikroszkopikus állatai és növényei s valószínűleg éppen olyan a tó állat- és növényvilága, mint minden más hazai tavunké.

Kis sétával felmehetünk a Mohos- vagy más nevén Kukujszás-(Kokojszás-)tóhoz. Ennek ingó talaja csupa növényfonadékból van. A rétnak látszó lapályon kis kerek tavacskák csillognak. Állítólag itt egy-egy fa süllyedt el, mert az ingovány-talaj egy darabig csak elbírja a fát, de ha az megnő, súlya mindig gyarapodik, egyszerscsak olyan nehéz lesz, hogy elsüllyed. Nem igen hihető ez az állítás, de sem állítani, sem tagadni nem lehet. Meg kellene alaposan vizsgálni a dolgot.

A Szent-Anna-tó vidékéről átmehetünk a hegyeken, s szép erdei vándorlás után, aki tudja az utat, eljuthat néhány óra alatt Bálványosfüredre, az 1174 m magas Büdös-hegy alatt. Ott lenn van Torja, fölötte kis homokkőhegyen állnak Bálványos-vár romjai.

Amikor a tűzhányóhegyek már megszüntették működésüket, a hegy alatt a Föld szilárd kérgébe benyomult izzóanyagok még sokáig melegen tartják ott a szilárd földkéreg mélyebb részeit, azért onnan még sokáig vízgőz, szén-savgáz, esetleg másféle gázok is feltörnek a földfelszínre. A kemény kőzetek repedéseit átjárják igen magas hőmérsékletű gőzök és gázok s ezek átalakítják a kemény kőzeteket. Ezt a tűneményt szolfatára-hatásnak nevezzük. A régen kihűlt lávákat szokták különösen ilyen szolfatára-gázok áthatni s azokban mállást idéznek elő. A kemény földpátkristályokból puha, fehér agyag (kaolin) lesz s a kőzet könnyen pusztul, könnyen szétzúzható lesz. A gázok később már ugyanerre a tájékra úgy érkeznek meg, hogy nem tudják már a kőzetet tovább átalakítani, hanem mindenféle olyan ásványok rakódnak ki, amelyek ott lenn a mélységben gőzzé alakultak a rendkívül magas (esetleg 10,000°-os) hőmérséklet alatt. Így kerülnek a kőzetek repedéseibe az úgynevezett telérek. Körülöttük mindig elmállott a kőzet s a telérekben sokféle szilíciumtartalmú ásvány (kvarc, ametiszt, opál stb.) képződik, de ezeken kívül sok fém is. Így kerül a felszín közelébe, a telérekbe az arany, az ezüst, az ólom stb., mert ezek különben csak igen-igen nagy mélységekben, az úgynevezett centroszféra felszínén lehetnek otthon.

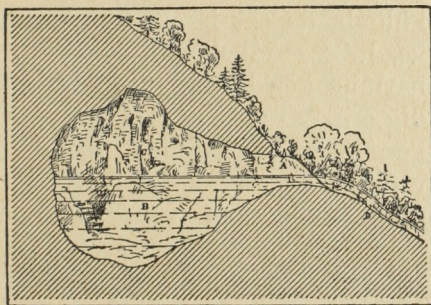
Még későbbben már ezek a nagy hőmérsékletek megszeliidülnek. Már gőz nem tör elő, csak a felsőbb rétegekbe hatolt vízgőz meleggé teszi a talajvizet s melegforrások bukkannak elő, olyan helyeken, ahol hidegvízforrás is előjöhethet. Amíg ezek a melegforrások igen forrók, addig megtörténhet velük, hogy időszakosan szökő források, gejzirek lesznek. Később ez elhalkul s csak a csendes melegvíz buzog föl, néha tekintélyes mennyiségben. Az ilyen

nagy mennyiségű melegvíz feltörése még mindig nagy mélységből jut a felszínre, csak a kisebb melegforrásokról mondhatjuk, hogy fölmelegített talajvizek. Határozottan sohasem lehet mondani, mert nem lehet megmondani a melegforrás vizéről, hogy mennyi benne a nagy mélységből előtörő forró víz, és mennyi a hideg talajvíz! Nagy mélységről kell ezeknek a meleg vizeknek is feltörniök, mert rendesen olyan sok sót, ásványi oldatot hoznak magukkal, hogy ezt csak igen magas hőmérsékleten, igen nagy mélységben szerezhették.

A Csomád alatt, Tusnádon kilenc ásványvízforrást használnak a különböző fürdőkhöz. Ezek mind szénsavas, vasas és sós ásványvizek, kissé langyosak, a Rezső-forrás 23° hőmérsékletű. Őszintén megvallva én nem nagyon hittem az ilyen források gyógyító hatásában. Balatonfüreden szoktam nyaralni s minthogy balatoni ember vagyok, gyerekkoromban rengeteget fürödtem a tóban, de ma már csak akkor fürdöm benne, ha beleesek. Tisztálkodni azonban kell, tehát szénsavas fürdőket szoktam kérni. A szénsavas fürdőben feltűnt, hogy a szénsavgáz milyen parányi, apró gyöngyökben válik ki, nem úgy, mint a szénsavval mesterségesen telített szóдавízből vagy kristályvízből. Amint hozzáértők elmondták, nem is lehet mesterséges szénsavtelítéssel azt elérni, hogy a szénsavgáz ilyen apró gyöngyökben szabaduljon ki, mint a természetes ásványvizekből. Mi lehet az oka, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy 10 perces fürdés után olyan bágyadtság lepett meg, amilyent soha melegfürdő után nem éreztem, hisz Budapesten az ember majdnem minden másnap, harmadnap fürdik, néha tíz percnél jóval több időt töltök a melegvízben s mégsem éreztem soha ezt a bágyadtságot. Van tehát hatása, lehet tehát gyógyító hatása is. Mégis azt hiszem, hogy a fő gyógyító hatás abban van, hogy az ilyen gyönyörű, tisztalevegőjű üdülőhelyen, mint Tusnád, az emberek sokat vannak a szabadban, éri őket napsütés és szél, meleg és hideg, sokkal többet mozognak és sokkal jobban táplálkoznak.

Ez a sok szénsavas, vasas, sós és melegvizű forrás mindenesetre vulkáni utóhatás. Ugyanide tartoznak azok a források és gázkitörések is, amelyeket Torja határában ismerünk. Ilyenek a Fidelis-forrás, Károly-forrás, Timsós-forrás, Várpád-forrás stb. De legérdekesebb a Bűdös-barlang.

Ez zacskószerűen benyúló barlangüreg a mállott andezitben. Hogy ez a tekintélyes nagyságú, mintegy 6 méter magas és 8—10 méter széles, lombik-alakú üreg hogyan keletkezett, kissé nehéz elképzelni. Nem tudom más magyarázatát adni, mint azt, hogy itt hajdan olyan erős volt a gázkitörés, hogy a mállott kőzetben nagy utat tudott magának kitakarítani, aztán ezt az utat a legporlékonyabb helyen ilyen üreggé tágította ki. Valóságos gáz-kráter ez, a szerint kialakulva, hogy milyen mértékben volt elmállva az andezit. Ma már a gázkitörés megcsendesedett. A barlang metszetét, hozzávetőlegesen, a

65. ábra.

A Torjai Bűdös-barlang vázlatos metszete.

65. ábra mutatja. A barlang mélyebb részét egészen betölti a gáz. A «gáztó» legnagyobb mélysége körülbelül 3 m 70 cm. A sűrű szénsavgáz aztán a barlang szűk nyílásain kifolyik, mintegy 30—40 cm mély gázrétegben, s úgy folyt le azelőtt a hegyoldalon, a kis madarak és állatkák halálos veszedelmére.

A szénsavgáz az egész kiömlő gázkeveréknek 95·49%-át teszi. Rajta kívül van még a keverékben 0·56% kénhidrogénium, 0·01% oxigénium és 3·64% nitrogénium.*) Az összes kiömlő gáz mennyisége nem nagy, évenként 723,000 köbméter szénsavgáz és 4200 köbméter kénhidrogénium. Mind-

* Dr. Illosvay Lajos megállapítása szerint.

azáltal bőven elegendő mennyiség ahhoz, hogy gyár épüljön a barlang alatt s a gázt cseppfolyósítják benne s úgy viszik kereskedésbe. A gáz mennyisége messze felülmúlja a nápolyi Kutya-barlangban előtörő szénsavgáz mennyiségét.

A kénhidrogénium a belső nyomás alól felszabadulva, kéndioxiddá oxidálódik a barlangban s egy kén-atom ilyenkor minden molekulából kiszabadul s kirakódik, «kivirágzik» a barlang falán. A barlangüregnek azon az alsó részén, amelyet a gáz megtöltve tart, a kén sárga kéreggel vonta be a falakat, úgyhogy jól lehet látni, meddig van tele a barlang gázzal. Nagyon érdekes vulkáni utótünemény, bizony sok híres külföldi, hasonló képződménynél sokkal különb, de ezt is elhanyagoltuk sokáig. Csak 1910 körül kezdték rendbehozni, fölépítették a szép szállót a Büdös-barlang közelében, megépítették a szénsavgyárat stb. Pedig a hely csodaszép! A Bálványos-vár romjaihoz felmenni könnyű séta s onnan a kilátás nagyszerű! A vulkáni utóhatások úgyszólván az egész Székelyföldön még mindig működésben vannak. A legdúsabb szénsavas források Borszéken törnek föl, onnan évenként több millió palack «borvizet» szállítanak szét. Igen régi iparág ez. Hajdan egyszerű székelyek foglalkoztak a víz palackozásával és széthordásával. Maguk készítették az olcsó, zöldes üvegpalackot, maguk töltötték, dugaszolták és aztán borvizes szekerekre rakták szalma közé s így hordták el messze földekre. Régente jellemző képe volt az erdélyi országutaknak a sok gyékényponyvás úgynevezett ekhós szekér a borvízzel. Ma már modern, higiénikus eljárással töltik a palackokat s évenként több milliót szállítanak el. Kitűnő gyógyfürdők is vannak ott, de legeredetibbek az úgynevezett lobogók. Ezek közvetlenül források fölé épült fürdőházak, négy is van. A forrásnyílást tómedencévé alakították s ebben buzog, lobog a dús szénsavgáztartalmú víz, folyton pezsegve. A víz hőmérséklete $9-10^0$, azért csak óvatosan lehet használni őket. A rossz nyelvek azt mondják, hogy ezek nagyon jók azért, mert akit meg nem üt bennük a guta, az bizonyosan meggyógyul, mert annak már semmi sem árt meg.

Remek szép helyen fekszik Borszék, a Gyergyói-havasok közé mélyedt kis medencében, Gyergyóditrótól éppen északra. A medence vize már a Tölgyes-patakba folyik le. 882 méter magasán van a tenger szintje fölött, de a környező hegyek 1200—1300 méter magasak. Érdekes, hogy itt is keresztül tudott törni a kétségtelenül a Hargita vulkánosságával összefüggő gázömlés.

A borszéki előfordulás nagyon különös, mert közelében a vulkánosság sokkal régebben kialudt, mint a Hargita déli vége körül. Nincs is a közelében más, csak a hasonló fekvésű Gyergyóbélbor községben néhány gazdag szénsavas forrás. Ezek még nincsenek kihasználva. Bélbor hazánk legmagasabban fekvő faluja, 1250 méter magasságban! Milyen nagyszerű magaslati üdülőhelyet lehetne itt berendezni, egészen közel az ország keleti határához, tehát ott, ahol legnagyobb szükség van a magyarság megerősítésére és a magyar műveltség förlényének biztosítására.

Sokkal több szénsavas forrás tör elő a Hargita déli végének közelében. Ott, ahol az Olt benyomul az Alsórákosi-szorosba, hogy átvágja a Persányi-hegységet, ebben a sarokban egy csomó patak ömlik be északról az Oltba, a fő köztük a Vargyas. Ennek völgye körül ott van Felsőrákos, aztán kissé keletre Bibarcfalván két nagy forrás is van. Sepsiszentgyörgytől nyugatra van a világhírű Előpatlak, keletre Bodok, a Bodoki-hegység déli végén, aztán Sepsiszentgyörgytől északra az Olt völgyében Málnás, Kézdivásárhelytől északra Kászonimpér mellett a nagyszerű Répáti-forrás és még számos más, alig lehet mind számon tartani. De valamennyit felülmúlja a szénsavgáz mennyiségére nézve Kovászna a Háromszéki medence keleti szélén. Majdnem minden ház udvarán van vasas savanyúvíz, de legnagyobb a Pokolsár nevű kitörés. A forrás tölcserét híg, szürke iszap tölti meg s ezen át lobog, buzog föl a szénsavgáz, valóban meglepő látvány. Néha megharagszik és a szép tornyos épületből, amelyet föléje építettek, kitör és kifolyik az utcára.

Mennyi érdekesség és mily kevésbé tanulmányozva!

IX. KÉP.

A Mezőség.

Gyönyörűbbnél gyönyörűbb hegyi tájképek, sűrű fenyvesek, égbenyúló sziklaszálak világában felüdülve, szálljunk le most a Mezőség napégette pusztaságaira. Nagyszerű történelmi mult dicső emlékei közül ereszkedjünk le egy sivár jelen szomorú képei közé. Nem természeti csapás, nem történelmi katasztrófa tette tönkre ezt a területet, hanem egy lassan elharapódzó betegség, a románok beszivárgása és elhatalmasodása. Ahova ez a gyilkos betegség nem terjedt el, ott a Mezőség ma is viruló kert, ott sűrű, jómódú, művelt nép lakik, azért ezeket a területeket nem szokták Mezőségnek nevezni. Pedig ugyanolyan dombvidék, ugyanolyan termőtalaj, ugyanolyan éghajlat jellemzi ezeket a szépen művelt területeket is, ez is Mezőség, ámde őseredeti szép műveltségében. Mezőségnek csak azt a nagy területet szokták nevezni, amelyiken elpusztult ez a szép kultúra s fátlan, szomorú pusztaság lepi el a halmokat.

Az Erdélyi-medence a Keleti- és Déli-Kárpátok meg az Alföldet Erdélytől elválasztó hegyvidék koszorújában fekvő dombvidék. Hajdan körülbelül 600—700 méter magas síkság volt. Nem szabad fennsíknak nevezni, mert a környezete sokkal magasabb. Ha ezt fennsíknak nevezzük, akkor az Alföldet is annak kell neveznünk, mert hiszen 100 méter magasan van a tenger szintje fölött!

Ez a magas síkság fiatal, tengeri eredetű rétegekből épült fel. A geológiai középkorban már kezdett elkülönülni a magyar medencét elborító tengertől meg a Moldvát és Dél-Oroszországot ellepő tengertől. A geológiai újkorban aztán végleg elkülönült s csak keskeny tengerszorosokon

át, olyanféle szűk tengeriutakon át, mint a Dardanellák, vagy a Gibraltár stb. lehetett összekötve a nyílt tengerekkel. Ez pedig döntő jelentőségűvé vált Erdély kialakulásában. Az ilyen elkülönült tengereknek kétféle sorsa lehet.

Ha a beltenger éghajlata száraz, aztán a környező területekről nem folyik bele elég édesvíz, akkor több víz párolog el belőle, mint amennyi a belehulló és belefolyó esővíz s a nyílt tenger vize áramlik be a szoroson a beltengerbe. Édes víz párolog el, sós víz ömlik be helyette, tehát vize mindig sósabb és sósabb lesz, utoljára olyan koncentrált sóoldattá válik, hogy kirakodik a só a fenekére meg a partjaira. Kitűnő példánk van erre a Kaspi-tó keleti oldalán. Ott nagy öble van a tónak, az úgynevezett Karaboghaz-öböl. Homokturzások egészen elrekesztik a nyílt tó területéből, csak egy egészen keskeny kis nyílás maradt nyitva. Az öblöt majdnem tökéletes sivatag veszi körül, nem folyik be egyetlen egy kis patakocska sem, eső meg nagyon kevés esik. Annál nagyobb a nyári szárazság és forróság, ezért aztán régen kiszáradt volna, jelentéktelen, sós pocsolya lenne, ha nem ömlenek bele mindig a Káspi-tó sós vize. Így aztán ma már olyan sűrű, sós a víz, hogy tekintélyes vastagságú sórétegek rakódtak le az öböl fenekére és partjaira.

Ilyen lehetett az Erdélyi-medence is történetének egy bizonyos időszakában.

De más sorsa is lehet az ilyen elzárt tengernek. Megtörténhetik, hogy a tenger felszínére sok édes víz ömlik rá. Az édes víz elzárja a sós vizet a levegőtől. E miatt a sós víz nem tud levegőt elnyelni, nem tudja pótolni azt az oxigéniumot, amit az állatok elfogyasztanak belőle. Lassankint elfogy a vízben elnyelt oxigénium s az állatok megfulladnak, elhullanak és tetemük leszáll a tenger fenekére. Különösen a mikroszkopikus kis állatok hullanak el. Az alsó sós vizet a szél hajtotta áramlások felújítják, mert a szél a nyílt tenger felől behajtja a vizet, még pedig sós vizet, az ellenkező irányú szél meg megint kitolja a sós vizet. Így mindig új és új állatmilliók kerülnek bele ebbe

a csapdába és ott elhullanak. A tengerfenék iszapja tömve van apró kis állatok holt tetemeivel. Ha az ilyen iszapra most rátelepedik valamelyik folyónak a deltája, akkor az a hullákkal telt réteg nagy nyomás alá kerül s a hullák lassankint felbomlanak benne s ebből lesz a *földolaj* meg a *földgáz*. A földgáz minden kis repedést, a homokszemek közt maradt kis rést felhasznál, hogy fölemelkedjék magasabb rétegekbe s csak valami jól záró agyagréteg fogja meg. Ha ez az agyagréteg nem fekszik egészen nyugodtan, vízszintesen, hanem hullámosan, akkor a rétegek felboltozott helyére gyűlik össze a gáz. A nehéz olajok, kenőcsök lenn maradnak abban a rétegben, ahol képződtek, de néha ezek is feljebb vándorolnak s csak a sűrű aszfalt marad eredeti helyén.

A Fekete-tenger északnyugati szögletében van ilyen tengerünk. A Duna meg a Dnyeper szállítják ide az édes vizet. A tenger «rosszul szellőzött tengerre» alakult s nincsen benne állati élet. Ezért nevezik Holt-tengernek. A halászok itt nem fognak semmit, mert a halak elmenekülnek innen, hisz nincs elég táplálékuk.

Az Erdélyi-medence tengerének is ez volt a sorsa történetének egyik időszakában. Egyszer a kősó, máskor a földolaj és földgáz keletkezett benne. A kősó látszólag egészen merev, a csákány ütése alatt peng és pattogzik, mint az üveg. Ámde lassú, erős nyomással idomul, mint a gleccser-jég. Eredetileg úgy feküdt a só, hogy egyenletes rétegben terült el a rétegek közt, de legmélyebben volt a medence közepén és mind kisebb mélységben a medence széle felé. A legnagyobb nyomást tehát a medence közepén szenvedte, azért ez elől a nyomás elől a kisebb nyomás, tehát a medence széle felé kinyomult s most a medence szélén találjuk, nagy csomókba összegyűrve. Hogy mennyire gyűrődik a kősó, mutatja például 66. képünk. De minden kősóbányában láthatjuk ugyanezt a jelenséget. Azt is észrevehetjük, hogy ahol kősó rejtőzik a mélységben, ott fölötte a rátelepült agyagrétegek is kaotikusan össze vannak gyűrve, egyebütt pedig nyugodtan fekszenek, de kis lapos

boltozatokba feldomborodva. Ezekben a boltozatokban gyűlt össze a földgáz s ha a fúró átdöfi a boltozatot, rettentő erővel süvölt ki a földgáz. E miatt nem lehet lejjebb fúrni, pedig nagyon fontos volna, mert ilyen helyeken nagyobb mélységben meg kellene találni a petróleumot.

A kőso mindenütt a medence szélén található: Désakna, Kolozs, Torda, Marosújvár, Vizakna, Parajd és Szováta. A sót meg a petróleum- és földgáztartalmú rétegeket vastag kék agyag, az úgynevezett mezőiségi agyag takarja be. Ez az agyag nagyon szívós, képlékeny, ha vizet vett föl, s azért mindenféle hatásnak könnyen enged. Az agyagrétegek fölött 10—20 méter vastag homokkőréteg van, ez nehezebben pusztul, azért ez van a dombok vízszintes felszínén. Ugy látszik, az Erdélyi-medencében nagyon erős volt a szél pusztító hatása a pleisztocén-korszakban, mert nem rakódott le semmi por, mint pl. az Alföldön vagy a Dunántúlon. Az agyagon nem áll meg a lehullott por, nem lesz belőle lösz, azért azt nem csodálhatjuk, hogy a lejtőkön nincsen lösz, mint pl. a dunántúli dombok lejtőin. A Budai-hegységben a budai márgán sem marad meg a lösz, az ilyen lejtőkön nincsen, de a más kőzetekből felépült hegyek lejtőin mindenütt ott találjuk, néha tekintélyes vastagságban.

A dombok vízszintes felszínéről elhordja a szél megint, ha hullott is oda por, a lejtőkön nem marad meg, ezért nem találtak geológusaink itt seholsem löszet, nagy csodálkozásukra. De a dolog egészen egyszerű és természetes, amióta tudjuk, hogy az ilyen képlékeny, agyagos rétegeken nem marad meg, hanem lecsúszik, lesuvad, levándorol állandóan a völgybe, ott pedig a folyóknak kész zsákmánya.

Lehet, hogy pannóniai rétegek is voltak a kemény (szármáciai kori) homokkőlapok tetején, de lepusztította a szél. Csak a medence legmélyebb helyén, Segesvár körül vannak pannóniai rétegek, de ezek is igen kemény homokok, majdnem homokkövek. Ilyen kemény pannóniai rétegbe vágódott bele Segesvárnál a Nagy-Küküllő, azért olyan szűk a völgy, egészen más jellegű, mint azok a völgyek,

amelyek a képlékeny mezőségi agyagrétegekbe vannak bele-vágódva. Ez az oka annak, hogy a Küküllő völgyének ezen a helyén több nevezetes ütközet folyt le, mert ezen a szűk helyen legkönnyebb az ellenséget feltartóztatni. Hiába, a történelmi események magyarázata lehetetlen a földrajzi tények ismerete nélkül!

A mezőségi agyagrétegek, kemény homokközlappal befedve, nem tudtak ellenállni a folyók bevágódásának. Minden folyó széles, terraszos völgyet vágott bele a magas síkságba s mindegyik folyó ma kanyarogva, nyugodtan folyik széles, termékeny völgyében. A völgyekből 15—20 méter magas, nagy kiterjedésű városi terraszok emelkednek ki, ezen vannak a városok, mint már láttuk, Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Medgyes, Segesvár, Marosvásárhely, Szamosújvár, Székelyudvarhely stb. stb. De a falvak is ezeknek a terraszoknak rendszeren a szélén, árvízmentes magasságokban települtek.

Az agyagrétegek közt volt kősó mind a medence szélére tolódott ki, a medence belsejében csak kevés maradt, de azért itt is vannak gyengén sós források, a mezőségi agyag is mindig sós, sok helyen a források vize rossz ízű. De a rétegek közé szorult földgáz is fel-feltört a felszínre, mielőtt még fúrásokkal feltárták volna. Így például Bázánán sós források fakadnak föl s a források vizéből metángáz szabadul ki. Ezt egy kis lámpásba vezetik s ott «örökláng» gyanánt ég már nagyon régóta. Ismeretes volt a metánvagy mocsárgáz-előtörés a kissármási Bolygóréten is, hisz a rét ettől vette nevét (bolygótűznek nevezik a meggyulladt mocsárgáz el-eltűnő lángját). Egész kis sárvulkán van Sorostélyon, Alsó-Fehér vármegye délkeleti szélén, Vízaknától 17 km-re északra (67. kép). A kis völgy fenekén sósforrás bukkanik elő, de annyi gáz szokott időnként kitörni a forráskráteren át, hogy temérdek iszapot szór ki s már egész kis halom épült a kihányt sárból, iszából. Képünk egyúttal a Mezőség egyik kopár részletét is mutatja.

Hasonló, erősen gázos forrás van Fogaras vármegye

északkeleti sarkának nyakánál, Persány és Sárkány falvak közt (68. kép). A csúnya, pusztá vidéket szomorúság nézni, pedig a régi földművelés nyomai meglátszanak. Ezen a helyen is sós forrás bukkant elő, sok gázt vetve ki magából. Néha igen erős gázkitörései vannak. A képünkön látható kis négyszögletes tó mesterséges fürdőtó, nagy épület is állt felette, a gáznak egyik igen heves kitörése az egész építményt mintegy szétvetette, az épület egyes darabjainak «biztonságba helyezéséről» pedig a környező falvak lakossága gondoskodott. Volt még több helyen is Erdélyben ilyen metángáz-kitörés, de rendesen nem is igen tudunk róluk. A tudomány figyelmét akkor keltették föl, amikor a kissármási fúrás rettenetes nagy nyomású, hatalmas gáztömeget tárt föl. A fúrással ugyan a kálisókat akarták megkeresni, de úgy feltört a gáz, hogy lehetetlenség volt tovább fúrni. Akkor aztán tiltakozásom ellenére lezárták a kutat, lefojtották a gázt. Jóslatom azonban bevált, a gáz kipukkant, nagy kárt csinált. Ráfogták, hogy földrengés okozta.

A tudomány tekintélyének helyreállítása érdekében aztán nagyon jó volt, hogy egy-két hónap mulva a sárosdi, hasonló fúrás és hasonló lezárás is éppen így kipukkant. Erre mégsem lehetett ráfogni a földrengés-mesét. A sármási gázkút gázát most felhasználják Torda világítására és ipari célokra. Azt hiszem, hogy a Mezőségen még igen sok helyen lehetne hasonló gázkutat szerezni néhány száz méteres fúrással. A románok is próbálkoztak Nagyekemezőn Medgyes közelében gázkutat fúrni. A helytelen lefúrás következtében a gáz oldalt tört ki egy mintegy 4 négyszög-méter területű kráteren másodpercenként 40 méter sebességgel. Naponként 14 millió köbméter gáz ömlött ki. A kiömlés helyére őrséget állítottak, dehát micsoda örködés volt az! Meggyulladt a rengeteg mennyiségű gáz s valami 2 évig égett (69. kép). Nagyszerű lehetett a látvány, különösen éjjel, de nagyon közel menni nem lehetett hozzá. Később állandó kis tornádó, forgó légáramlás keletkezett mellette az áthevült talaj fölött. Magában a fúráásban 100

atmoszféra volt a gáz nyomása, nem csoda, hogy ez kitört, ha a fúrást lezárták.

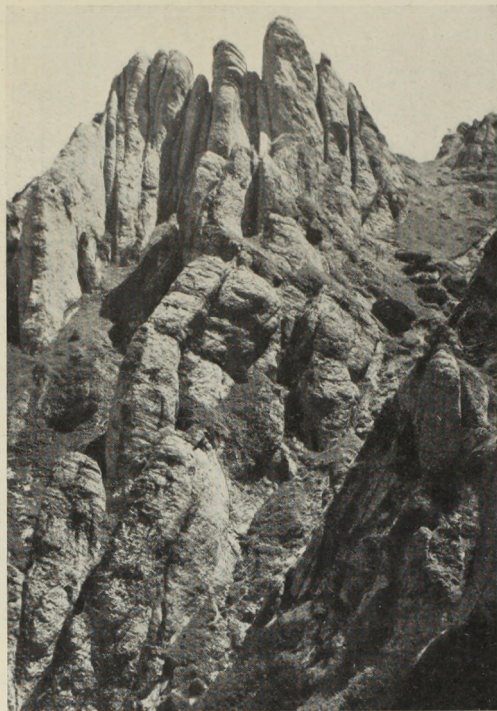
A kőszó, a földgáz, a még felfedezésre váró káliumsók meg petróleum az Erdélyi-medence legnagyobb kincsei, mert egyébként a földművelésnek sok akadálya van. Először is nagyon kevés a csapadék s ami lehull, az is úgyszólván csak nyáron, különösen júniusban esik. Az év többi része igen száraz, hó csak a hegyekben van, a Mezőségen nagyon kevés szokott esni. Másodszor az agyag nem jó termőtalaj. Csak a folyók völgyében és az olyan hegytetőkön van jó talaj, ahol a málladékot a lejtő lépcsőzésével megfogják s nem engedik levándorolni.

A levándorlásnak itt nem az a módja, ami például a dunántúli dombokon. Ott a málladék állandóan, lassan vándorol lefelé, de mindig van idő arra, hogy új képződjék. Azért az ilyen málladékot, törmeléket «húzódozó törmeléknek» nevezzük.

Az Erdélyi-medencében nem megy ilyen simán a dolog. Ott a lejtő lassankint átázik, az agyag képlékeny lesz s egyszerre nagy darab szakad le és levándorol a lejtőn. Ezt nevezik *suadásnak*. A suadás általános elrendeződését a 70. ábra mutatja. Fenn a homokkölap elhasad, a lehadt darab elválik s a lejtőn lecsúszik az agyaggal együtt. Óriási ilyen suadásokat lehet látni. Sokszor egy-két kilométer szélesek és egy-két kilométer hosszan mozdul el a talaj. A homokködarabok meredek lejtővel emelkednek ki a környezetből, mintha valami óriási méretű kúnhalmok volnának. Közöttük mélyedés támad, ezekben néha meggyűlik a víz s néha néhány évig tartó tó keletkezik. Amikor hallgatóimnak magyaráztam a tüneményt, figyelmeztettem őket, hogy a domb vagy hegy lejtőjén azonnal meg lehet látni a suadást, mert a felszín hepehupás. Ezt a szót nem ismerték s az egyik tréfából mondja a többinek, hogy a horpadások a hepék, a kiemelkedő dombok meg a hupák. Meghallottam s én is nevettem a bolondos ötleten, de aztán tréfából használtuk ezeket a kifejezéseket s végre úgy rászoktunk s olyan kényelmesnek bizonyult, hogy bevezettem

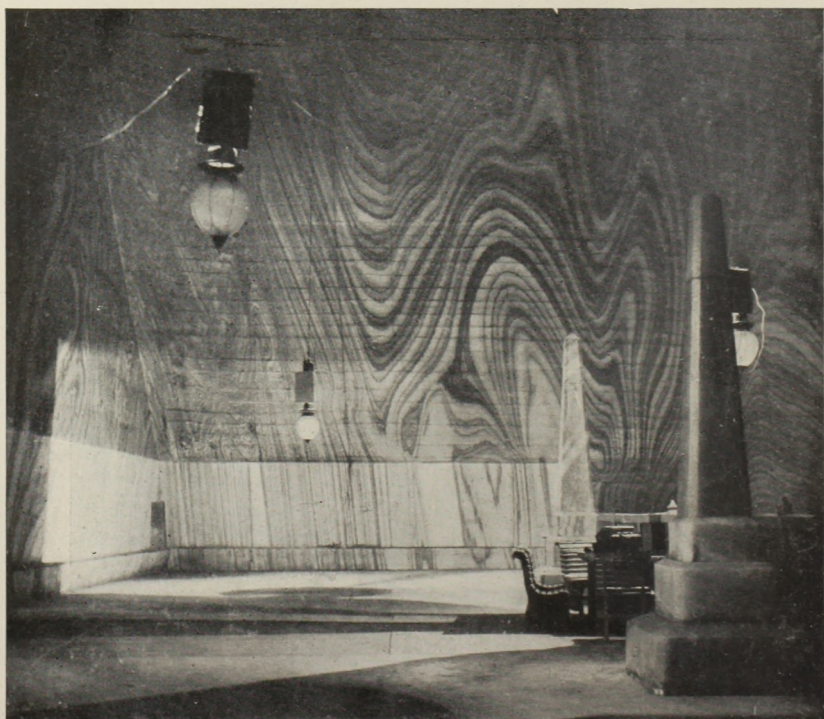
60. kép. A Tamina-hasadék részlete.

61. kép. A Csukás egyik legmagasabb, konglomerátum sziklacsúcsa.

64. kép. A Szent Anna-tó felülről nézve.

66. kép. A marosújvári sóbánya díszterme.
A símára lefaragott falon a kősző zűrzavaros gyűrődése jól látható.

69. kép. Meggyulladt gázkitörés óriási lángja.
Nagyekemező mellett, Medgyes közelében.

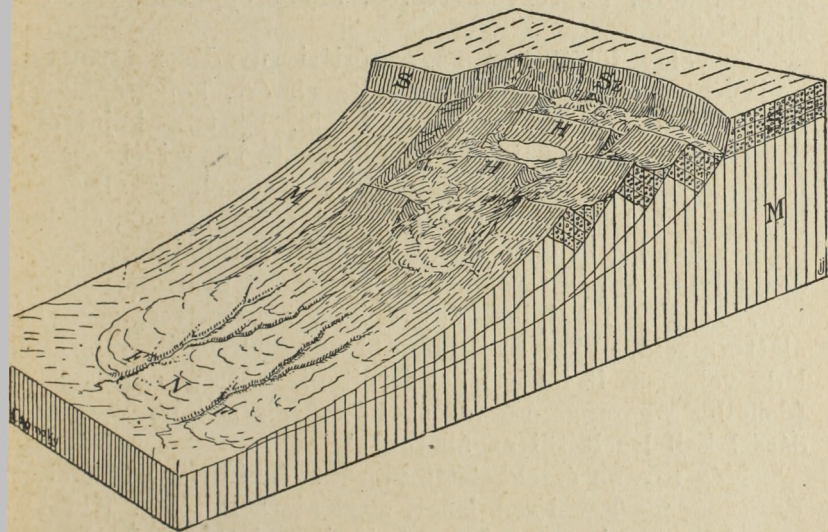
68. kép. Gázforrás Persány és Sárkány falvak közt Fogaras vármegye
északkeleti sarkában. (Szerző fényképe.)

67. kép. Gázkitörés és iszapvulkán Sorostélyon, Alsó-Fehér vármegye délkeleti szélén.
Hátul a Mezőség egyik jellemző, kopár részlete. (Szerző fényképe.)

az irodalomba s ma már így nevezzük ezeket a képződményeket.

Kolozsvártól délre, a Feleki-hegy oldalán már megismertük a suvadásokat, hisz az egész Feleki-hegy körül van véve hatalmas nagyokkal. Nagyszerűen látni Kolozsvártól délkeletre, Bós és Pata közt, aztán meg Ajtonnál. Ajtonnál a homokkő igen vastag, tehát a hupák kivételesen

70. ábra. A suvadások általános tömbszelvénye.

M. mezőségi agyag, S. szármáciai homokkő, Sz. a suvadás szakadása, H. hupák, N. sárfolyás, F. fiatal vízfolyások.

nagyok. Ezeket le is írták prehisztórikus sírhalmoknak. Pedig egyeseket ki is bányásztak, jó kemény homokkő került elő belőlük. Ugyancsak ilyen prehisztórikus halmoknak vélték azokat a hatalmas hupákat, amelyek Kolozsvártól északra, az úgynevezett Pokolköz környékén láthatók. Errefelé sétálva, belejutunk a kajántói völgybe. Ez valóban csodálatos. A völgy mindkét oldala állandóan suvad össze (71. ábra); ha valaki a földjét a völgy oldalán összrel bevetette, a következő nyáron más

arathatja le, mert az egész leászott a szomszéd birto-
kos földjére. A kis kajántói patak csekély vize mindig
mély agyagszakadékban, rendetlenül folydogál lefelé, mert
minduntalan eltorlaszolja a suvadások. A völgy fejenél
van Kajántó falu, az odavalók úgy magyarázták a nevét,
hogy van a falu mellett egy tó (hepe-tó), amelyik hol van,
hol nincs, azért Kajántó, mert akkor amikor igazán szük-
ség volna rá, pl. tűzvész esetén, akkor éppen nincs, az
éjjel eltűnt.

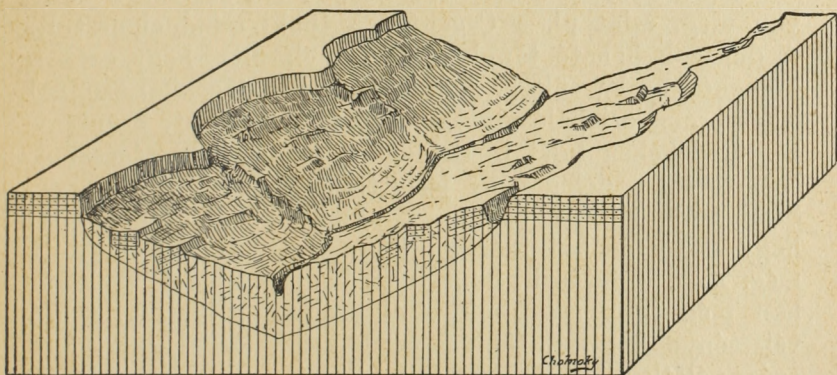
A völgy fölött van az az óriási suvadásos terület,
amit Koporsóknak neveznek a rajta elszórt, koporsóalakú
hupák miatt. Ezen legeltetés folyik, mert a kajántói
patakból meg lehet itatni az állatokat. De mivel ez a
hely messze van minden falutól és várostól, az állatok
leginkább kolozsvári gazdáké, azért egész nyáron, éjjel-
nappal kinn legelnek az állatok s valóságos szilajpásztorko-
dás folyik. A pásztoroknak egész rendes pásztortanyája
van, néhány fakalyiba, úgy építve, hogyha megmozdul
alatta a föld, akkor csak elferdül vagy elcsúszik, mintha
láda volna, amit föl is lehet fordítani, mégsem dől össze.
Idehallik a harangszó a városból és mégis szilajpásztorko-
dással kell legeltetni az állatokat!

Még tovább északkeletre van a Szénafű nevű terület.
Ezen már legeltetni sem lehet, mert nincs itatóvíz. Kutat
nem lehet ásni, mert igen rövid idő alatt összeszakad.
Épületről szó sem lehet. Ezért ott nem lehet egyebet csi-
nálni, mint a természetre bízni a termelést. Szép nagy fű
terem rajta és azt kaszálják. A kaszálók szekérsátorban
alusznek s a magukkal vitt vízzel itatják a lovakat. Mivel
itt sohasem volt földművelés és sohasem volt legeltetés,
azért rendkívül érdekes hamisítatlan flórája van, a botani-
kusoknak valóságos édenkertje.

A suvadások rendkívül akadályozzák a közlekedést.
A Bánffyhungyadról Kolozsvárra vivő vasútvonalat egy
alkalommal Dank mellett a suvadás annyira eltorlaszolta,
hogy az egész pályát át kellett helyezni. Ugyanez meg-
történt a Kolozsvárról Aranyosgyéresre vezető vasútvona-

lon Kolozs állomása közelében stb. Annyira jellemző a suvadás a Mezőségre, hogy ehhez hasonló tájképeket sehol a világon nem lehet látni. A jó, részletes térképek mindjárt megmutatják a nagy különbséget a normális dombvidék és az erdélyi dombvidék közt.

A legnagyobb baj akkor következik be, ha a suvadás lakott helyet ér. Ma már nem építenek falut az ilyen helyekre, de a régiek közül némelyik igen veszélyes helyzetben van. A vashányászat miatt kellett például Lövete falának odatelepülnie, ahol van, mezősegi domb oldalára.

71. ábra. A kajántói völgy tömbszelvénye.

Le is suvadt a domboldal s Lövete egy része elpusztult. Szerencsére a jól összerótt faházak elferdültek ugyan (72. kép), de nem omlottak össze s emberéletben, tudtommal, nem esett kár.

A suvadásokat nagyon lehet mérsékelni és szelidíteni, ha a domboldalt lépcsőzzük. Nem falakkal, hanem csak lépcsőssé faragjuk a lejtőt. Egy-egy lépcsőfok olyan széles, hogy érdemes és lehetséges legyen felszántani. A lépcsők lejtőjét gyepesítjük. Tapasztalat szerint így nem suvad le olyan könnyen a lejtő.

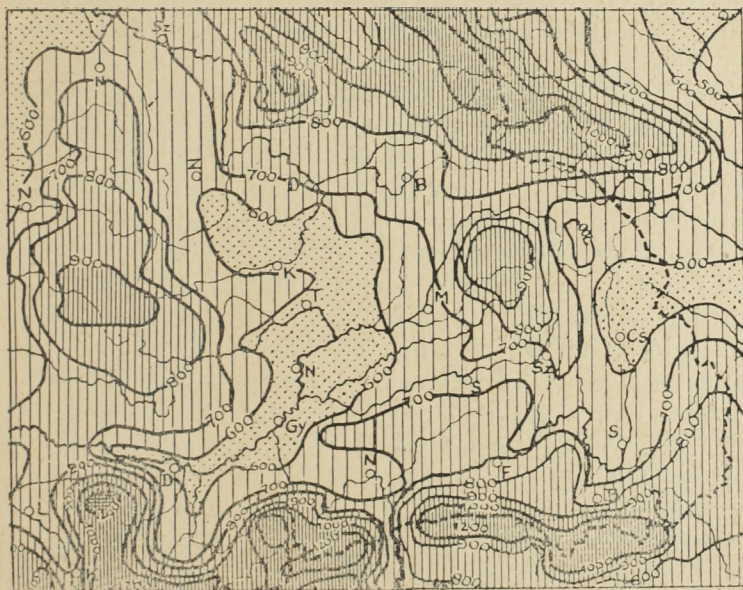
Amikor először jártam az Erdélyi-medencében, a felszíni formákat tanulmányozva, akkor feltűnt, hogy minden

mellékvölgy, leginkább aszó, rendkívül széles, lapos és vízszintes a völgyfeneke. Hamar fel lehetett azonban ismerni, hogy itt hajdan kis keresztgátakkal, úgynevezett dugásokkal halastavakat rekesztettek el. Ezekbe természetesen a patak mindig hordalékot hord, a domboldalról az eső leöblíti a málladékot s a tavak lassankint betemetődnek. Később lecsapolták a tavakat s most előttünk vannak a félig kitöltött, mocsaras, hasznavehetetlen tófenék, a keresztülmetszett dugások, s a Mezőség aszálya, kopársága, sivársága borul a tájra.

Ezek közül a halastavak közül ma már csak néhány van meg, mint pl. a Cegei-tó. A többi mind elpusztult. A dugások beható tanulmányozása elárulta hogy ezek a bronzkorban létesültek. A gátakon kis ásatásokkal azonnal lehet bronzkori hálósúlyokat, edénytöredékeket, bronzeszköztöredékeket találni. Boldogult Pósta Béla régészünk ismerte föl a dolog nagy jelentőségét. Egyik tanítványa, Sztripszky Hiador aztán az oklevelekben utánanézett, hogy a történelmi időkben hány ilyen halastó lehetett még. Az ő kutatásai kimutatták, hogy a fejedelmek korában még több száz halastóról szólnak oklevelek, tehát véleményem szerint több ezernek kellett lenni, mert hisz egész véletlen, hogy valamelyik tóról éppen valami oklevélben említés tétessék. Aztán saját tanítványaimmal keztem térképezni őket. A Kolozsvárról Aranyosgyéresre vivő vasút a Virágos-völgyön visz le az Aranyos-völgyébe. Ebben a völgyben 12 dugást térképeztünk egymás fölött. De hisz ahol csak lehetett, mindenütt készítették dugást, minden mellékvölgy tele van velük. Rendkívül érdekes a látvány (73. kép). A hajdani tó vizében halakat tenyésztettek, a tó vizével meg lehetett itatni az állatokat, sőt a túlfolyó vízzel kis malmokat is hajtottak s ezek talán kis őrlőköveket, vagy talán a ványolót hajtották. Ugyanilyenek voltak hajdan Brassó mellett a Rakodó-völgyében is, ott is tizenkettőt lehet még határozottan felismerni. Ezek nagyon fel vannak töltve, hisz a hegyekről rengeteg törmelék zúdul beléjük, úgy hogy azt hiszem, ezeket csak

utánzással készítették, de ide nem valók, hisz a pataknak nagyon sok hordaléka van.

A többieket a Mezőségen meg lehetett volna tartani, ha a dugásokat mind feljebb és feljebb emelték volna. Így meg lehetett tartani néhányat s ma is kitűnő halastavak. Mindenesetre az elhanyagolás, a feltöltődés volt az

74. ábra. A csapadék eloszlása az Erdélyi-medencében. A vastag vonalak azokat a helyeket kötik össze, amelyeken az évi csapadék összege annyi mm, amennyi a vonalra van írva. A legszárazabb vidéken 600 mm-nél kevesebb a csapadék (eső és hó) évi összege.

oka, hogy elpusztultak. De igen sokat erővel semmisítették meg, hogy a tó helyén legelőt nyerjenek. A medence déli részén nincs olyan nagy szükség ezekre a halastavakra, mert ott a csapadék lényegesen több. A Nagy-Küküllőtől délre az évi csapadék összege 700 mm fölött van, de északon és különösen nyugaton az évi csapadék összege 600 mm alatt van, tehát ezen a területen magára hagyatva, erdő

nem nőne. Ez az igazi Mezőség, a Marosmente Marosvásárhelytől Déváiig, aztán innen északnyugatra Désig, Zilahig és még a Kis-Küküllő vidékének legnagyobb része. Ez a terület a nyugati szelek szélárnyékában van, tehát ide az esőt hozó nyugati szél mint leszálló légáramlás érkezik meg, a medence keleti felében kezd fölemelkedni s Marosvásárhelytől keletre már gyorsan nő a csapadék. 74. ábránk mutatja a csapadéknak ezt az eloszlását. Döntő jelentőségű tünemény a medence tájképeinek minőségére nézve. Nagyon szépen látni, hogyha az ember északról, mondjuk Dés vidékéről utazik délkeletre, lehetőleg a halmonkon keresztül, hogy a Kis-Küküllő völgyétől kezdve hogy szépül, hogy növekedik az üdeség, amint tovább haladunk. A Küküllők völgyében, a dél felé néző lejtőkön az úgynevezett «mál»-okon kitűnő szőlő és gyümölcs terem s dél felé mindig üdébb és üdébb a növényzet. Erre dél felé kissé felmagasodik a térszín, azért már hűvösebb és nem olyan jó termőterület, mint éppen a Nagy-Küküllő völgye. Ennek tengerszint felett való magassága nem nagy, például Balázsfalva, a két Küküllő egyesülésénél, csak 250 méter magasan van a tenger szintje fölött, a szőlő pedig déli lejtőn még 400 méter magasságban is elég jól terem, az igaz, hogy ilyen magasan már meglehetősen savanyú. De 300 méteren alul kitűnő, édes szőlő és erős borok teremnek. A küküllőmenti borok, különösen a rózsamáli, nagyon jók. A gyümölcsök is kitűnően teremnek. Hajdan világszép batul- és jonathán-almát termeltek a gyümölcsösökben, de sajnos, ezek ma már nagyon elfajzottak. Egyes lelkes földesurak még igyekeznek fenntartani a gyümölcsösök jó hírnevét, de a legtöbb helyen szomorúság nézni az elhanyagoltságot.

A medence száraz részében az ilyen kertészkedés nagyon nehéz a szárazság miatt. A mellékpatakok túlnyomóan aszók, tehát az évnek csak bizonyos szakában van bennük víz, rendszeren ősszel. Ezért állatok itatására nem használhatók, Kutakkal el lehet érni a talajvizet, de ez igen gyakran, sőt a legtöbb esetben sós, tehát azt sem lehet használni.

A nagy, állandó folyók völgyében természetesen mindig van jó kútvíz, de a nagy folyók közt, az aszóvölgyekben, meg a dombháton nincs. Bázna környékén nagyon megbecsülik azt a forrást, amelyik édes vizet ad. Messze vidékről járnak hozzá. Így tehát, ha itatóvizet akarunk biztosítani, bizony tavakban kell megfognunk a csapadék-vizet, az aszó ideiglenes vízfolyását raktározunk kell. Erre szolgáltak a dugások, a halastavak, de sajnos, ezeknek ma már néhány kivételtől eltekintve, a legtöbb helyen se híre se hamva, csak a szomorú, száraz, átvágott dugások emlékeztetnek rájuk.

A bronzkorban tehát sűrű népességnek, emelkedett civilizációnak kellett itt lennie, mert a dugások elkészítése mégsem könnyű dolog s csakis szervezett társadalomban lehetséges. Igen sok bronzlelet került elő Erdélyből, különösen Marosújvár vidékéről. Ez a civilizáció fennmaradhatott a dákok és rómaiak idejében, sőt részben megvolt még a fejedelmek idejében is, mert több száz halastóról van oklevéltári adatunk. A halastavak csak a fejedelmek kora után, a tömeges bevándorlás következtében pusztultak el. Egész szépen, azaz szomorúan ki lehet mutatni, hogy ezek a pásztornépek mindenfelé elterjedve a medencében, lassankint a földművelést tönkretették, a halastavakat lecsapolták s a legsivárabb pusztaság keletkezett a hajdan szépen művelt területen. A halastó latin neve piscina, a tóé, ha nem halastónak nevezték: lacus, de a románok, a rómaiak állítólagos utódai *halasteunak* nevezik még a bukaresti törvénykönyvekben is! Szó sem lehet tehát arról, hogy ők fenntartották volna a római civilizációt, sőt ellenkezőleg, tönkretettek mindent. A fejedelmek korában Erdély hatalmas volt, gazdag és erős, ez csak viruló gazdasági állapotban lehetséges. Ma Erdély ilyen hatalmat és gazdasági erőt felmutatni képtelen volna. Nem elemi csapás, nem történelmi katasztrófa, hanem az a súlyos, alattomos betegség bénította meg Erdélyt, amelyet a románok fokozatos beáramlása idézett elő.

Ma szomorúság nézni a medence szárazabb részét,

Napégette, száraz legelők borítják a domboldalakat, látszik még rajtuk a hajdani lépcsőzetes földművelés. Ilyent látunk még mindenfelé a szászok lakta vidékeken, meg ott, ahol a magyarság megmaradt. Milyen szép terraszos földművelés van például Torockó mellett, a Székelykő oldalában!

A kopár völgy fenekén a hajdani tóduzzasztó gát mögött még mindig nyirkos a lapály és valamivel magasabb gyom és dudva lepi el. A lapály szélén, a domboldal lábánál van a román tanyája. Siralmas, kezdetleges, szennyes épüle csoport, fát csak elvétve látunk mellette, de egy hosszúnyelű seprő oda van állítva az egyik fal mellé, mint jelző zászló — a boszorkányok elijesztésére! Nem hiszem, hogy a bronzkoriak ilyen kőkorszakbeli babonákban még hittek volna!

Rettenetes a süllyedés, a gazdaság leromlása, az erkölcsök és a kultúra pusztulása. Nem tudom, miként lehetne rajta segíteni, de valamiképpen okvetlenül segíteni kell s a Mezőség régi virágzását helyre kell állítanunk!

X. KÉP.

Fel a Horthy-csúcsra !

Erdély északkeleti sarkában, a Keleti-Kárpátok kezdeténél, mint egy különálló bástyatorony áll a Radnai-havasok nagyszerű csoportja! Nem tartozik a Kárpátok láncolatához, hanem valami sokkal régibb hegységnek magasra kiemelkedett maradványa. Eredetileg mintegy 2300 méter magas hegyhát volt, de a folyók és a jégkorszakban a gleccserek nagyon összevagdalták. Az északi és a déli lejtő körülbelül egyformán pusztult, azért a hegység vízválasztó gerince meglehetősen egyenesen húzódik nyugatról keletre. Kristályos kőzetekből van fölépítve, nagyon régi hegység lehet, mert semmiféle fiatalabb rétegeket nem találunk rajta.

Déli lejtője sokkal hosszabb, mint az északi (75. ábra), csak hogy ezt a déli lejtőt már nem lehet egész végig a hegységhez tartozónak venni, hanem azt már az Erdélyi-medence tartozékának kell tekintenünk. Ezzel a hozzátapadt medencerésszel együtt lenyúlik egészen a Nagy-Szamos völgyéig Óradna és Naszód közt. A Nagy-Szamos forrásaitól egész Földre faluig délnyugati irányban folyik, Földránál egyenesen nyugatra fordul s így folyik Naszódon alul Szálva faluig, Forrásaitól egészen Szálváig a Radnai-havasok határának tekinthetjük.

Szálvánál ömlik a Szamosba a Szálva-patak. Ez éppen északról délre, meglehetősen egyenes vonalban fut le, s ha felmegyünk a völgyön, Romuli falut érjük benne utoljára. A falun fölül kiemelkedik az út a völgyből s fölkanyarog a 877 méter magas, tehát aránylag elég alacsony Szacsali-hágóra. A hágóról hirtelen ereszkedővel, kanyargós úton

gyorsan lejuthatunk az Iza völgyében fekvő Szacsal vagy Izaszacsal községbe, 550 méter magasságban. Itt sikerült petróleumot feltárni egy fúrással, még jóval a világháború előtt, de aztán nem folytatták a kutatást, bankérdekekből. Reméljük, hogy most majd szaporán menni fog a kutatás.

A Szálva völgyét és a Szacsali-hágót kell a hegység nyugati határául tekintenünk.

Szacsaltól kezdve keletre fordul a határ s az Iza völgyét követi, ameddig az Iza kelet-nyugati irányban folyik. Az Iza fenn ered a Radnai-havasok gerincén, az 1713 méter magas Batrina északi oldalain, s eleinte majdnem egészen északnak fut le a hegység lejtőjén, de a hegy lábánál, a harmadkori halmok kezdeténél hirtelen nyugatra fordul. Eddig a fordulóig az Iza völgye a hegység északi határa. A fordulótól igen rövid úton, mintegy 60 méternyi mászással átkelünk a Vissó völgyébe, oda, ahol a Vissóba beleömlik a kis Fekete-Vissó-patak. Közel van ehhez a helyhez a szétszórt Mojszin község. Innentől kezdve a Vissó mély és szép völgye a hegység északi határa, egészen Borsa községig. Itt most némi zavar van. Borsa faluban egyesül két erős patak. Az egyik Borsabánya felől érkezik északkeletről. A másik délkeletről érkezik. Némelyek az előbbi mondják Vissónak, emezt meg Borsának, viszont ez a délkeleti sokkal bővebb vízűnek látszik, azért jobb ezt nevezni Vissónak. Mindenesetre a határ ezen a völgyön húzódik föl s ezen visz a fontos közlekedő út is, fel a Borsai-hágóra. 1418 méter magasra! Az egész Kárpát-hegységben ez a legmagasabb, kocsival járható hágó, amióta a Déli-Kárpátok Vulkán-hágója feleslegessé vált. Erről a zord, magas, viharos hágóról óriási kanyarulatokban ereszkedik le az út az Aranyos-Beszterce völgyébe. Ez a völgy a választék az Északkeleti- és a Keleti-Kárpátok közt, de egyszersmind elválasztja az Északkeleti-Kárpátok kristályos övezetét a Radnai-havasoktól. A két, kristályos kőzetekből felépült, magas hegység közt nem könnyű megvonni a szerkezeti határt, de valószínű, hogy egészen közel van az Aranyos-Beszterce völgyéhez, s ha ez nem is pontosan szerkezeti

határ, mindenesetre ezt kell vennünk hegyrajzi határnak, mert hatalmas, mély bevágódás a hegyvidékbe és a mellékvölgyek elrendeződésére is döntőleg hat.

Különösen nehéz megmondani, hogy keleten meddig Radnai-havasok és hol kezdődnek a Gyergyói-havasok kristályos tömegei. Megint csak gyakorlati szempontra kell támaszkodnunk s a Nagy-Szamos völgyébe átvetető, 1257 méter magas Radnai-hágót kell határuul tekinteni, meg azt a kis patak völgyet, amely a hágóról az Aranyos-Besztercébe nyílik.

A Vissó felső völgye és a Borsai-hágó környéke nagyon elhagyatott, rengeteg erdőség volna, ha nem volnának a határában, Borsabánya telepen ezüst, arany, vaskovand (pirit), réz és ólom érctelérek. Különösen a pirit nagy mennyiségű s az itt kibányászott piritet drótkötélpályán szállítják a hegység déli oldalára, az óradnai kincstári bányaműhöz. Az óradnai bányászat igen régi, mert már a tatárjárás idején élénken művelték, s bár a mongolok elpusztították, IV. Béla ismét helyreállította. A mult században a bányák $\frac{3}{4}$ része már kincstári birtok volt, de a század vége felé az üzem veszteséggel járt, csak közvetlen a világháború előtt sikerült a termelést annyira fokozni s az újabb módszerek alkalmazásával a termelést olcsóbbá és jövedelmezőbbé tenni, hogy eltűnt a veszteség s kezdett nyereség is mutatkozni. Hogy a román megszállás milyen hatással volt s jelenleg milyen állapotban van, azt nem tudhatjuk még.

Annyi bizonyos, hogy a havasok sziklavadonában járva, a nagyszerű kilátásban gyönyörködve, különös hang ütötte meg fületem. Ott jártam a legmagasabb gerincen, jobbra, balra tátongó glaciális teknővölgyek, körülöttem a legtökéletesebb elhagyatottság, a legzordabb sziklavilág. Nyugodtan járhattam, mert ide még a medve sem látogat föl, pedig a hegyoldalak erdőségeiben szép számmal lehetnek, mert sokat garázdálkodnak.

Szél sem fújt, néma csend körülöttem. Egyszerre csikorgó zúgást hallok. Talán hallucináció? Talán a buda-

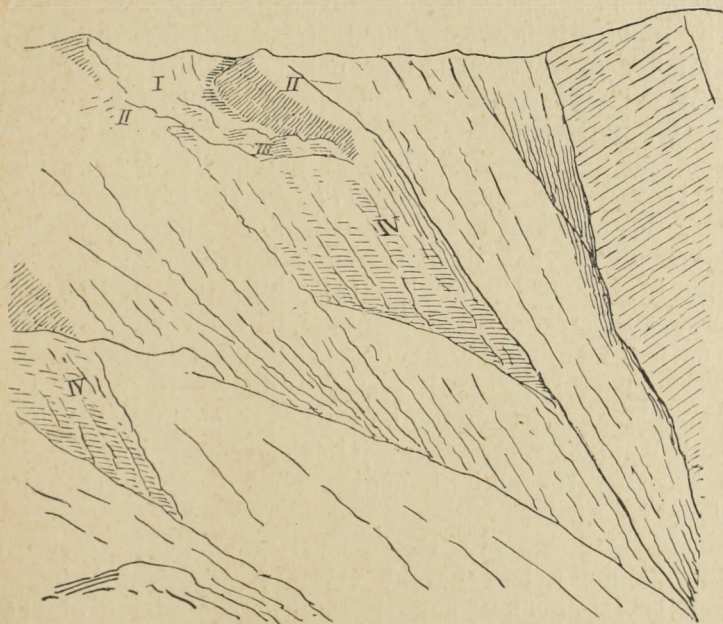
pesti lakásomból hallható villamosvasúti zúgást és csikorgást hallom, hisz az állandóan zavarja a csendet! A 2-es villamos éppen dolgozószobám ablaka alatt fordul ki a Stáhly-utcából a Gyulai Pál-utcába. Igaz, hogy ez a villamos a legmostohább gyermeke a társulatnak, mert az ember lába rendesen gyökeret ver, mire megérkezik a várva-várt kocsí, de azért — mint villamosok rendesen — amikor nem kellene, akkor mindig jön, zúgva, csikorogva, csilingelve. Talán ezt idézi föl a hallucináció? Nem! Ez nem idegtévedés! Ez valóban zúgó, csikorgó hang a legelhagyatottabb, legmagasabb sziklavadonban!

Végre az egyik csúcsot megmászva, megpillantom a drótkötélpályát. A pirit-ércekkel terhelt függőkocsik szünet nélkül vándorolnak át északról délre, az üresek meg hintázva, mintha jókedvük volna, sietnek vissza északra. Olyan gögösen, olyan idegenül vonulnak itt át, mint ahogy a repülőgép surran el barbár vidékek fölött.

A hegység keleti végződése a Radnai-hágónál elég jól jellemzett, hirtelen végződés. Az eddig kelet-nyugati irányú, éles gerinc egyszerre véget ér és egészen más irányú, különösen északnyugat-délkeleti irányú (kárpáti) gerincek következnek, sőt helyel-közzel vulkáni kőzetek magaslatai is zavarják a hegység formáit. A Radnai-hágó egyike hazánk legzordabb, legviharosabb helyeinek. Az itt levő csendőrlaktanya sokszor hosszú időre el volt vágva a világtól a hófúvások miatt. Különben nagyon szép hely, hatalmas erdőségek veszik körül s nyugat felé az erdők sűrűsége fölött imponáló nagyszerűséggel ragyog az Ünökö napsütötte sziklapiramisa. Ez a 2280 méter magas csúcs azért olyan nagyszerű, mert sugarasan szétfutó gerincek csomópontjában úgy emelkedik, mint valami támpillérekkel hatalmasan megerősített, óriási gótikus bástyatorony. S mivel tőle keletre hirtelen lealacsonyodik a térszín, azért nagyszerűen látható, vetekedik a legszebb tátrai csúcsokkal.

A hegység az ő éles gerincét és vakmerő csúcsait annak köszönheti, hogy a jégkorszakban erősen el volt jegesedve. Az Ünökőről valami négy gleccser indulhatott le, legnagyobb

volt köztük az északkeleti irányban lehúzódó Lála-völgy gleccsere. Körülbelül 7—7·5 kilométer hosszú volt s vette-dett a tőle északnyugatra fekvő, vele párhuzamos Ünő-völgy gleccserével, mert az is ilyenforma hosszúságú lehetett. A délre és délnyugatra lehúzódó gleccserek jóval rövidebbek voltak, talán az erősebb napsütés és a kevesebb csapadék

76. ábra. Egészen kezdetleges, gleccservájta fülke a Radnai-havasok keleti végén, a Rózsa-tető oldalán. I. a gleccser-fülke, II. Oldalmorénák, III. Vásott sziklák, IV. Végmoréna.

következtében. Dehát mindez csak olyan találgatás, mert sem a formákat, sem az éghajlatot még eddig részletesen senki sem tanulmányozta.

Az Ünőkőre könnyen feljuthatunk, jó turistaúton. Mintha valami óriási épületnek vakmerő meredekséggel megmaradt romja volna, olyan csodálatosan koronázza környékét. Kelet felé a Rózsa-tető 2225 méter magas foka

csatlakozik a főcsúcshoz, ennek déli oldalán nagyon szépen feltűnő, embrionális kis kárfülkék vannak, alattuk a fülkéből kihordott morénaanyag garmadája (76. ábra). Még ma is soká fehérlenek bennük a hófoltok.

A Lála-völgy típusa a glaciális teknővölgyeknek. Két falszerű, éles gerinc közt, mint valóban, amilyenek azok az egy törzsből faragott teknők, olyan az alakja. A végét is, meg az oldalait is megmászhatatlanul meredek sziklafalak zárják le. A széles völgyfenéknek egyenetlen, lépcsőszerű esései vannak. Az ilyen lépcsőfokot a turisták tófalnak nevezik, mert alattuk tengerszem csillog, vagy legalább volt tengerszem, csak valami hordalék betemette. A Lála-völgyben is van két tengerszem (77. és 78. kép), rendkívül sivár, de nagyszerű környezetben. A gleccser ugyanis, amikor a völgyben ilyen meredek lépcsőn volt kénytelen lebukni, akkor a lépcső alatt túlmélyítette a medrét, mint ahogy a vizesés, a zuhatag túlmélyíti a folyó medrét. Még az én fiatal koromban a tudósok két pártra oszolva vitatkoztak azon, hogy a gleccserek tudnak-e ilyen hatalmas teknővölgyeket kimélyíteni és ilyen túlmélyítéseket létrehozni. Különösen a nagy svájci és olaszországi alpi tavakról nem akarták elhinni, hogy azokat a gleccserek vájták volna ki.

Ma már komoly természetvizsgáló nem kételkedik többé benne. A legnehezebb volt azt megérttetni, hogy a glaciális teknővölgy nem hasonlítható a folyóvölgyhöz, mert tulajdonképpen nem völgy, hanem meder! A folyó medrének alakzatait szabad csak a glaciális teknővölgyekkel összehasonlítani s ha ezt tesszük, sok eddig érthetetlen dolog egészen egyszerű magyarázatra lel.

Pompás glaciális formákat láthatunk a Radnai-havasokban, ha keleti határbástyájáról átsétálunk a hegygerincen végig egész a gerinc közepéig, az 1077 méter magas Repedecsúcsig. Az egész úton 1900 méter fölött járunk, sőt a legnagyobb részen jóval 2000 méter fölött. Helyenkint kissé veszedelmes az út, különösen nem messze az Ünökötől az úgynevezett Csizia-gerincen. De legnagyobb részén könnyen

sétálhatunk, gyönyörködve a folyton változó képben. Mert a gerinc nem egyenes, fordul erre-arra s mindig más és más, de mindig nagyszerű a kilátás.

A Repede-csúcson egyszerre éles szögletben északra kell fordulnunk s feltűnik előttünk a hegység uralkodó piramisa, a gerinctől különválva, szinte fenséges egyedülletben a gyönyörű Horthy-csúcs.

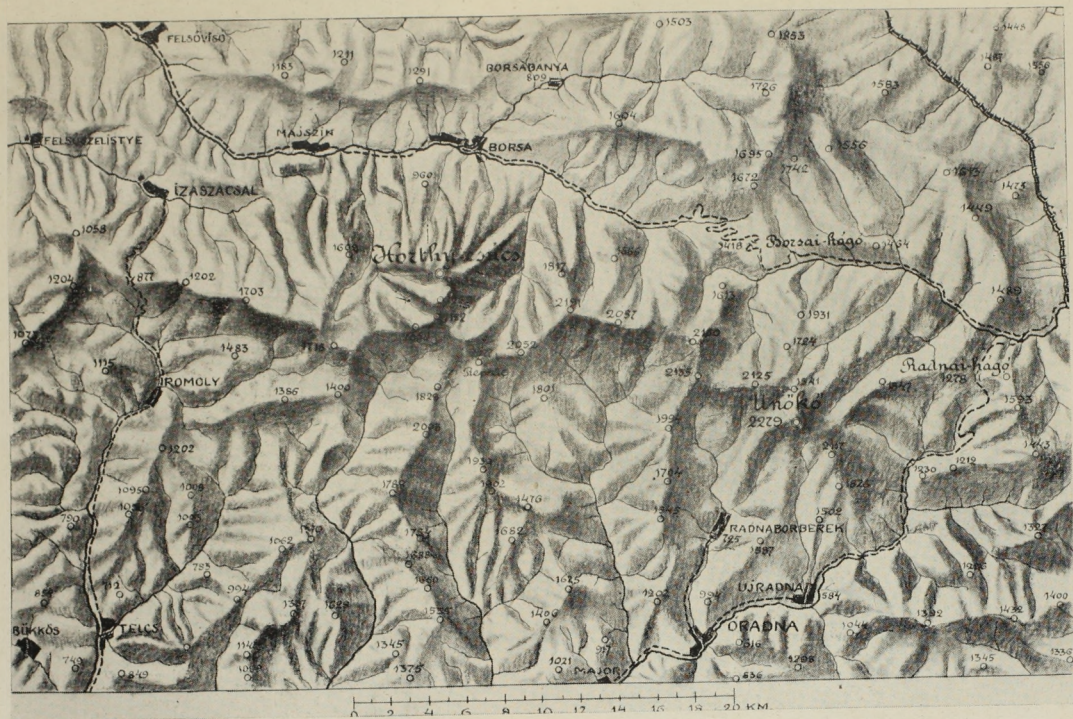
A gerincen végig Beszterce-Naszód és Máramaros vármegyék határán vándoroltunk s ha a gerincen folytatjuk útunkat, akkor a megyehatáron is maradunk, egész végig. De a Horthy-csúcs egészen Máramaros-vármegyében fekszik s oldalairól minden víz, minden patak a Vissóba ömlik. A Horthy-csúcsot hordozó mellékgerinc a Bukujeszka-csúcsnál ágazik ki a főgerincből, egyenesen északra.

A Horthy-csúcs 2305 méter magasságával az egész hegység legmagasabb pontja s ezt is az teszi széppé, mint az Ünököt, hogy négy hatalmas sziklagerinc indul ki belőle a világ négy tája felé s az ijesztő meredekségű sziklatarajok mint valami forróégövi faóriás támasztógyökerei, utánoszhatatlanul elegáns hajlással csatlakoznak bele a főcsúcs piramisába. Hogy a csúcs így elkülönülve áll, még szebbé, még meglepőbbé teszi a látványt. A Magas-Tátrának is az az egyik szépsége, hogy a legmagasabb csúcsok nem ülnek a fő vízválasztó gerincen, hanem tőle délre, mint a Nagy-Kriván vagy a Ferenc-József-csúcs meg a Lomnici-csúcs. Ha olyan turista jut föl az ilyen hegytetőre, aki nem ismeri a glaciális jelenségeket, de szeret gondolkozni, az el sem tudja képzelni, hogy miképpen keletkeztek ezek az óriási kárfülkék, ezek a rettenetes meredekségek! Egészen idegenszerű minden alakzat s még zordabbá, még idegenebbé teszi a képet az, hogy az igazi meredekségek mind a fák határán felül vannak. Az erdők csak 1600—1700 méter magasra terjednek föl, ami e fölött van, az kopár kőszikla, fagyrepegette, napégette, viharverte kővilág, alig tud megtelepedni néhány kis alhavasi növényke. A glaciális teknővölgyek fenekén szépen zöldül az az igénytelen növényzet, amely hónapokon át hóval takarva siet kizöldelni, amint

a napsugár leolvasztotta róla ezt a hideg paplant. Az alacsonyabb, 1800 méter körüli magasságokban megjelenik a törpefenyő, síma, sűrű lombja óvatosan közel tartózkodik a sziklafelszínhez, mert csak így tudja maga fölött a viharokat úgy áteresztetni, hogy egyetlen kis tülevele sem hull le. 1700 méterben aztán hirtelen megjelenik a fenyőerdő. Csak a cirbolyafenyő merészkedik magasabbra, de ez csak ott szeret, ahol egyedül harcolhat vésszel és viharral. A többi fenyő már csak sűrű csoportokban tud ellenállást sikeresen kifejteni. A legszélsők tépett, rongyos zászlókhhoz hasonlítanak, ezek rokkantak ugyan, de félig lezsarolt testükkel hősieken védelmezik a mögöttük álló, pompás sorfalat. Elérkeztünk a széles, glaciális völgyteknőnek is az alsó végére, a patak hanyatt-homlok zuhanik bele a magásta, szűk, ékalakú völgyszakadékba, lehetetlen vele tartani, nincs hely a völgyfenéken még csak gyalogösvény számára sem. Az út az erdőben, a kaptatókon, a két völgy közé benyúló, széles hegyháton vezet lefelé a fővölgybe. Fenn a gerincek élesek, a völgyek szélesek, laposak, idelenn a völgyek szűkek és meredekoldalúak s a völgyeket elválasztó gerincek szélesek. Ezeken vannak a havasi legelők.

Természetesen románok legeltetnek itt is. A déli oldal egyik oláh pásztortanyájában akartam megpihenni, de lehetetlenség volt. Piszok, rendetlenség, szörnyű elmardottság és kultúrátlanság. Az Ünökötől délre a hegyvállon a szász turista egyesület Besztercei-osztálya épített egy csinos kis menedékházat. A világháború alatt ott jártam. Nem lehetett belemenni, mert a «római» kultúra dicsőségére a pásztorok istállónak használták s méter magasan állt benne a trágya. Már az állatokat sem lehetett belehajtani. Kinn aludtunk a menedékház előtt a földön, nagy tüzet tartva fenn egész éjjel, mert a medvék nagyon vállalkozó természetűek itt. Azon az éjjelen nem messze tőlünk egy borjút tépett szét a medve.

Ugyanúgy, mint a Fogarasi-havasokban, itt is a glaciális teknővölgyek alsó végével egy magasságban veszik

75. kép. A Radnai-havasok térképe.

72. kép. A lövétei suvadás következtében elferdült faházak.
(Szerző fényképe.)

73. kép. Bronzkori tóduzzasztó gát (dugás) a Virágos-völgyben
Kolozs és Torda közt. (Szerző fényképe.)

77. kép. A Lála-völgy a Radnai-havasokban, az Ünőkő északkeleti oldalán. (Szerző fényképe.)

78. kép. A Lála-tó a Radnai-havasokban,
a nagy, gleccservájta Lála-völgy tengerszeme. (Szerző fényképe.)

79. kép. A Horthy-esúcs (jobbra).

körül a hegységet azok a lankásan lehanyatló, széles hegyhátak, amelyeken a havasi pásztorkodás folyik. Különösen a déli oldalon hosszan nyúlnak el ezek a hegyhátak. Leginkább kristályos kőzetekből vannak, ezek közt szép fehér kristályos mészkő, vagyis márványrétegek fordulnak elő, helyenkint pedig andezit-kitörések lávája ömlött rá a kristályos kőzetek tönkjére. Ezek az elszigetelt, kisebb vulkáni kitörések helyreállítják a kapcsolatot a Kelemen-havasok és a pompás Cibles vulkánjai közt. A Cibles hazánk egyik leggyönyörűbb, legszabályosabb vulkáni kúpja s mivel egészen magában áll, valóban impozáns látványt nyújt! De még fényképet sem tudok róla bemutatni, olyan barbárul elhanyagoltuk. Más nevet is kellene neki adni, valóban megérdemelné.

A Horthy-csúcsról is csak gyenge képet tudok bemutatni (79. kép). Amikor ott jártam, ködben bujkált az óriás és hiába vártam rá, hogy kiderüljön, meg kellett hátrálnom. Még részletes tanulmányokat sem lehet olyankor végezni, amikor öt lépésre sem lát el az ember a vatta módjára beletelepült felhők ködében. Pedig mennyi gyönyörű részlet, mennyi érdekes jelenség! A csúcsról leinduló teknővölgyekben apró kis tengerszemek, szép tófalak, oldal- és végmorénák láthatók s ezeknek a glaciális jelenségeknek szép geográfiai együttese vetekedik a Magas-Tátra hasonló jelenségeivel.

Most a mienk a Horthy-csúcs s megtartásáért és magyarrá tételéért minden áldozatot meg kell hoznunk. Mindenek előtt kényelmes, nagy menedékházat kell építenünk közvetlenül a csúcs alatt, valamelyik szélvédett horhóban. A menedékházhoz kényelmes turistautaknak kell felfezetniök. Az egyik Borsáról indulhat föl, már meglevő hegyutak felhasználásával. Ez ugyan rövid, légvonalban valami 6—7 kilométer, de nagyon meredek és Borsára eljutni sem könnyű feladat. Sokkal könnyebb Óradnáról felmászni az Ünököre s onnan gerincvándorlással eljutni a Horthy-csúchoz. A Nagy-Szamos völgyében Bethlenig elmehetünk vasúton, aztán kocsival könnyű Óradnára

jutni. Még onnan is tovább lehet kocsikázni a városkához északról lefutó völgyben egészen Radnaborberek kis faluhoz. Ebben turistaszálló van s kis szénsavas forrás, az E. K. E. tulajdona. A gyönyörűen fekvő helynek nagy jövőt lehet jósolni, mint pompás üdülöhelynek! Radnaborberekről felsétálhatunk a piritbánya-telephez, az is érdekes látnivaló. Ott kezdődik a mászás, de könnyen feljutunk a tönkretett menedékházhoz s onnan az Ünökőre. Az Ünökőről a Horthy-csúcsra építendő gerinc-út világ-hírű nevezetesség lesz!

Nagyon kényelmes utat lehetne készíteni a Szacsali-hágóról is. Ez is gerincvándorlás, gyönyörű szép út, és sokkal kényelmesebb, mint az Ünökő felől vezető gerinc-út. Az igazi turistáknak az volna ajánlatos, hogy a Szacsali-hágóról menjenek föl és az Ünökő felé jöjjenek le Radnaborberekre.

A menedékháznak azonban más feladata is lesz! A menedékház mellé meteorológiai észlelő állomást kell építenünk úgy, hogy az észlelő télen-nyáron fenn lakhassék. Sőt olyan szobát is kellene ott berendezni, amelyben szak-tudósok tudományos tanulmányozások végett hosszabb időre megszállhatnak. Hazai és külföldi tudósoknak kell ott munkaalkalmat, tudományos állomást létesítenünk, mert ez a 2300 méter magasságban levő hegyi obszervatórium a legkeletibb a művelt Európa hegyi obszervatóriumi közt. Ez az állomás szinte hangos szóval hirdetné, hogy eddig tart a nyugati kultúra, ezentúl keletre kezdődik a műveletlen durvaság. Az obszervatóriumhoz való feljutást nagyon megkönnyítené az a drótkötél-pálya, amely Borsáról visz át Óradnára. Ezt úgy lehetne irányítani és átalakítani, hogy a közlekedést szolgálná a menedékház, obszervatórium és a vasúti végállomások közt. Temérdek turista keresné föl s a drótkötélpálya jól jövedelmezne, mint ahogy ezt számtalan külföldi példa bizonyítja.

De a menedékház és obszervatórium azt a nevet viselendő, amely név szintén a nyugati civilizáció Hunyadi Jánosát jelenti a kelet sötétségével szemben.

Nem akartunk, de belesodródtunk a világháborúba, vitézül álltuk helyünket s nem a vitézség, nem a hősiesség híján múltott, hogy kiejtettük kezünkől a fegyvert. Aljas aknamunka ásta alá a hadsereg szellemét és a nemzet akarátát. Elbuktunk. Mint védtelen, fegyvertelen zsákmányra rohant ránk kétszázéves ellenségünk. Csak kétszáz esztendeje, hogy beözönlöttek Erdélybe s mi hajlékot adtunk a menekülteknek s ime, most a háládatlan kakuk fejünkre gyujtotta a házat. A román nép ajkán a kakukot mindig mint «hős kakukot» emlegetik!

Amikor a legmélyebbre süllyedtünk, akkor adta nekünk a Teremtő Horthy Miklóst, a független magyar hadsereg megszervezőjét s a nekünk hagyott töredék-Magyarország felszabadítóját. IV. Béla királyunk állt olyan nehéz feladat előtt, mint Horthy Miklós akkor, amikor a kormányzóságot a nemzet reá ruházta.

S Horthy Miklós bámulatos nyugalommal, bölcseséggel és következetességgel emelte ki az országot megalázó helyzetéből. Nem vállalkozott kalandokra, hanem épített, épített és épített állandóan s várta azt a kedvező alkalmat, amikor a minket körülvevő, barbár gyűrűn rést tud törni. Nem várt hiába. Először északon, aztán északkeleten majd keleten tört át, anélkül, hogy a nemzetnek jelentős véráldozatába került volna. De nem áll meg a mai határoknál! Tudjuk, hogy jönni kell a többinek is, csak Kormányzónkat éltesse a jó Isten sokáig!

A mai kor gyermeke meg sem tudja ítélni, nem is tudja értékelni azt a következetes, lassú, de biztos előrehaladást, amit Kormányzónk bölcsesége vezet. Kitűnő emberismerettel, nagyszerűen választotta meg munkatársait, s ellenségeinket megtanította félni, az idegen nemzeteket pedig, becsülni a magyar nemzetet. A magyar ma az egész világon szimpatikus, mindenütt nagyrabecsülnek bennünket s mint Európa legúribb gondolkozású népét emlegetnek.

A mi Kormányzónk az igazi magyar ember mintaképe. Nyugodt, türelmes, elnéző, emberbarát, de törhetetlen hazafi és hazájáért minden áldozatra képes. Deák Ferenc

bölcsesége, Széchenyi István alkotásvágya, Hunyadi János hősiessége és erkölcsössége egyesülnek benne, s ha mindnyájan az ő példáját követjük s az ő útmutatása szerint dolgozunk, akkor megérjük még, hogy Magyarország nagyobb és erősebb lesz, mint volt, s visszaidézzük Mátyás király dicső korszakát, amikor Magyarország volt Európa legnagyobb politikai hatalma és legműveltebb országa.

Fiatalságunk lelkét meg kell tölteni ezekkel az eszmékkel s Kormányzónk történelmi nagyságának szemléltetésére és megértésére álljon a Horthy-csúcson a Horthy-obszervatórium, s minden külföldi meteorológiai jelentésben ott lesz a neve, mindenki tisztelettel és bámulattal fog föltekinteni Reá. A történelmi és tudományos nagyságokat rendesen csak az utókor méltányolja kellőképpen, mert a silány kortársak, a tehetségtelen középszerűségek meg a bőrébeférhetetlen pártütők mindig a tekintélyek lerombolásán dolgoznak s az egyszerű ember nem képes helyes ítéletet alkotni a kiválóságokról. Az utókor történészeit már nem befolyásolják a mindennapi események kicsinyességei s rendesen helyesen ítélik meg az egyéni nagyságokat. De mi legyünk olyan bátrak és emelkedjünk sokkal magasabb szemlélő pontra s onnan meglátjuk, hogy a világtörténelem legnagyobb alakjai közé tartozik:

Horthy Miklós, Magyarország kormányzója.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

KÖNYVTÁRA 2138 / 1050 N. SZ.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5
I. kép. A Királyhágó	7
II. » Kolozsvár	20
III. » A Torda-hasadék.....	38
IV. » Vajdahunrad és vidéke.....	52
V. » A Déli-Kárpátok.....	73
VI. » Brassó	91
VII. » A brassóvidéki hegyek	112
VIII. » Szent-Anna-tó	125
IX. » A Mezőség.....	138
X. » Fel a Horthy-csúcsra!.....	153
